

Міністерство освіти і науки України  
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**І. О. КУЧИНСЬКА**

# **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ**

**Навчально-методичний посібник**

**Електронне видання**

Кам'янець-Подільський  
2026

УДК 378(075.8)

ББК 74.58я73

К96

*Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету  
імені Івана Огієнка, протокол № 1 від 29 січня 2026 року*

**Рецензенти:** **Оксана Голюк**, кандидат педагогічних наук, доцент,  
завідувач кафедри педагогіки та освіти  
Маріупольського державного університету

**Ольга Столяренко**, кандидат психологічних наук,  
доцент, доцент кафедри психології, реабілітації та  
адаптації НРЗВО «Кам'янець-Подільський  
державний інститут»

**Мар'яна Гордійчук**, кандидат педагогічних наук,  
доцент, доцент кафедри теорії та методик  
дошкільної освіти Кам'янець-Подільського  
національного університету імені Івана Огієнка

**Автор-укладач:** **Ірина Кучинська**, доктор педагогічних наук,  
професор, професор кафедри педагогіки та  
менеджменту освіти Кам'янець-Подільського  
національного університету імені Івана Огієнка

**Кучинська І. О.**

**К96 Актуальні проблеми освіти:** навчально-методичний посібник  
[Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський  
національний університет імені Івана Огієнка, 2026. 212 с.

У навчальному посібнику висвітлено основні аспекти актуальних проблем освіти у  
контексті сучасних освітніх реформ.

Для студентів, магістрантів, аспіратів і науково-педагогічних працівників закладів вищої  
освіти.

УДК 378(075.8)

ББК 74.58я73

© Кучинська І. О., 2026

## ЗМІСТ

|                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Передмова                                                                     | 4   |
| Роль університетів у розвитку суспільства                                     | 5   |
| Вплив глобалізації та інтернаціоналізації на розвиток університетської освіти | 11  |
| Тенденції розвитку університетської освіти XXI ст.                            | 15  |
| Предмет і завдання педагогіки вищої школи                                     | 25  |
| Логіка і методика педагогічного дослідження                                   | 30  |
| Студент вищого навчального закладу як об'єкт і суб'єкт навчання і виховання   | 47  |
| Викладач вищого навчального закладу                                           | 68  |
| Поняття дидактики вищої школи                                                 | 87  |
| Інноваційні дидактичні системи та дидактичні технології у вищій школі         | 90  |
| Поняття методів навчання, їх класифікація                                     | 107 |
| Загальна характеристика форм організації навчання у вищій школі               | 116 |
| Сутність процесу виховання                                                    | 123 |
| Основні напрями виховання студентської молоді                                 | 134 |
| Наукові засади управління вищою школою                                        | 189 |
| Методична робота у вищій школі                                                | 206 |

## ПЕРЕДМОВА

Вища освіта є гарантією успішного майбутнього кожної нації. Всі країни світу розробляють власні стратегії розвитку вищої освіти XXI століття. Університети, ключові центри культури несуть відповідальність за просвіту суспільства.

Спільним у структурі функціонування університетів різних країн є децентралізація в управлінні, відкритий рух освітніх ресурсів, орієнтація на духовні, культурні, моральні, етичні цінності, врахування інтересів і потреб студентів, висока якість викладання і навчання, спрямованість на розвиток студента і різних видів його мислення. Педагоги у всьому світі вважають, що коли прагнення до нового, до пізнання, до знань буде джерелом натхнення студентів, університети XXI століття зможуть бути *alma mater* майбутніх генерацій.

На якість вищої освіти позитивно впливає володіння професійними компетенціями, знаннями, навичками, вміннями, активна взаємодія викладача і студента, задоволення інтересів і потреб студентів, реінтеграція численних складників у змісті освіти, можливість альтернативного вибору.

Нові критерії стосовно освіти відкривають перспективи для реалізації потенційних можливостей кожної особистості, кожної студентської групи.

В умовах складної соціально-економічної ситуації в країні, духовної кризи постає питання про створення модерних технологій впливу на студентську молодь з метою їх виховання, мобілізації на сумлінне виконання громадянського обов'язку. Від рівня оволодіння науково-педагогічними працівниками теоретико-методологічними та прикладними компонентами педагогічної освіти залежить переважно не лише успіх у виконанні практичних завдань, а й авторитет майбутнього фахівця, його кар'єра. Все це засвідчує необхідність серйозної психолого-педагогічної підготовки науково-педагогічних працівників вищої школи, котрі зобов'язані формувати у студентів відповідні громадянські й моральні якості, ціннісні орієнтири.

Безумовно, існує об'єктивна потреба в оволодінні всіма науково-педагогічними працівниками своїм фахом, а також психолого-педагогічними знаннями для реалізації ефективного навчально-виховного процесу у вищій школі. У зв'язку з цим вивчення навчальної дисципліни "Актуальні проблеми освіти" становить необхідну умову професійної підготовки науково-педагогічного працівника, передумову його ефективної фахової діяльності й особистісного розвитку.

## ТЕМА: УНІВЕРСИТЕТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

1. Роль університетів у розвитку суспільства
2. Вплив глобалізації та інтернаціоналізації на розвиток університетської освіти
3. Тенденції розвитку університетської освіти ХХІ ст.

### 1. Роль університетів у розвитку суспільства

Освіта є гарантією успішного майбутнього кожної нації. Університети – основа сталого розвитку освіти, вони служать ключовим фактором розширення і розвитку знань та їх поширення, являють собою надзвичайне культурне й наукове надбання, приймають активну участь у процесах глобалізації. Їх традиційна соціальна роль у сучасному світі змінюється, поступово вони перетворюються на головний двигун економічного розвитку країни. Зміни полягають у тому, що у всіх країнах світу поширюється тенденція до приватизації освітніх послуг, коли студент платить за освіту і сам несе відповідальність за якість отриманих знань. Три місії сучасного університету – викладання, навчання та надання послуг і консультацій – існують у постійній взаємодії. Важливим є також збереження автономії, децентралізація, право самостійно вирішувати свої проблеми, створювати власні плани, програми, робити важкий вибір пріоритетів і розподіл матеріальних ресурсів.

Зростає кількість видів і типів університетів у різних країнах світу: класичні, традиційні, “старі”, “нові”, реформаторські, приватні, корпоративні, престижні, відкриті, міжнародні, колегіальні, унітарні, мегауніверситети, університети, спрямовані на інтенсивні наукові дослідження, університети, спрямовані тільки на навчання. Існує різниця між університетами, спрямованими на розвиток у студента творчого мислення, прагнення до наукової роботи, та університети, що спрямовані на навчання. Існує різниця між університетами в країнах, що розвиваються, та високорозвиненими країнами.

Традиційні університети стають застарілими через відсутність інформаційних технологій, технологічних інновацій, дистанційної освіти, електронних журналів, соціальних мереж. Трансформація традиційних університетів буде відбуватися впродовж ХХІ століття. Відкритий рух освітніх ресурсів забезпечує вільний доступ до курсів, навчальних програм, нових педагогічних підходів. Дистанційна освіта презентує великі можливості для забезпечення потреб зростаючого та мінливого студентства. Складно підрахувати кількість студентів, які отримали дистанційну освіту, сьогодні у світі існує 24 мега-університети, кожний з яких має понад один мільйон студентів. Велика привабливість дистанційної освіти пояснюється тим, що вона здатна задовольняти потреби широкого кола студентів з віддалених від освітніх центрів місць.

Відкритим залишається питання якості дистанційної освіти, хоча вражає кількість студентів, що її отримали. Так, університет Південної Африки, який є першим на континенті закладом дистанційної освіти, нараховує 250000 студентів. Протягом кількох останніх десятиріч домінували так звані “відкриті університети”, наприклад, Національний відкритий університет імені Індіри Ганді в Індії, який нараховує 1,8 млн студентів.

Сьогодні створюються так звані “інтеркультурні університети”, які базуються на спільних культурних цінностях і на нових дидактичних та філософських підходах, корпоративні університети, в яких структура і зміст курсів відповідають вимогам великих мултинаціональних концернів. Професійне стажування на підприємствах стає необхідною умовою навчання. Знання в таких університетах, що отримуються на бакалаврському і магістерському рівнях, потім використовуються в конкретних консультативних проектах. Часто університети інтегрують курси та програми інших університетів через Інтернет.

Різні об’єднання філантропів жертвують великі гроші на розвиток освіти і науки, що йдуть на створення нових приватних університетів, реформаторських університетів, на вдосконалення самоуправління університетів, на допомогу творчим ученим реалізувати нові перспективні ідеї.

В усіх країнах вводяться в університетах неповні курси навчання, що дає змогу студентам поєднувати роботу і навчання, допомагати виконувати різні професійні обов’язки, брати на себе відповідальність у різних сферах життя і діяльності. Ґрунтовно переробляються структура і зміст освіти, які мають відповідати вимогам суспільства, культурного й економічного життя. Університети в усьому світі спрямовують свої зусилля на поліпшення якості навчання. Збільшується кількість професійно орієнтованих програм і закладів, щоб пропонувати більш професійно орієнтовані програми ширшому колу студентів. Розробляються нові навчальні плани, уточнюються цілі вищої освіти з урахуванням різних інтересів спеціалістів широкого профілю, творчих, здатних до швидкої адаптації, до обговорень складних етичних питань соціального прогресу.

Перед університетами стоїть дилема: розширювати набір студентів чи підтримувати репутацію університету завдяки найякіснішим актуальним дослідженням та якості викладання.

Проблема якості університетської освіти сьогодні є найактуальнішою, тому що якість університетського викладання впливає на роботу студента в аудиторії та поза її межами. У ХХІ столітті університетам надається максимальна автономія при регулярному оцінюванні якості викладання і досліджень, що дає можливість незалежно вирішувати питання, пов’язані з використанням фінансових і людських ресурсів.

Зростаюча різноманітність університетів і студентського складу викликає необхідність у розробці інноваційних підходів до педагогіки та актуалізації підходів, що зберігають свою цінність у ХХІ столітті. Так, у багатьох

університетах світу реалізується концепція Вільгельма фон Гумбольдта про єдність досліджень і викладання, коли весь викладацький склад відповідає за наукові дослідження, інтегрує студентів у наукову роботу, тобто науковий підхід стає домінуючим.

Активно встановлюються зв'язки між університетами різних країн для того, щоб був обмін студентами, щоб розвивати спільні дослідницькі проекти і співпрацювати в різних напрямках. Поширюється міжнародне партнерство, розробляються спільні проекти для університетів-партнерів. Довгострокові стажування за кордоном стають школою підготовки до майбутньої роботи, коли студенти укладають індивідуальний договір про зміст програми навчання. Так поступово університети перетворюються у зразок трансатлантичного і між'європейського академічного співробітництва XXI століття.

Основним напрямом розвитку університетів є платформа стратегічного і культурного діалогу, сприяння розвитку індивідуального потенціалу, збагачення інтелектуального капіталу як умови успішної конкурентоспроможності. Важливими є знання про специфіку та особливості розвитку університетської освіти в різних країнах Європи, діахронічний аналіз її розвитку.

У Франції існують вже тривалий час університети та великі елітарні школи, що виникли ще у XVIII столітті для підготовки адміністрації та управління. Продовжують існувати заклади з високим рівнем наукових досліджень та своєрідною структурою. Французька освітня система зберігала стійку історичну спадковість і до останнього часу контролювалася численними чиновниками. Але зараз, як і в інших країнах, відбувається процес адміністративної децентралізації. Існують обмеження функцій центру у визначенні загальних цілей розвитку університетів, які спрямовані на гнучкість і варіативність. Масовість (масифікація) притаманна всім університетам у XXI столітті, це завдає багато клопоту французьким університетам, які ледве стримують подібний натиск і намагаються задовольнити попит бажаючих студентів та не погіршити якість запропонованої підготовки. Університети Франції є цілісними багатодисциплінарними, мають певну педагогічну, адміністративну та фінансову автономію. Посилюється внутрішня диференціація освіти, завершену університетську підготовку отримують не всі студенти, які вчилися в університеті. Відбувається прогресуюча ієрархізація освіти.

Поступово реалізується проект “Університет третього тисячоліття”, згідно з яким французькі університети стають більш відкритими. співробітництво із спеціалізованими підприємствами. Постійна співпраця з промисловими та торговельними фірмами сприяє їх конкурентоспроможності і розширює ресурси університетів та їх розвиток.

У Німеччині на Програму оновлення вищої школи та розвиток університетів XXI століття була виділена сума в розмірі 2,5 млрд марок. У нових федеральних землях існують 15 університетів. Академічні дослідження частково

реінтегруються з позауніверситетськими дослідженнями. Конституція Німеччини гарантує університетам право та самоуправління. Університети надають кваліфіковану освіту третині людей однієї вікової категорії, готують молодих учених для всіх галузей науки, економіки та адміністративних структур. У сфері наукових досліджень вони мають комплексний потенціал для розв'язання актуальних проблем, пропонують трансфертні знання, консультування. Збільшуються інвестиції в людські ресурси і дослідження, на пріоритетні якісні стандарти науки. Німецьким університетам гарантується автономія, це підвищує їх відповідальність за забезпечення конкурентоспроможності університетів ХХІ століття. Забезпечується евальвація викладання, розробляються точні критерії для оцінки результатів навчання, які забезпечують більшу їх прозорість. Конкуренція стає важливим елементом у системі наукових досліджень, посилюється трансферт результатів науково-дослідної роботи університетів у промисловість, високо оцінюється інноваційний характер внесків кожного університету.

Сьогодні наука розглядається як сукупність досліджень, викладання, навчання, трансферту знань. Найбільш пріоритетними є концепції інновацій системи освіти через Європейське співробітництво, концепції “Компетенція для Європи”, “Перетворення через навчання, навчання через перетворення”, “Шлях до майбутнього – мислити перспективно”. Німеччина розробляє ці концепції, обговорює їх на міжнародних конференціях, робить великий внесок в інтернаціоналізацію освіти і досліджень у процесі глобалізації.

Кількість “класичних” університетів у Німеччині зменшується, пропонується прозоре й чітке структурування кількості курсів, які обов'язково доповнюються модульними системами. Різні додаткові програми інтегруються в курси як модулі і зараховуються відповідним чином; так скорочується термін навчання в університеті. Ідея Вільгельма фон Гумбольдта, який проголосив принцип єдності досліджень і викладання, є моделлю розвитку особистості впродовж навчання, її залучення до наукової, творчої роботи. Проблема етики в процесі навчання приділяється велика увага. Так, в університеті Віадріна створено міждисциплінарний центр етики. Як альтернатива державним, створюються приватні університети, щоб краще відповідати вимогам економічних структур і швидко реагувати на попит ринків праці.

У Німеччині існує блискача традиція стимулювати студентів і вчених до навчання за кордоном та залучення їх до науково-дослідної роботи і викладання у німецьких університетах, що сприяє отриманню бінаціональних компетенцій.

Реалізується концепція “результативність навчання через відповідальність студента”, формуються уміння для надання менеджменту знань найвищого пріоритету, виділяються так звані “книжкові гроші” студентам, створюються можливості для отримання кваліфікації за вибором у сфері міжнародної культурної комунікації.

Важливим вважається створення наукової творчої еліти, цілеспрямоване наукове співробітництво, використання трансферту і маркетингу знань. Все це сприяло створенню у Німеччині різних інтелектуальних центрів, які вважаються університетами міжнародного масштабу.

Німецькі педагоги вважають, що коли прагнення до нового, до пізнання, до знань буде джерелом натхнення студентів упродовж всього життя, коли результати найвищої якості будуть зберігатися, університети ХХІ століття зможуть бути *alma mater* майбутніх генерацій.

Домінуючими теоріями у розвитку університетської освіти Німеччини ХХІ століття є підготовка всебічно розвинутої особистості професіонала, який володіє великим набором різних компетенцій. Важливою є теорія навчання через перетворення, розвиток різних видів мислення у студента, щоб мислити перспективно, креативно, творчо; теорії врахування потреб, інтересів, можливостей суб'єкта навчання.

Поняття освіти, яка забезпечує навчання абстрактного мислення, цінує знання заради самих знань, лежить в основі теоретичного обґрунтування вищої освіти Великобританії, цілями якої вважаються розвиток суб'єкта, його загальних здібностей і розуму, що забезпечує прогрес у навчанні та збереження загальнолюдських цінностей і культури.

Історично англійські університети незалежні та автономні, але більша частина їх діяльності фінансується державою. В кінці ХХ століття з'явилося у Великобританії 23 нових університети, було створено новий тип для Великобританії – технологічний університет та “Відкритий університет дистанційного навчання”. Загальна кількість університетів зросла до 45, сформувалася бінарна система вищої освіти, яка представлена, з одного боку, університетами, а з другого – політехнологічними коледжами. Основною проблемою університетів стала професіоналізація освіти. Передбачається єдина система фінансування університетів, встановлюються тісні зв'язки з промисловими підприємствами і комерційними структурами для подальшого економічного розвитку країни. Найважливішими завданнями університетської освіти залишається висока якість освіти, це дає можливість майбутнім студентам робити вмотивований вибір, щоб отримана освіта відповідала очікуваним результатам. Відбувається удосконалення стандартів висококваліфікованого викладання, підтримка наукових досліджень та впровадження наукових досліджень університетів у господарство шляхом створення тісних зв'язків із певною галуззю промисловості.

Більшість із цих “нових” університетів з самого початку були політехнікумами. “Нові університети” системи освіти Великобританії роблять більший акцент на практичному застосуванні знань, вони пропонують широкий спектр курсів, які ведуть до отримання різноманітних професійних кваліфікацій.

Всі університети Великобританії мають право присуджувати вчені ступені самостійно, а також право визначення, які саме ступені та кваліфікації вони надаватимуть та які умови пред'являтимуть. За розміром університети різняться за кількістю студентів. Університети часто пропонують можливість досліджень, а також широкий спектр курсів, деякі професійні кваліфікації без присвоєння вченого ступеня.

“Старі університети” (до 1992 р.) і “Нові університети” Великобританії відрізняються. “Старі університети” пропонують більш академічні курси, ніж професійне навчання. Усі університети Великобританії мають високий рівень автономії у визначенні курсів програм і методів навчання. Загальну політику у вищій освіті здійснює Міністерство освіти і науки шляхом розподілу фінансових і матеріальних ресурсів. Посередницькі функції між урядом та університетами покладені на три ради університетських органів Англії, Шотландії та Уельсу. Таке широке представництво дає змогу поєднати цілі держави та інтереси університетів. Щоб досить об'єктивно оцінити останні, збільшується кількість критеріїв, за якими має визначатися якість навчальних послуг.

У 1997 році у Великобританії було 96 університетів та 50 коледжів університетського сектору. Для того щоб вищий заклад освіти міг отримати назву “університет”, він повинен мати не менше 4 тисяч студентів, з них понад 3 тисячі на денному навчанні за програмами університетського рівня.

Видатну роль у сучасній освіті Великобританії відіграє Відкритий університет, що став зразком для наслідування в усьому світі. Доступ до навчання (переважно заочного і рекордно різноманітного за засобами і методиками) повністю вільний, тому кожний дорослий може обрати в ньому одну із сотень програм від низького до більш високого університетського рівня. Кількість студентів перевищує 200 тисяч, чимало з них мешкає поза межами Великобританії. Відкритий університет фактично став міжнародним закладом, присуджені ним кваліфікації щорічно отримують понад 6 тисяч осіб. Відкритий університет є єдиним, який здійснює підготовку висококваліфікованих спеціалістів у формі неповного навчального дня через дистанційну освіту. Навчання організовується на основі самостійного вивчення підручників, методичних матеріалів, рекомендованої літератури (60 % навчального часу), навчальних телепередач і радіопередач (10 %), роботи з тьютором або викладачем (15 %), виконання контрольних письмових робіт та самостійних завдань (15 %).

За структурою університети Великобританії поділяються на колегіальні та унітарні. Найяскравіший приклад колегіальних університетів – Оксфорд та Кембридж, до складу яких відповідно входить 39 і 29 коледжів. До складу унітарних університетів входять різні факультети і навчальні відділення.

Традиційний академізм університетів Великобританії привів до того, що виробнича практика або зовсім не включається у програму підготовки, або займає

у ній незначне місце, хоча багато університетів вимагають від студентів самостійного набуття практичного досвіду.

Є спільне і розбіжності в структурі та функціонуванні університетів різних країн. Незважаючи на різні історичні, національні традиції, що зберігали стійку історичну спадковість та складались упродовж століть, можна знайти спільне в їх розвитку у XXI столітті. До них можна віднести: автономію, децентралізацію в управлінні, дистанційну освіту, відкритий рух освітніх ресурсів, орієнтацію на духовні, культурні, моральні, етичні цінності, врахування інтересів і потреб студентів, висока якість університетської освіти, єдність наукових досліджень, викладання і навчання, евалюація викладання, трансферт результатів наукових досліджень у промисловість, отримання бінаціональних компетенцій, спрямованість на розвиток студента і різних видів його мислення, залучення іноземних студентів з різних країн, які повністю оплачують своє навчання, питання свободи і відповідальності. Всі країни світу розробляють власні стратегії розвитку університетської освіти XXI століття. Незважаючи на глобальну кризу, університети залишаються флагманами знань у XXI столітті і здатні забезпечити знання, необхідні для соціальної мобільності й економічного прогресу всіх країн земної кулі.

## **2. Вплив глобалізації та інтернаціоналізації на розвиток університетської освіти**

Глобалізація виникла в умовах надзвичайно інтегрованої світової економіки та нових інформаційних і комунікативних технологій. Глобалізація – це комплексне явище, яке впливає на вищу освіту, пропонує дивовижні нові можливості для навчання і дослідження, які більше не обмежуються національними кордонами. Одним з аспектів глобалізації є мобільність студентів, яка є відображенням національної стратегії, а також рішенням самих студентів у всьому світі.

Глобалізація визначається як потік технологій, економіки, знань, людей, цінностей та ідей, які поширюються через кордони. Інколи глобалізація розглядається як напад на національну культуру та автономію, однак вона впливає на ту чи іншу інформацію, проте впливає по-різному в силу особливостей кожної нації, її традицій, культури, ресурсів і пріоритетів.

Глобалізація викликала появу таких нових термінів: транскордонна освіта, міжкордонна освіта та освіта без кордонів. Кордони мають велике значення, коли мова заходить про відповідальність за якість освіти, доступ до неї та фінансування. Глобалізація привела до появи таких явищ в освіті:

1. широка торгівля освітніми послугами;
2. нові форми освіти (дистанційна, віртуальна);
3. велика диверсифікація кваліфікацій і свідоцтв про освіту;
4. мобільність студентських програм, провайдерів і проектів;

5. великий попит на вищу освіту;

6. збільшення об'єму приватних інвестицій у сферу освіти.

Внесення торгівлі послугами в галузі освіти – ГААТ (генеральна угода з тарифів та торгівлі) є реальністю, яку неможливо змінити. Раніше торгували тільки товарами та продуктами, а зараз торгують освітою. Дуже часто організації, некомпетентні в галузі освіти, торгують освітніми послугами. Все це негативно вплинуло на сталий розвиток університетської освіти. Початок ХХІ століття збільшив важливість глобального контексту, і освіта поступово стає конкурентним підприємством, коли університети змагаються за статус, ранг, фінансування. Коли раніш змагання між університетами позитивно впливало на освіту і допомагало випускати досконалих спеціалістів вищої кваліфікації, сьогодні воно руйнує єдність академічної спільноти і традиційних цінностей, тому університети, викладачі і студенти виступають проти того, щоб освіта розглядалася як товар. Однак негативний вплив глобалізації на розвиток вищої освіти полягає в тому, що політична, економічна і управлінська нестабільність сприяє створенню нерегульованого ринку збуту освітніх послуг, існуючі прогнози вказують на те, що скорочення державного фінансування вищої освіти буде продовжуватися, хоча провайдери мають погану репутацію. У зв'язку з поширенням глобалізації виникає багато проблем в освіті.

Так, прогнозовані університетами спеціальності і кваліфікації часто не відповідають потребам на ринку праці, що викликає проблеми працевлаштування студентів, які турбуються про своє майбутнє. Скорочення державних ресурсів на потреби вищої освіти зменшує вплив держави на її розвиток. Питання ролі держав і урядів у збереженні своїх функцій у визначенні політики у сфері вищої освіти та в рішенні проблем якості освіти є дуже актуальним. Порядок торгівлі послугами в галузі вищої освіти носить негативний характер, глобалізація негативно впливає на рівність і справедливість можливостей молоді в суспільстві знань, коли порушується принцип рівного доступу до якісної вищої освіти, яка відіграє провідну роль у суспільстві знань майбутнього.

Інтернаціоналізація розглядається як один із проявів реакції вищої освіти на можливості і проблеми, які виникають у зв'язку з глобалізацією. Це стосується навчальних програм, викладання, навчання, наукових досліджень, інтелектуальних угод, мобільності студентів та викладачів, співпраці в цілях розвитку, участі у нових видах міжінституційної співпраці. Інтернаціоналізація дуже важлива на регіональному та міжнародному рівнях внаслідок об'єднання 40 країн у добровільний процес створення європейської зони вищої освіти. Вона пов'язана із стратегією акультурації, але не кожна країна згодна змінювати свою культуру, поведінку, традиції, щоб відповідати іншим, часто домінуючим країнам, тому що це призводить до втрати власної ідентичності. Щоб задовольнити потреби всіх груп, які проживають у плюралістичному суспільстві, необхідні нові стратегії інтеграції, інтернаціоналізації, глобалізації, які мають носити

адаптований характер. Адаптація – це складний, довготривалий процес, в якому люди поступово перебудовують своє сприйняття, відношення до нової культури, до цінностей і моральних норм співіснування. Це залежить від того, наскільки суб'єкт може справлятися з професійною діяльністю в новому культурному контексті, наскільки він здатний засвоювати нову культуру та формувати позитивну настанову, щоб долати бар'єри спілкування. Оволодіння складними і динамічними процесами інтеграції не завжди приводить до позитивних результатів у галузі освіти і культури, тому що існує значний розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, як в економічному відношенні, так і в галузі наукових досліджень. Необхідним є досягнення консенсусу з метою вирішення численних культурних, соціальних, етичних проблем і дилем.

У процесі глобалізації посилюються тенденції напрямку гомогенізації у сфері діяльності освіти, культури і комунікації, що веде до небезпеки уніфікації змісту й перспектив, наносить шкоду творчій різноманітності освіти і світу. Внаслідок глобалізації збільшується нерівність між національними системами освіти. Найсильніші університети мають широкі дослідницькі можливості і бездоганну репутацію, на відміну від університетів, які мають низький рейтинг і мізерний відсоток у світових дослідженнях. Зростає напруга навколо розподілу “центр – периферія”, між університетами світового класу і традиційними університетами в країнах, що розвиваються. При визначенні рейтингу університетів враховуються такі чинники: використання англійської мови для викладання та досліджень, великий набір дисциплін та програм за вибором у змісті навчання, достатні фонди для досліджень від урядів та інших джерел, добробут нації, фінансування освіти, якість освіти, яку надає той чи інший університет. Хвиля приватної освіти у світі і різних моделей фінансування цього сектору негативно впливають на студентство та суспільство в цілому. В університетах за відсутності державного фінансування зростає убогість (переповнені аудиторії, застарілі бібліотечні фонди), падає якість викладання та навчання. Щоб вирішити фінансові проблеми, збільшується кількість студентів в аудиторіях та групах, росте навантаження у викладачів, зменшується високооплачуваний професорсько-викладацький склад. Ріст приватної вищої освіти в усьому світі постійно збільшується. Сьогодні близько 30 % зарахувань у глобальній вищій освіті є приватними. Приватні заклади вищої освіти швидко розвиваються у світі, за гроші отримують освіту студенти з низьким рівнем знань, здібностей, кваліфікації, компетенції. Бути зарахованим до перспективних закладів складно.

Масифікація призвела до зниження кваліфікації викладачів у багатьох країнах світу. Професура в різних університетах світу зайнята частково чи перенавантажена, немає часу для проведення наукових досліджень та написання солідних актуальних монографій. У пошуках вищої зарплати викладачі від'їжджають за кордон зі своїх країн. Міграція висококваліфікованих викладачів

працює на шкоду країнам, що розвиваються. Професорсько-викладацький склад втрачає свій престиж, незалежність, автономність. Маятник впливу у вищій освіті схилився від викладачів до менеджерів і бюрократів. Субсидії університетам на викладання та науково-дослідницьку роботу зменшуються. Тільки університети, які спонсорують видавництво наукових журналів, наукової літератури, монографій, які пишуть викладачі університету, зберігають свої ключові позиції інтелектуальних центрів країни. Актуальною стає модель “університет – уряд – промисловість”; це веде до важливих організаційних змін в університеті, тому що необхідно генерувати нові потоки доходів для університету, який залишається без матеріальної підтримки уряду. Відбувається диференціація університетів: тільки для наукових досліджень, тільки для викладання чи змішаний тип. Сьогодні університети шукають шляхи збільшення доходів за рахунок наукових досліджень, але це викликає конфлікти між тими, хто продукує дослідження і знання, і тими, хто бажає контролювати знання і користь, яку вони можуть давати. В таких умовах важко розглядати знання як суспільне благо. Проведення досліджень на базі університетів і фінансування цих досліджень є типовим для багатьох університетів Заходу. Подальша комерціалізація освіти, культури та інформації ставить у небезпечне положення ті університети, які відносяться до економічно менш сильних. Технологічні інновації і могутні механізми контролю потребують нових підходів до охорони прав людини. Якщо не будуть прийняті і узгоджені певні закони, бідні і слабкі й надалі будуть позбавлені можливості користуватися перевагами глобалізації. Залишається актуальною проблема розвитку рівноправного суспільства знань, включаючи доступ до вищої освіти. Ще в 1945 році у статуті ЮНЕСКО було проголошено, що необхідне надання всім людям повних і рівних можливостей для отримання освіти в процесі безперешкодних пошуків об’єктивної істини та вільного обміну думками і знаннями, щоб розвивати і розширювати зв’язки між народами з метою взаємного розуміння і набуття найбільш точного уявлення про життя один одного. Глобалізація руйнує ці великі, задекларовані ЮНЕСКО принципи. Сьогодні актуальними є проблеми доступу до освітніх ресурсів у всьому світі, до відповідних програм у сфері навчання і набуття життєвих навичок, вдосконалення всіх аспектів якості освіти, диверсифікації джерел фінансування вищої освіти й наукових досліджень з урахуванням їх ролі у сприянні сталому розвитку в соціально-економічній і культурній сферах. Домінуючою в університетській освіті залишається теорія безперервності освіти впродовж життя, а також особистіснодіяльнісний підхід, спрямований на врахування різноманітного спектра потреб студента XXI століття та специфіки діяльності, якою він буде займатися. Необхідним є формування його готовності до зміни діяльності протягом життя багато разів. Прогнози подальшого розвитку університетської освіти XXI століття невтішні. Прогнозується, що практика скорочення бюджетних коштів на розвиток університетської освіти призведе до погіршення якості освіти,

кількість студентів в групах буде збільшуватися, більшість викладачів – зазнавати перенавантажень. У зв'язку з тим, що більшість експертів не впевнені у швидкому виході з глобальної кризи, схоже, що вища освіта вступає в період значного спаду, безпрецедентного після Другої світової війни.

### **3. Тенденції розвитку університетської освіти ХХІ ст.**

Для всіх країн світу найважливішими у ХХІ ст. є проблеми глобалізації освіти, розвиток інфраструктури, застосування мультимедійних технологій, інноваційні, репрезентабельні моделі, трансферні технології, розвиток публічно-приватного партнерства.

Економічні чинники негативно впливають на розвиток університетської освіти, тому що в процесі глобалізації модель суспільства у ХХІ ст. повністю підпорядковується тільки меті розширеного виробництва, яке створює прибуток, орієнтує на вживання товарів, що забезпечує соціальний статус та комфорт.

В умовах глибокої світової економічної кризи університети мають фінансові проблеми з серйозними наслідками. Уряди не можуть забезпечити ресурси, необхідні для подальшого розвитку і покращення освіти, скорочують фінансування університетів та програми позик на навчання, які існують в деяких країнах. Доходи уряду від податків не йдуть в ногу зі швидко зростаючими витратами на вищу освіту і освітянські послуги через її тотальну масифікацію. Розширення кількості студентів, економічна криза руйнують традицію існування безкоштовної освіти, що реструктурує соціальні контракти між вищою освітою та суспільством у цілому. Сьогодні навіть у Європі, тривалому бастіоні безкоштовної вищої освіти, батьки і студенти платять за освіту та освітні послуги.

Університети, традиційно ключові центри культури, несуть відповідальність за просвіту суспільства, хоча “комерціалізація” негативно впливає на просвітницьку місію університетів.

З'являються організації, які бажають надавати послуги через кордони і торгувати освітніми послугами; це переносить освіту у сферу ринкових відносин, що може негативно впливати на здатність держави регулювати вищу освіту в рамках прийнятої державної політики.

В таких умовах забезпечення вищої освіти всім верствам населення означає зіткнення з проблемами соціальної нерівності, тому що привілейовані класи зберігають перевагу в можливостях отримувати вищу освіту. Це породжує складні соціальні та психологічні проблеми, шанси на отримання освіти великою кількістю молоді зменшуються, особливо у населення з віддалених сільських районів. Вартість освіти стає великим економічним бар'єром для вступу в університет, а також виникають утруднення з працевлаштуванням після закінчення університету, тому що ринок праці для майбутнього фахівця не вивчається, що веде до диспропорції між кількістю фахівців з певної спеціальності та попиту на ринку праці. Об'єм знань, отриманих після закінчення

університету, залишається незадіяним, не знаходить практичного застосування і не може бути використаним у нестандартних ситуаціях. Це свідчить про те, що необхідним у процесі навчання є формування таких компетенцій, які можуть бути реалізовані у прогнозованій діяльності, врахування варіативності професійних потреб майбутніх фахівців та тісні зв'язки між університетами, промисловістю і працедавцями. Спостерігається значний розрив між підготовкою і зайнятістю спеціалістів. Випуск з гуманітарних спеціальностей перевищує потреби суспільства. Не відповідає вимогам виробництва характер підготовки молодих випускників університетів.

Студентів навчають вирішувати проблеми за допомогою давно діючих, уже відпрацьованих методів. Такі застарілі підходи не дають змоги використовувати творчі можливості для корисного вирішення широкого кола проблем. Студенти мало залучаються до солідних наукових робіт високого рівня. Зміст освіти потребує значних трансформацій, тому що навчальні програми відстають від сучасного рівня знань, не відповідають ідентифікації викликів сьогодення. На європейському рівні визначено стратегічні цілі розвитку систем освіти і професійної підготовки країн ЄС. Лісабонська стратегія, розроблена у 2010 році, передбачає досягнення таких ключових цілей:

- підвищення якості й ефективності систем підготовки в країнах ЄС;
- спрощення й розширення доступу до всіх форм освіти упродовж життя;
- посилення відкритості системи освіти у всьому світі;
- визначення необхідних компетенцій, пов'язаних з певною професією;
- утвердження вимог до навчальних програм.

В організації процесу навчання відсутні міждисциплінарні зв'язки, що негативно впливає на формування цілісного знання та подолання еклектичності та фрагментарності. Необхідною є актуалізація в процесі навчання синергетичного, компетентнісного, аксіологічного, системного, суб'єктно-діяльнісного, когнітивного, комунікативного, аналітичного, багатофакторного, епістемологічного, гуманістичного, аналітичного, креативного підходів.

Важливим є врахування інтересів, потреб, здібностей, мотивації студента, для якого характерна відсутність цілепокладання та довгострокового планування свого розвитку, професійного життя і подальшої діяльності, відсутність певної парадигми дій, необхідного репертуару способів дій, вмінь трансформаційного характеру.

В навчальному процесі домінують застарілі підходи, не реалізовані фундаментальні теорії. Не знайшли своєї реалізації такі ґрунтовні, фундаментальні теорії, як теорії цілеутворення, спонукальних стимулів, рівноваги, безперервної освіти, теорії єдності мотивації і навчання, професійної освіти, спонукальних стимулів, управління мотивацією, розвитку саморозвитку студента.

У процесі навчання бракує теоретичного обґрунтування, переважає емпіричний, статистичний, кількісний, нормативно-циркуляційний підхід щодо ефективності університетської освіти, результатів навчальної діяльності та якості освіти. Кількісні показники домінують над якісними. Необхідним є фундаментальне теоретичне обґрунтування концептуальних засад розвитку університетської освіти XXI ст. Аналіз негативних чинників свідчить про те, що велика їх кількість руйнує успішний розвиток освіти; серед них можна виділити наступні:

- вибуховий ріст як традиційних навчальних закладів, так і нових провайдерів;
- відсутність міжнародних стандартів освіти, класифікації, якості, співставлення рівнів дипломів, кваліфікацій та компетенцій;
- комерціалізація освіти;
- уніфікація змісту освіти, що руйнує її творче різноманіття;
- гомогенізація освіти;
- зростаюча мобільність студентів та викладачів;
- соціальна нерівність прав отримання освіти, коли бідні та слабкі не мають можливості користуватися перевагами глобалізації;
- зниження кількості грантів та стипендій для навчання за кордоном;
- неузгодженість мотиваційної сфери викладача та студента;
- розбіжності між змістом, процесом навчання й очікуваннями студента;
- відсутність зав'язків з актуальними потребами і цілями студентів;
- демотивація і мотиваційний вакуум;
- відсутність очікуваної якості навчання;
- знання, які не мають особистісного значення для студента;
- домінанта зовнішніх стандартів, зовнішніх винагород, кількісних, а не якісних показників;
- якість освіти, яка не задовольняє студента.

Споживачі освіти (студенти, батьки, роботодавці) вимагають від навчальних закладів певний сертифікат якості освіти. Провайдери часто пропонують неякісну освіту, законні навчальні заклади інколи важко відрізнити від фабрик, які видають дипломи для отримання прибутку, що вимагає негайної розробки міжнародних механізмів для забезпечення якості освіти. Якість освіти залежить від того, хто поступає в університети, хто викладає, які знання надаються, які професійні вміння та навички формуються.

Поняття якості освіти є багатовимірним, тому що відсутня єдина модель для оцінки якості освіти в різних країнах світу. У багатокomпонентну модель якості університетської освіти включається велика кількість чинників:

- наявність великих науковців, визначних учених, які мають значну кількість досліджень, солідних монографій, пов'язаних з актуальними

проблемами сучасної освіти;

- можливість досягнення студентами певних цілей в результаті навчання в університеті;
- якість диплома і успішне працевлаштування;
- пропозиції різних варіантів продовження університетської освіти.

Якість освіти залежить від зовнішніх, внутрішніх, соціальних, політичних, культурних чинників, від здібностей суб'єкта навчання, його володіння різними видами мислення, розумових дій, за допомогою яких він може реалізувати відповідну діяльність. Якісна освіта спрямована на розвиток внутрішнього “Я” суб'єкта, на переоцінку цінностей та пріоритетів, на створення перспективних моделей освіти, на подолання морального нігілізму, духовного банкрутства, на перспективні цілі, на якісні результати, а не на засоби, підрахунки, кількісні показники. Якісна освіта адаптується до вимог і потреб суспільства, стимулює новаторські зміни в культурі і соціальному середовищі, налаштовує суб'єкта на конструктивні дії в оновленому суспільстві.

Існують такі спільні європейські параметри якості освіти:

- володіння суб'єкта навчання різними видами мислення;
- інтелектуальний розвиток суб'єкта;
- високий професіоналізм суб'єкта;
- його здатність до самонавчання; високий рівень мотивації навчання;
- володіння професійними компетенціями, знаннями, вміннями та навичками;
- орієнтації на вищі загальнолюдські цінності;
- підвищення якості освіти на всіх рівнях ієрархії; введення в зміст університетської освіти спеціальних курсів розвитку різних видів мислення: креативного, операційного, стратегічного, а також видів мислення, пов'язаних з певною професією, що сприяє розширенню інтелектуальних можливостей суб'єкта;
- перехід від традиційних методів навчання, спрямованих на репродукцію, до інноваційних, які передбачають індивідуалізацію навчального процесу;
- активне співробітництво того, хто навчає, і того, хто навчається; зосередження уваги на розвитку фундаментальних вмінь і навичок обробки інформації, спілкування, цілеутворення, цілепокладання, самонавчання, самоаналізу і об'єктивна самооцінка при виявленні власних невмінь і незнань, здатність до самокорекції, самомотивація;
- врахування потреб студентів при визначенні головних та проміжних цілей;
- спрямованість навчального процесу на задоволення потреб та інтересів суб'єктів навчання;
- розвиток у студента вмінь об'єктивного самооцінювання, самомотивації, самоконтролю, самоаналізу, самопідкріплення; розвиток мотивації студента за допомогою врахування його потреб та інтересів;

- синтезування знань із різних дисциплін і галузей, що пов'язані з домінантною професійною діяльністю;
- орієнтація в процесі навчання на формування різних видів компетенцій, що взаємопов'язуються;
- розвиток цілісної особистості того, хто навчається, шляхом самоусвідомлення та збагачення власного досвіду;
- реінтеграція численних складників у змісті освіти в єдине ціле, для того щоб існувала система упорядкованих, предметних і логічних компонентів;
- домінування діяльнісно-особистісного підходу з врахуванням когнітивних, емоційних та вольових здібностей студента;
- розробка стратегій скерованої лінії поведінки суб'єкта для виконання завдання, яке суб'єкт вважає необхідним для досягнення певних результатів;
- концентрація на тих видах діяльності та процесах, що допомагають задоволенню потреб суб'єкта;
- розвиток цілісної особистості того, хто навчається.

Важливим для підвищення якості освіти є орієнтація цілей, змісту, форм, методів навчання на особистість студента, управління його мотиваційною сферою, створення структури навчального процесу, адекватної мотиваційної сфери студента. Параметри оцінювання якості освіти пов'язуються з майбутнім студента, його можливостями досягнення успіху і кар'єри.

Солідна теоретична база володіння теоретичним мисленням, система мотивів і спонукань впливає на стратегію засвоєння знань, розвиток необхідних вмінь і компетенцій, успішність і якість навчання. Щоб постійно підвищувати якість освіти, необхідне управління якістю освіти на всіх рівнях ієрархії, тактика збереження у студента мотивації навчання, включення різних видів стимулювання і підкріплення, забезпечення мотиваційної привабливості, свободи альтернативного вибору і можливості досягнення успіху.

Прогнозуються наступні ключові перспективи розвитку вищої освіти до 2030 року:

- потреба суспільства у висококваліфікованих кадрах як найважливіших складових конкурентоспроможності в різних сферах діяльності буде зростати;
- освіта буде більш міжнародно орієнтованою і мобільною, набір професій буде більш диверсифікованим і спеціалізованим, в залежності від економічних потреб суспільства, загальні кваліфікації будуть скорочуватись;
- кількість студентів буде продовжувати рости, склад студентства буде більш різноманітним (іноземні студенти, студенти-заочники, студенти старшого віку);
- соціальна нерівність освітніх можливостей між соціальними групами буде посилюватись;
- зберігатиметься тенденція до універсалізації освіти з метою еквівалентності дипломів;

– студенти будуть більше спрямовуватися на самостійну роботу, самоосвіту, самовизначення.

У ХХІ столітті є більша самостійність в діяльності університетів, роль університетів як центрів культури і основи економічного розвитку країн підвищується. Рада Європи буде підтримувати фінансування мобільності студентів, спільних фундаментальних досліджень для вирішення завдань еволюції університетів та поліпшення якості освіти й викладання.

Контекст, в якому будуть існувати університети впродовж ХХІ століття – це швидкі темпи глобалізації, мобільність студентів і вчених, викладачів, швидкі зміни програм навчання, екстраординарний вплив технологій. Сьогодні вища освіта знаходиться на перехресті традицій і нових можливостей.

Зміни, які відбуваються в ході розвитку цивілізації, неминучі, але у ХХІ столітті вони швидко прискорюються, кидають виклик майбутньому, стають складними. Планета Земля перебуває в глибокій економічній кризі, вся наша система освіти теж перебуває в кризі. Криза глобальна, вона охоплює політику, економіку, культуру, промисловість, мораль, совість, дух нації – все це виходить з-під контролю, тому вплив університетів на соціальний, культурний, інтелектуальний дух суспільства колосальний, це стратегічна місія університетів. Відбуваються зміни у функціонуванні університетів, пов'язані з політичними тенденціями в суспільстві, що веде до різної реорганізації внутрішньої структури університету, в якому важливе місце посідають міждисциплінарні зв'язки, спільні дослідження студентів і викладачів, тому що важливі практичні проблеми завжди є міждисциплінарними. Так, у США зв'язки університетів з урядом збільшуються за рахунок створення так званих “організаційних дослідницьких відділів”, у які залучаються вчені з різних дисциплін. Сьогодні у Великобританії створюються Парки Науки на базі співпраці різних університетів. Університети вважаються ключовими інструментами економічного розвитку, наукових спільних досліджень та інновацій. В період глобальної економічної кризи така діяльність є перспективною. Концентрація баз даних та інших ключових ресурсів в руках найсильніших університетів світу буде збільшуватися. Масифікація освіти, розширення наборів студентів, мобільність студентів і викладачів, кількість приватних коштів в освіті теж будуть збільшуватися. За даними ЮНЕСКО, набір студентів збільшився: 1980 рік – 51160000, 2006 рік – 139395000, сьогодні майже 7 млн студентів навчаються за межами своєї країни. Мільйони викладачів і студентів вільно рухаються по світу; так задовольняється постійна потреба в міжнародній співпраці в галузі освіти. Інформаційні та комунікаційні технології створили універсальний засіб миттєвого контакту, що спростило наукове спілкування, в якому англійська мова зайняла статус домінантної. Однак спостерігається загальне зниження академічних стандартів у сфері наукової діяльності. Явище масифікації веде до зростання індустрії послуг і знаннєвої економіки, тому потреби у постійному рості викладачів зберігатимуться в

майбутньому. Сьогодні багато університетів займаються консультуванням як основним каналом для передачі знань, а також розробляють різні короткочасні програми для навчання дорослих, які робляться на замовлення.

Попит на вищу освіту буде продовжуватися по-різному в різних країнах світу. Хоча розширення доступу до вищої освіти не вирішило проблеми соціальної несправедливості (студенти з бідних сімей, з різних етнічних груп, сільське населення, інваліди), створюються нові інфраструктури, щоб отримати вищу освіту. Певні обмеження для вступу до престижних університетів зберігаються.

Змінюються традиційні вимоги до випускника університету, який має прослухати велику кількість курсів, здати екзамени з різних дисциплін, щоб отримати диплом. У майбутньому університети будуть нести відповідальність за те, як їх студенти вчаться, що вони вивчають, як вимірюються їх знання, наскільки це відбувається ефективно, будуть аналізуватися чинники, що руйнують їх мотивацію до якісного навчання.

Приватний спектр в освіті буде поширюватися, тому що всі держави скорочують фінансування вищої освіти, вони не здатні задовольнити потреби всіх студентів. Університети будуть відшукувати різні джерела фінансування (окрема плата за навчання, за консультації, за можливість проводити дослідження). Поширюватиметься навчання через програми дистанційної освіти, однак традиційні університети і традиційні засоби навчання будуть продовжувати існувати. Актуальними залишаються проблеми перевірки якості освіти, порівняння дипломів, кваліфікацій, наукових ступенів у різних країнах світу. Національні схеми перевірки якості освіти діятимуть за міжнародними стандартами. Багатьом країнам прийдеться адаптуватися до цих міжнародних стандартів, спільних науково-теоретичних підходів в організації ефективного процесу навчання. Хоча вже протягом десятиліть формуються програми перевірки якості освіти, розглядаються елементи вимірів, процедури контролю, але поняття якості освіти досі залишається невизначеним.

Процес глобалізації зобов'язує готувати все більш різноманітну багатопрофільну когорту студентів із знаннями та навичками, які допоможуть їм успішно існувати в майбутньому. Для цього необхідним є перегляд структури традиційних програм, збереження актуальних педагогічних підходів та дидактичних концепцій у XXI столітті, тому всі тенденції майбутнього розвитку університетської освіти необхідно аналізувати в тісному взаємозв'язку підходів, теорій, концепцій навчання.

На відміну від XX століття, коли вища освіта була частиною соціальної політики, у XXI столітті вона розглядається як компонент національної, регіональної, економічної політики. Сьогодні у різних країнах світу розробляються різні моделі взаємозв'язку університетів з економікою. У XXI столітті університети вже не можуть діяти ізольовано, їм необхідно мати зв'язки з

економікою, суспільством, урядом, щоб змінювати структуру та підходи до навчання, спиратися на теорії навчання, що сприяють підвищенню якості освіти. Як показують дослідження, університети здатні позитивно впливати на регіональний, економічний розвиток країни через освіту, дослідження, культуру, інновації, завдяки розвитку інтелектуального потенціалу студентів у майбутньому. Тому більш престижними вважаються університети з орієнтацією на розвиток у студентів творчості, творчого мислення, здібностей до наукових досліджень, ніж університети, які спрямовані тільки на навчання студентів. Університети в країнах, що розвиваються, відрізняються від університетів високорозвинутих країн.

Глобалізація привела до зміни парадигми університетської освіти; щоб уміти вийти з глибокої економічної кризи, необхідні інновації і високий рівень знань. Це означає, що не вся наукова інформація університетів репрезентується через публікації, важливими є широкі прямі контакти вчених. Не всі університети можуть очікувати на успішну акредитацію, ліцензування, коли відсутні фундаментальні дослідження, які можуть сприяти культурному, економічному, інтелектуальному розвитку, країни. Однак бюджетні фінансування університетських досліджень, не пов'язаних з промисловістю, обмежені.

Сьогодні у всіх Європейських країнах спостерігається тенденція до автономії та незалежності університетів як у змісті навчальних планів, програм, так і в керуванні й організації навчального процесу.

Активізація децентралізаційних процесів викликана нездатністю унітарних систем освіти задовольнити широкий спектр вимог, потреб, ринок освітніх послуг, а також неможливістю централізованого керування ними внаслідок складності університетської структури. Децентралізація державної влади в управлінні університетами перетворюється в розсіювання центральних державних повноважень. Це пов'язано з тим, що університети мають відповідати вимогам ринку та споживачів освітніх послуг. Наявність альтернативних підходів зумовлена впливом ряду політичних та суспільно-соціальних факторів та необхідністю, щоб освітні послуги відповідали вимогам суспільства та їх споживачам.

У матеріалах ЮНЕСКО, Європейської комісії, роботах Х. д Вітта, Д Найдхта, М. Сингха, Ван Дамма, Р. Альтбаха, в доповідях на Всесвітніх конференціях з проблем вищої освіти пропонуються різні напрями подальшого вдосконалення розвитку університетської освіти ХХІ століття. В галузі розвитку вищої освіти в умовах глобалізації пропонується: забезпечення якості освіти на міжнародному рівні, глобального навчання в різноманітному освітньому середовищі, визнання кваліфікацій, дипломів студентів і свідоцтв про вищу освіту, розвиток освіти без кордонів на основі етики та взаємоповаги, боротьба проти підриву національного потенціалу різних країн, збереження культурної самобутності кожної нації та поваги до специфічного національного характеру систем освіти, проведення

досліджень з питань впливу освіти на суспільне благо всіх народів, формування стратегії евальвації та універсалізації освіти, створення реформаторських університетів.

Перспективними залишаються теорії, спрямовані на розвиток різних видів мислення у студента (критичного, латерального, аналітичного, продуктивного, конвергентного, дивергентного, креативного, наукового, конструктивного, перспективного, творчого), цілісної, здорової, повноцінно функціонуючої особистості, на розвиток здібностей до самостійного планування власної діяльності, до внутрішньої мотивації, прийняття рішень на основі необхідної інформації, орієнтування на навчання протягом життя, на майбутню професійну діяльність, до розвитку здорових потреб, які активізують діяльність. Важливим є сприяння свободи вибору професії, форм, змісту навчання, зменшення бар'єрів для мобільності студентів, стимулювання студентів різними дотаціями із бюджету університетів, баланс між індивідуальними та інституціональними витратами, заохочення студентів до наукової діяльності.

Необхідним є інноваційне управління освітою, орієнтація на етичні принципи управління, розробка різних моделей внеску студента в процес навчання, вдосконалення апарату самоуправління, децентралізація і автономія, плідний діалог між різними зацікавленими сторонами і міжурядовими організаціями, узгодження інтересів національних урядів, традиційного державного сектора вищої освіти, комерційних кіл, студентів, викладачів та широкої громадськості.

У Проекті Національної стратегії розвитку освіти України на 2010–2021 рр. аналізуються проблеми, які можуть викликати негативні наслідки. До них відносять безособистісний, відірваний від духовної культури підхід до навчання, впровадження у систему освіти новітніх технологій без належного наукового обґрунтування та адаптування до різних навчальних закладів тощо. Вказується на необхідність вирішення таких завдань: системне підвищення якості освіти, відновлення ролі науки як провідної діяльності університетів, розробка нових концепцій, стратегій, наукових підходів та теорій навчання, визначення найбільш актуальних підходів до розвитку освіти та рішення важливих педагогічних проблем, розробка системи мотивування, стимулювання, заохочення до інноваційної педагогічної діяльності, відбір та генерування інноваційних ідей у сфері університетської освіти ХХІ ст., стимулювання створення її альтернативних моделей удосконалення.

У Законі про вищу освіту України, вказується на необхідність поєднання освіти з наукою для розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, академічної мобільності, самостійності і незалежності учасників освітнього процесу, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень.

Вища освіта України розглядається як сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, різних компетентностей, які сформовані в процесі навчання, визначають здатність особистості успішно здійснювати подальшу професійну діяльність. Очікувані результати навчання ототожнюються з поняттям компетентностей. Якість вищої освіти розглядається як рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, особливих компетентностей, які відповідають стандартам вищої освіти. Державна політика України у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах інтеграції системи вищої освіти у Європейський простір за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи, на принципах розвитку автономії вищих навчальних закладів та академічної свободи учасників освітнього процесу. Науковий рівень вищої освіти України передбачає розроблення і впровадження методології і методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих завдань, розв'язання важливих, наукових проблем, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Таким чином, спільним для діяльності всіх університетів XXI століття є:

- орієнтація на самоосвіту, саморозвиток, самостійну роботу суб'єкта навчання, на безперервну освіту впродовж життя;
- децентралізація та автономія в управлінні університетами;
- синтез різних видів діяльності, особливо, активізація в університетській освіті наукової діяльності, єдність навчання і наукових досліджень;
- підвищення рівня фундаментальності та гуманізації освіти;
- адаптація до нових потреб студентів і суспільства;
- розширення партнерства університетів;
- поглиблення взаємодії між студентами, навчальними закладами, економікою, роботодавцями та державою;
- посилена увага до розробки змісту освітніх програм на основі зростаючої ролі комунікаційних та інформаційних технологій;
- єдність наукових підходів;
- синтез актуальних теорій, що складають теоретичний базис університетської освіти XXI ст.

#### **Питання та завдання для самоконтролю:**

1. *Яка роль університетів у розвитку сучасного суспільства.*
2. *Що є спільним для діяльності всіх університетів XXI століття.*
3. *Як сучасна глобалізація та інтернаціоналізація впливає на розвиток університетської освіти.*
4. *Які тенденції характеризують розвиток університетської освіти у XXI столітті.*

### Список використаних джерел:

1. Кучинська І. О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с.  
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>
2. Кучинська І. О. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с.
3. Дущенко О. С. Інтернет-технології: навч.-метод. комплекс. Ізмаїл: Ірбіс, 2017. 292 с.
4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.:ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.
5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху /упор. Г.О. Сиротенко. Полтава, 2016. 124 с.
6. Інноваційні технології в підготовці вчителя сучасної школи: пос. /Коляда М. та ін. Київ, 2015. 312 с.
7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків: Основа, 2014. 240 с.
8. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії: методичний посібник / Нац. акад.. пед. наук України. Ін-т соц. та політ. Психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.
9. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник / Упорядники: Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 104 с.
10. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль. Мандрівець. 2019. 360 с.

### ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

1. Предмет і завдання педагогіки вищої школи
2. Логіка і методика педагогічного дослідження
3. Студент вищого навчального закладу як об'єкт і суб'єкт навчання і виховання
4. Викладач вищого навчального закладу

#### 1. Предмет і завдання педагогіки вищої школи

Серед галузей педагогіки, зосереджених на педагогічних проблемах дорослих, швидко розвивається педагогіка вищої школи, яка розкриває закономірності, принципи навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, специфічні проблеми здобуття вищої освіти.

### ***Педагогіка вищої школи як наука.***

Потреба в розробленні наукових основ педагогіки вищої школи зумовлена специфікою навчально-виховної діяльності вищих навчальних закладів, яка полягає у підготовці фахівців певного профілю відповідно до нахилів студентів і потреб народного господарства. Змістом цієї підготовки є опанування студентами, які мають загальну середню освіту і певний соціальний досвід, спеціальних наук, оволодіння відповідними фаховими вміннями та навичками.

***Педагогіка вищої школи*** – наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Предметом педагогіки вищої школи є процес формування духовно багатого, свідомого, гідного громадянина.

Загальні засади педагогіки вищої школи спеціаліста вищої кваліфікації різних галузей народного господарства, науки, техніки, культури, освіти тощо.

На думку Ю. Терещенка, педагогіка вищої школи – це науковий супровід функціонування вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації; невпинне теоретичне і практичне розв'язання важливих для навчання та виховання студентів проблем і завдань, які сприяють фундаменталізації освіти, а студентам – у безболісному входженні із власним життєвим досвідом у світ науково-професійних знань та обов'язків і набутті фахової компетентності, котра дає змогу увійти до тієї чи іншої сфери культури так, щоб засвідчити в інформаційному суспільстві свою конкурентоспроможність як носія професійно нового і передусім як громадянина і патріота своєї Батьківщини.

Педагогіка вищої школи, що виникла на базі загальної (шкільної) педагогіки, розглядає вищі рівні навчання та виховання дорослої людини. Вона тісно пов'язана передусім з науками психолого-педагогічного циклу:

- історією педагогіки, яка вивчає педагогічні ідеї та системи освіти в їх розвитку;
- віковою педагогікою (дошкільною, шкільною, педагогікою дорослих (андрологією), що досліджує закономірності навчання й виховання, організаційні форми і методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп;
- дефектологією, зосередженою на вивченні форм і методів навчання людей з фізичними та розумовими вадами (сурдопедагогіка (глухий), тифлопедагогіка (сліпий), олігофренопедагогіка (малий і розум), логопедія (слово і виховання, навчання));
- професійними педагогіками, що вивчають закономірності, здійснюють теоретичне обґрунтування, розробляють принципи, технології виховання і навчання людини, орієнтованої на конкретну професійну сферу діяльності;
- порівняльною педагогікою, що досліджує закономірності функціонування і розвитку освітніх і виховних систем різних країн шляхом зіставлення;
- соціальною педагогікою, що вивчає закономірності та механізми

становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти і виховання в різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтовану діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей та молоді в процесі розв'язання політичних, економічних та інших проблем суспільства;

- гендерною педагогікою, що функціонує як сукупність підходів, спрямованих на формування статевої поведінки в суспільстві;

- частковими, або предметними, методиками, які досліджують закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у навчальних закладах всіх типів.

Категорії як найбільш загальні поняття науки в різних галузях педагогіки не різняться за назвами (виховання, навчання, освіта). Однак вони мають свою специфіку залежно від того, який ступінь навчання розглядають. Різняться певною мірою методи виховного впливу на особистість, які застосовують у школі і вищому навчальному закладі. Саме спільність категорій уможливорює включення педагогіки вищої школи до системи педагогічних наук, а специфіка цих категорій є основою становлення педагогіки вищої школи як самостійної галузі досліджень і практики.

Підготовка фахівця з вищою освітою передбачає виховання, професійну освіту і навчання. Під вихованням студентської молоді розуміють формування протягом навчання у вищому навчальному закладі морально-психологічної готовності самовіддано працювати за обраним фахом. Освіта студентів передбачає володіння загальними і професійними знаннями, виробничими вміннями і навичками згідно з профілем. Навчання студентів охоплює весь процес фахової підготовки спеціаліста з вищою освітою, знання якого завжди можуть бути застосовані на практиці.

Джерелом розвитку педагогіки вищої школи є педагогічна спадщина минулого; сучасні педагогічні дослідження проблем педагогіки вищої школи (збагачують педагогічну думку новими ідеями з питань удосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі); передовий педагогічний досвід (дає змогу визначити певні закономірності, які живлять нові теорії, концепції, прогнози); зарубіжний педагогічний досвід (критично осмислений, збагачує педагогічний процес інноваціями).

Використання означених джерел у розвитку педагогіки вищої школи дає змогу не лише враховувати нові освітньо-виховні проблеми, що постають перед суспільством, а й оптимально поєднувати традиції і новаторство у сфері вищої освіти.

### ***Міжпредметні зв'язки педагогіки вищої школи***

Педагогіка вищої школи, як і інші галузі загальної педагогіки, може розв'язувати поставлені завдання лише у взаємодії з іншими науками. Зміцнюючи й удосконалюючи ці зв'язки, педагогіка запозичує й інтерпретує відповідно до

предмета свого дослідження ідеї інших наук, які допомагають глибше проникнути в суть навчання і виховання та розробляти їх теоретичні основи. Так, філософські науки дають змогу педагогіці вищої школи визначити суть і цілі виховання, об'єктивно врахувати дію загальних закономірностей розвитку суспільства, надають оперативну інформацію про зміни, які відбуваються в науці й суспільстві, сприяють коригуванню спрямованості виховання. Наприклад, нині формується нова галузь філософської науки – філософія освіти, розвиток якої зумовлений передусім еволюцією основних філософських концепцій про роль людини у світі. Згідно із сучасними філософськими концепціями, Людина стає центром наукової картини світу. У цьому контексті потребує осмислення проблема «олюднення Людини» (академік І. Зязюн) у сфері освіти, проблема її гуманізації. З огляду на це поступово має відбуватися перехід сучасної педагогічної системи на нову, гуманістичну, парадигму, в центрі якої перебуватиме особистість студента (йдеться про матеріальні і духовні цінності, спрямовані на розвиток індивідуальності).

Професор В. Андрущенко вважає, що філософія і педагогіка є науками про людину, яка живе в суспільстві, виконує певні соціальні ролі, реалізується (або не реалізується) в ньому як особистість. Підготовка до життя – здобуття знань, формування необхідних вмінь і навичок, світоглядної і моральної позицій, загальної культури тощо, тобто розвиток людини як особистості, – становить основний зміст педагогічної науки. Центальною є ця проблематика і в філософії.

Особливе значення для педагогіки вищої школи має її зв'язок із психологією, яка вивчає загальні закономірності і механізми функціонування психіки людини, її особистісного формування, розвитку, самоактуалізації, різноманітних психічних, психологічних і соціально-психологічних зв'язків і залежностей. Педагогіка обґрунтовує гуманістичні прийоми, способи та форми навчання й виховання. Кожний розділ педагогіки ґрунтується на відповідному розділі психології (наприклад, дидактика – на закономірностях функціонування пізнавальних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів людини; теорія виховання – на психології особистості та психології групи; теорія управління навчально-виховним закладом – на психології управління). Інтеграція наук сприяє виникненню суміжних галузей, наприклад педагогічної психології, яка зосереджена на вивченні психологічних закономірностей, умов, чинників і механізмів навчання та виховання.

Як наукова дисципліна педагогіка користується психологічними знаннями для виявлення, трактування, систематизації педагогічних фактів. Так, результати педагогічної діяльності вивчають за допомогою діагностик (тестів, анкет тощо). Дані психології беруть до уваги під час складання навчальних тестів, програм, написання підручників і навчальних посібників.

Педагогіка тісно пов'язана із фізіологією. Для розуміння механізмів управління фізичним і психічним розвитком студентів важливо знати

закономірності життєдіяльності організму загалом і окремих його систем. Наприклад, знання закономірностей функціонування нервової системи дає змогу педагогіці конструювати розвивальні, навчальні технології, інструментарії, що сприяють оптимальному розвитку особистості.

Останнім часом посилився зв'язок педагогіки з медициною. Зумовлено це передусім процесами гуманізації виховання, а також серйозними проблемами, пов'язаними із здоров'ям громадян країни. На стику екології, біології, медицини, психології виникла спеціальна наука про здоров'я – валеологія. Медиками і педагогами виявлено низку причин нервових захворювань: перевантаженість навчальними завданнями, несправедливі оцінки, грубе ставлення до студентів тощо. Все це вимагає удосконалення педагогічного процесу з урахуванням рекомендацій медицини.

Оскільки педагогіка вищої школи є наукою соціальною, актуальні її зв'язки із соціологією – наукою про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і процесів; про механізми і принципи їх взаємодії. Соціологічні дослідження, а також дані статистики, допомагають виявити тенденції та закономірності явищ, пов'язаних із навчанням і вихованням студентів.

Нові можливості для дослідження процесів виховання і навчання відкриває перед педагогікою кібернетика. Використовуючи її дані, педагогічна наука розробляє закономірності, способи і механізми управління навчальним процесом.

Послугується педагогіка і відомостями юриспруденції, економіки, екології, етнографії, етнології, історії, технічних наук, водночас збагачуючи їх своїми відкриттями.

Зв'язки педагогіки вищої школи з іншими науками зумовлені спільністю їх об'єктів і реалізуються як взаємовплив, взаємодія, взаємопроникнення.

### ***Завдання педагогіки вищої школи на сучасному етапі***

Розвиваючись у єдності теоретичних і практичних аспектів, педагогіка вищої школи ставить перед собою такі основні завдання:

- вироблення методологічних, теоретичних, методичних засад професійної освіти в сучасній педагогіці;
- формування концепцій змісту освіти і процесу навчання для різних типів вищих навчальних закладів (з урахуванням тенденцій розвитку відповідних галузей науки, техніки, культури);
- визначення закономірностей становлення особистості в умовах вищого навчального закладу;
- вироблення концептуальних засад проектування освітніх систем інноваційного типу;
- розв'язання проблем гуманізації та гуманітаризації вищої освіти на сучасному етапі;
- теоретичне обґрунтування моделі випускника в умовах багаторівневої

вищої освіти;

- розроблення педагогічних основ професійного становлення викладача вищої школи;

- педагогічне забезпечення функціонування екстернату у вищому навчальному закладі;

- формування теоретичних та методичних засад розроблення державних стандартів вищої освіти;

- вироблення теоретичних основ і проектування педагогічних технологій у вищій школі;

- інтеграція навчальних курсів, поєднання індивідуальних, групових і колективних форм навчальної діяльності;

- розроблення теоретичних і методичних засад блочно-модульної організації навчання у вищому навчальному закладі;

- порівняльне вивчення розвитку вищої освіти в освітніх системах різних країн;

- застосування диференційованого підходу у навчанні як засобу професійного та особистісного розвитку студентів;

- організування самостійної роботи студентів в умовах нової парадигми вищої освіти;

- розроблення дидактичних концепцій розвитку творчих здібностей студентів;

- демократизація навчального процесу;

- організування наукової діяльності майбутніх фахівців;

- формування пізнавальних інтересів студентів у процесі професійної підготовки;

- визначення шляхів навчально-виховної роботи з обдарованими студентами;

- формування педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу;

- педагогічна діагностика в системі вищої освіти;

- вироблення теоретичних засад добору контингенту студентів вищих навчальних закладів і наукових засад підготовки фахівців вищої кваліфікації в аспірантурі та докторантурі.

Реалізація завдань педагогіки вищої школи відбувається у процесі її теоретичних пошуків, реальної педагогічної практики, постійної спрямованості на її удосконалення, на відповідність реаліям сьогодення.

## **2. Логіка і методика педагогічного дослідження**

Пізнання психолого-педагогічних закономірностей процесу навчання і виховання в умовах вищої школи залежить від того, на якому методологічному, теоретичному, методичному і практичному рівнях здійснюють педагогічні дослідження.

Глибоке розуміння суті педагогічних явищ, інноваційне розв'язання педагогічних завдань різного рівня неможливі без оволодіння методами науково-педагогічного дослідження, ознайомлення з логікою дослідницького процесу. досвіду аналізувати і передбачати його розвиток.

Сутність, категорії, принципи і етапи педагогічного дослідження

Розбудова національної системи вищої освіти активізувала педагогічні пошуки практичних працівників навчальних закладів, які володіють логікою і методикою пошуково-дослідної роботи.

Сутність педагогічного дослідження. Педагогіка як наука розвивається завдяки пошуково-дослідній роботі, тобто педагогічним дослідженням.

Педагогічне дослідження – процес формування нових педагогічних знань; вид пізнавальної діяльності, спрямований на розкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку.

Педагогічне дослідження має на меті виявлення об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості. Воно спрямоване насамперед на вивчення предметної діяльності особистості як основного джерела її соціального формування і виховання.

У педагогіці здійснюють фундаментальні і прикладні педагогічні дослідження. Фундаментальні дослідження покликані розкрити сутність педагогічних явищ, знайти глибоко приховані засади педагогічної діяльності, дати їй наукове обґрунтування. Прикладні дослідження охоплюють питання, безпосередньо пов'язані з практикою.

Здійснюючи педагогічні дослідження, необхідно враховувати такі особливості педагогічних явищ і процесів: неоднозначність перебігу (результати навчання, виховання і розвитку залежать від багатьох чинників); їх неповторність (під час повторного дослідження педагог працює вже з іншим «матеріалом», навіть попередні умови не вдається зберегти); участь у педагогічних процесах людей усіх вікових категорій (тому експерименти, що суперечать моральності й етичним нормам, заборонено); об'єктивні висновки у процесі дослідження можливі лише за умови багаторазових спостережень.

Результати науково-педагогічних досліджень повинні відповідати таким вимогам: суспільна актуальність; наукова новизна; теоретична й практична значущість; наукова об'єктивність і достовірність; доступність висновків і рекомендацій для використання їх в інших конкретних наукових дослідженнях або в практичній діяльності; визначення міри, меж і умов ефективного застосування отриманих результатів.

Важливими умовами забезпечення ефективності педагогічних досліджень є:

- вибір найактуальнішої теми дослідження, що значною мірою забезпечить її успішне виконання; тема повинна відзначатися новизною, спрямованою на пошук ще не розв'язаних сучасною наукою проблем;
- спрямованість методики і організації дослідження на відкриття нових

наукових фактів, закономірностей педагогічних явищ;

- пошук шляхів оптимізації навчально-виховного процесу, способів регулювання і управління поведінкою вихованців на основі моральних принципів;
- послідовне використання системно-структурного підходу, оскільки явище навчання і виховання має складний характер, характеризується неоднозначністю, динамічністю, значною варіативністю результатів;
- використання комплексної методики, адекватної факторам становлення особистості та її соціальної сутності.

Категорії педагогічного дослідження. До категоріального апарату педагогічного дослідження зараховують: конкретно сформульовану педагогічну проблему і тему; об'єкт, предмет, гіпотезу, мету; завдання дослідження. Наукова проблема – це загальне завдання (теоретичне або практичне), що потребує розв'язання, але шляхи, методи і наслідки цього невідомі. Вона може бути сформульована як тема дослідження. Наукову проблему розв'язують у процесі експериментальних досліджень (теоретичних або практичних) із застосуванням нових методів, засобів навчання або спеціально створених і побудованих комплексних структур.

Об'єктом дослідження є сукупність споріднених елементів, один з яких – предмет дослідження. Тобто об'єкт і предмет пов'язані між собою як ціле та його частина, як множина та її одиниця, як система та її компонент, як рід і вид понять або явищ об'єктивної реальності. Інакше кажучи, та об'єктивна реальність, яка на певний момент перебуває в полі зору теоретичної чи практичної діяльності дослідника, є об'єктом, а ті властивості й відношення об'єкта, які досліджують із певною метою і дають їм наукове пояснення, є предметом.

Один і той самий об'єкт можна досліджувати в різних аспектах. Тому визначення предмета слід розуміти як вирізнення певного ракурсу дослідження, як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта. Важливою вимогою є відповідність предмета об'єкту дослідження. Об'єктом чи предметом педагогічного дослідження є педагогічний процес та студент (викладач) як суб'єкт діяльності в ньому. Дотримання цієї вимоги допомагає обґрунтовано сформулювати мету дослідження. Як правило, вона полягає у підвищенні ефективності процесів навчання і виховання (в широкому розумінні – педагогічного процесу загалом).

Загальна мета дослідження конкретизується у завданнях, сукупність яких дає уявлення про те, що слід зробити для їх досягнення. Вони розкривають сутність теми розв'язання і знаходять своє тлумачення у висновках, які фіксують і узагальнюють результати виконання. Єдиного стандарту у формулюванні завдань немає, але найчастіше вони пов'язані з виявленням сутності, природи, структури об'єкта.

Об'єкт, предмет, мета і завдання окреслюють ту галузь педагогічної діяльності, яку досліджуватимуть у науковій роботі, але не розкривають обраний

автором принциповий шлях реалізації поставленої проблеми. Він розкривається у провідній науковій ідеї, яку формулюють у вигляді гіпотези (основа, припущення) дослідження. Зміст гіпотези повинен бути конкретним, відповідним до мети, об'єкта і предмета дослідження.

За структурою складовими гіпотези є два елементи: передбачення (визначення нового стану або процесу існування предмета дослідження) і припущення (умови, засоби, методи, виконання і врахування яких зумовлює перехід предмета дослідження у цей стан).

Логіка формулювання змісту гіпотези може бути індуктивною (передбачає визначення змісту гіпотези на основі сукупності фактів, отриманих у процесі проведених досліджень), дедуктивною (полягає у формулюванні тези на основі аналізу відомого загального положення), комплексною (має елементи передбачення перших двох підходів).

З огляду на тип дослідження виокремлюють теоретичні та емпіричні гіпотези. За основу теоретичних гіпотез беруть наукові закономірності, методологічні положення, логічні судження, аргументовані прогнозування, фундаментальні знання не лише з педагогіки, а й інших суміжних наук (психології, соціології тощо). Емпіричні гіпотези ґрунтуються на результатах попереднього практичного досвіду, нерідко набутого шляхом спроб і помилок.

Гіпотезу не можна будувати, виходячи з очевидних істин, вона завжди передбачає пошук чогось нового в теорії та практиці. Кожну гіпотезу підтверджують фактами, аргументами, що перетворює її з припущення на достовірне знання. Для цього розробляють методику дослідження, яка має бути адекватною обраному предмету, меті та завданням наукового пошуку.

Принципи організації педагогічних досліджень. Ефективність педагогічного дослідження зумовлена дотриманням певних принципів (О. Цокур):

- об'єктивності. Він виключає однобічність, суб'єктивізм і упередження щодо підбору та оцінювання фактів, передбачає використання таких методів та процедур, які дають змогу одержати максимально достовірне знання про предмет дослідження;

- врахування неперервних змін, розвитку досліджуваних явищ. Він зумовлений діалектичною природою педагогічного процесу, постійним розвитком досліджуваних явищ від одного стану до наступного;

- виділення основних факторів, які визначають кінцевий результат. Із значної кількості факторів, які впливають на педагогічний процес, необхідно вибрати основні, визначальні, які й стануть предметом розгляду;

- врахування об'єктивних суперечностей, що притаманні педагогічним явищам та процесам. Цей принцип передбачає насамперед вивчення й усунення існуючих суперечностей освітньої діяльності;

- єдності історичного та логічного. Сутність його – у врахуванні історії розвитку об'єкта, його сучасного стану та перспектив подальшого розвитку;

– концептуальної єдності педагогічних досліджень. Він полягає у поясненні досліджуваних явищ, виходячи з єдиних позицій розуміння сутності та закономірностей навчально-виховного процесу;

– співвідношення досягнутого рівня з моделлю, метою. Результати дослідження оцінюють з позиції поставленої мети, ідеалу, перспектив розвитку навчально-виховного процесу;

– єдності дослідного і навчально-виховного процесів. Педагогічне дослідження завжди повинно бути вписане в реальний процес навчання та виховання, сприяти їх удосконаленню і запобігати впровадженню негативних результатів;

– поєднання аспектного і цілісного підходів. Різноманітність предмета педагогічного дослідження робить неможливим його безпосереднє пізнання як єдиного цілого. Дослідник змушений вивчати лише окремі факти, що водночас передбачає можливість і необхідність розгляду об'єкта з інших позицій, реального оцінювання результатів дослідження як часткових, співвіднесення їх з даними, отриманими при вивченні досліджуваного явища в інших аспектах;

– системності. Педагогічні процеси і явища завжди системні. Специфіка системи не вичерпується особливостями складових елементів, а пов'язана насамперед з характером їх взаємодії між собою. Дослідник ставить за мету вивчити характер і механізми цих зв'язків.

Отримання наукових знань про педагогіку значною мірою залежить від підходу дослідника до об'єкта пізнання. Цей підхід зумовлює система методологічних засад, яку утворюють:

– філософська методологія, що виражає світоглядну інтерпретацію результатів наукової діяльності, форм і методів наукового мислення у відображенні дійсності;

– опора на загальнонаукові принципи, форми, підходи до відображення дійсності (системний підхід, моделювання, статистична картина світу);

– конкретна наукова методологія (сукупність методів, форм, принципів у конкретній науці);

– дисциплінарна методологія, що стосується частини науки (дидактика);

– методологія міждисциплінарних досліджень.

Методологічна основа педагогічного дослідження – це система засадничих, філософське осмислених положень, які становлять ядро науки і впливають на її розвиток, визначають дослідницьку позицію вченого, спрямованість дослідного процесу, сприяють підвищенню його ефективності. До основних методологічних положень педагогічного дослідження належать такі (Р. Піонова):

1) педагогічні дослідження необхідно розглядати в часовому контексті; історичний підхід дає змогу визначити їх актуальність, своєчасність і необхідність для розвитку вищої освіти, здійснити правильний аналіз трактувань положень, категорій, висновків;

2) системно-структурний підхід до педагогічного процесу у вищій школі сприяє багатоконтекстному сприйманню і аналізу цього процесу, створює підстави для одержання об'єктивного результату;

3) професійна підготовка в умовах вищого навчального закладу є системотвірним елементом усього процесу становлення особистості спеціаліста;

4) джерелом розвитку особистості студента є внутрішні і зовнішні фактори (спадковість, середовище, виховання, професійна підготовка, самовиховання, самоосвіта);

5) вирішальну роль у професійному становленні особистості студента відіграють пізнання, діяльність, спілкування;

6) продуктивність процесу виховання і професійної підготовки студента детермінована його активністю, що має особливе значення для самоосвіти і самовиховання;

7) студентську молодь необхідно вивчати в динаміці її розвитку, аналізувати постійні зміни, прогресивний рух уперед;

8) у формуванні світоглядної позиції, ціннісних орієнтацій, мотиваційної сфери майбутнього спеціаліста важливе значення має гармонія особистих і суспільних інтересів, національних і загальнолюдських цінностей;

9) найсприятливішим середовищем для виховання, навчання, формування особистості студента є колективні відносини. В умовах ВНЗ таким середовищем стає студентський колектив;

10) важливим потенціалом і основою розвитку педагогіки вищої школи є практика, тобто життєдіяльність ВНЗ; між педагогічною теорією і практикою існує складна залежність.

Етапи педагогічного дослідження. Організовуючи дослідження конкретної педагогічної проблеми, слід дотримуватися певної послідовності.

1. Визначення проблеми дослідження.

2. Ґрунтовне вивчення встановлених наукою фактів, положень, висновків. Вивчаючи літературні джерела, з'ясовують основну ідею, позицію автора та особливості наукового доробку з досліджуваної проблеми. Важливо також простежити причину та логіку полеміки автора з іншими дослідниками, особливості його аргументації, виробити власну думку щодо авторської позиції.

3. Вивчення практики організування навчально-виховного процесу. У процесі аналізу літератури про досвід вищих навчальних закладів слід з'ясувати, що у розв'язанні цієї проблеми викладачеві вдається найкраще, з якими труднощами він стикається, типові недоліки в його роботі, їх причини тощо.

4. Формулювання гіпотези (наукового припущення), ймовірного висновку дослідження.

5. Здійснення експериментальної роботи.

6. Вивчення передового досвіду з досліджуваної проблеми.

7. Зіставлення експериментальних даних з масовою практикою.

8. Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.

9. Оформлення результатів дослідження.

Процес і результати науково-педагогічного дослідження фіксують різними способами. Для цього вироблено певні типи документації: анкети, плани спостереження, здійснення педагогічних експериментів, втілення результатів дослідження у практику, магнітофонні записи, фотокартки, кінострічки, протоколи обговорення навчальних занять і виховних заходів та ін., описи досвіду роботи вищих навчальних закладів, статистичні дані, математичні обчислення тощо.

### ***Методи науково-педагогічного дослідження***

У процесі педагогічного дослідження, організованого з метою отримання нових фактів, використовують систему методів науково-педагогічного дослідження.

***Метод (спосіб пізнання) науково-педагогічного дослідження*** – шлях вивчення і опанування складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей навчання і виховання.

Методи педагогічного дослідження поділяють на три групи: методи емпіричного дослідження, методи теоретичного дослідження і методи кількісного оброблення результатів.

***Емпіричні методи педагогічного дослідження.*** Ця група методів спрямована на пізнання дійсності. До неї належать педагогічне спостереження, опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), аналіз змісту педагогічної документації і результатів діяльності, рейтинг, тестування, експертна оцінка, педагогічний експеримент.

***Педагогічне спостереження.*** Це спеціально організоване, цілеспрямоване сприйняття педагогічного процесу в звичайних умовах. Об'єктом спостереження є дії та вчинки студентів і викладачів. Спостереження дає змогу вивчати почуття, вольові, моральні якості людини. Воно результативне, якщо зовнішній характер поведінки та внутрішній світ людини співвідносяться на основі наукових знань. Наприклад, вивчення частоти звертання студента до певних джерел інформації (кіно, радіо, телебачення, художньої літератури, фахової літератури, лекції) привело дослідників до висновку, що тільки спеціалізація цілей і “поліфункціоналізм”, тобто задоволення низки потреб за допомогою звернення до одного джерела, підсилюють ефект впливу джерела інформації на особистість.

Спостереження повинно мати чітку мету, план, проводитися систематично, у різних умовах діяльності. Воно, на відміну від експерименту, припускає невтручання, тому є трудомістким, тривалим і результативним. Спостерігач бачить явища в природних умовах, що дає змогу точніше їх сприйняти і охарактеризувати. При вивченні деяких питань метод спостереження виявляється

єдино можливим, наприклад вивчення уваги на заняттях, переживань студентів, що одержали на іспиті незадовільну оцінку, та ін.

Педагогічне спостереження слід проводити за дотримання певних правил, вимог і послідовності:

- визначення завдань і мети;
- вибір об'єкта, предмета і педагогічної ситуації;
- вибір способу спостереження, що найменше впливає на досліджуваний об'єкт і забезпечує збір необхідної інформації;
- вибір способів реєстрації того, що спостерігається (як вести записи);
- оброблення та інтерпретація отриманої інформації (який результат) (О. Цокур).

З огляду на статус дослідника спостереження класифікують на включене (дослідник стає членом тієї групи, у якій ведеться спостереження) і невключене (збоку); за способом проведення – на відкрите і приховане (інкогніто); за тривалістю його проведення – на короточасне (проводиться протягом нетривалого часу), безперервне (передбачає постійне, детальне вивчення педагогічного процесу для одержання цілісного уявлення про нього) і дискретне (з перервами і регулярними повторами через певний проміжок часу).

У педагогіці поширений метод самоспостереження, який дає змогу проникнути у внутрішні сфери життєдіяльності особистості. Його застосування потребує відповідної інструкції. Результати самоспостереження, що мають суб'єктивне забарвлення, завжди порівнюють з більш об'єктивними даними педагогічного спостереження, а також з дослідними матеріалами, добутими іншими науковими методами (опитування, експеримент тощо).

Як і кожний метод наукового дослідження, спостереження має свої особливості. Позитивним є те, що воно дає фактичний матеріал про природний перебіг педагогічних процесів. Однак цей метод характеризується певним суб'єктивізмом інтерпретації отриманої інформації, а також доступністю лише вибіркової перевірки. Для перевірки правильності зроблених висновків щодо спостереження застосовують такі прийоми:

- проведення кількох спостережень із зіставленням добутих даних;
- порівняння результатів спостереження з думками практиків;
- дискусійне обговорення результатів спостереження;
- сувору фіксацію процесу дослідження.

**Опитування.** До цієї групи методів належать бесіда, інтерв'ю, анкетування. Для них характерна спільна ознака: за їх допомогою дослідник дізнається про судження, мотиви дій, потреби, інтереси, позиції, погляди, смаки респондентів.

У процесі бесіди опитуваний і дослідник є учасниками діалогу, в якому відбувається обмін думками. Бесіду проводять у довільній формі. Дослідник лише визначає загальну тему, основні етапи та межі її обговорення, окреслює стрижневі питання і висуває припущення щодо можливих результатів опитування.

На відміну від бесіди інтерв'ю є системою заздалегідь підготовлених запитань, які дослідник ставить опитуваному, утримуючись від власних коментарів, не впливаючи на думку свого співрозмовника. За кількістю учасників виділяють індивідуальне (одна особа) і групове (кілька осіб) інтерв'ю. За формою інтерв'ю буває стандартним (відбувається за суворо розробленим текстом), творчим (передбачає певну свободу запитань і відповідей на них), глибоким (межує з особистісно-довірливою бесідою).

Певна ситуація передбачає використання відповідного різновиду інтерв'ю:

а) діагностичне інтерв'ю (спосіб отримання інформації про властивості особистості, який допомагає проникнути у її внутрішній світ та зрозуміти проблеми);

б) клінічне інтерв'ю (терапевтична бесіда з метою надання психолого-педагогічної допомоги). При цьому дослідника цікавить не тільки безпосередній зміст відповідей респондента (факти, погляди, почуття, асоціації тощо), а й його поведінка (тон, жести, рухи та ін.);

в) фокусоване інтерв'ю (короткочасна бесіда, яка передбачає отримання інформації про конкретну проблему, процес, явище, реакцію респондента на задану дію);

г) панельне інтерв'ю (багаторазове інтерв'ю одних і тих самих респондентів з одних і тих самих питань через певні проміжки часу).

У проведенні інтерв'ю досліднику слід уникати типових помилок:

– ситуативних (неправильно вибрано місце і час розмови; опитуваного не попереджено, він поспішає, не може зосередитись);

– соціологічних (вік інтерв'юера не влаштовує опитуваних; у розмові дослідник припускається мовленнєвих огріхів, не володіє технікою опитування);

– психологічних (інтерв'юер упереджено ставиться до опитуваного, оцінює результати за стереотипом, навіть нейтральні відповіді сприймає тенденційно). Щоб подолати психологічну настороженість, до проведення опитування залучають одного з його учасників. Після попереднього інструктажу він виступає в ролі інтерв'юера.

Анкетування проводять у формі письмового опитування. За кількістю охоплення опитуваних виокремлюють повне і вибіркове анкетування; за характером спілкування – особисте та заочне; за формою здійснення – групове та індивідуальне; за способом вручення анкет – поштове і роздавальне.

Структура анкети, як правило, складається з трьох частин: вступної, основної, демографічної. У вступній частині вказують наукову установу, що проводить дослідження, завдання анкетування, гарантії анонімності відповідей, правила заповнення анкет. Основна частина складається із запитань, які дають інформацію про певні факти, події, мотиви, думки, оцінні судження респондентів у галузі досліджуваної проблеми. Демографічна частина містить паспортні характеристики опитуваних: вік, ступінь освіти, кваліфікацію тощо.

Анкети поділяють на *відкриті* (довільні відповіді на запитання), *закриті* (можливий вибір відповідей обмежується заздалегідь підготовленими варіантами), *напіввідкриті* (крім запропонованої відповіді, можна висловити власну думку), *полярні* (передбачають одну з полярних відповідей: “так” – “ні”, “добре” – “погано”). Для отримання точніших даних користуються анкетами закритого типу. Особливість їх у тому, що відповіді легше зіставити і статистично обробити.

З метою вивчення мистецьких смаків, інтересів і уподобань респондентів застосовують звукову анкету, тобто демонстрування окремих фрагментів, що репрезентують слухачам зразки музичних творів.

Анкетний метод повинен відповідати таким основним вимогам:

- апробація (“пілотаж”) анкети з метою перевірки і оцінювання її обґрунтованості, пошуку оптимального варіанта і об’єму питань;
- роз’яснення цілей і значення дослідження;
- гарантування анонімності відповідей;
- відсутність двозначних питань, постановка їх ланцюговим (кожне подальше питання розвиває, конкретизує попереднє) і перехресним (за допомогою відповіді на одне питання перевіряють достовірність відповіді на інше питання) способами, що створює в опитуваних сприятливу психологічну установку і впливає на щирість відповідей;
- побудова анкети за принципом від простіших питань до складніших.

Як свідчить досвід, респонденти дають змістовніші і повніші відповіді, коли в анкету включена невелика кількість питань (не більше 7-10). Перевантаження її великим переліком питань утруднює створення в опитуваного необхідної психологічної установки, збільшує вірогідність формальних відповідей.

Перевага анкетування полягає в тому, що воно є порівняно економним методом збору даних, дає змогу їх аналізувати й обробляти за допомогою статистики. Особливо ефективний він при масових опитуваннях.

***Аналіз змісту педагогічної документації і результатів діяльності.*** До педагогічних документів належать рукописи, друковані видання, стерео- і відеозаписи. Їх поділяють на дві групи. Перша група охоплює документи, які були підготовлені без участі дослідника (протоколи вчених рад, конференцій, екзаменів тощо). До неї належать також звіти, щоденники викладачів і студентів, записи академконцертів, сценарії виховних заходів. Друга група охоплює документи, що були підготовлені за дорученням дослідника: творчі роботи, реферати, зафіксовані погляди викладача на педагогічні проблеми тощо.

Документи, як правило, лише висвітлюють певне педагогічне явище без його характеристики і оцінювання. Однак таке об’єктивне знання важливе для розуміння контексту зафіксованої ситуації і є необхідним первісним матеріалом.

Виокремлюють ще офіційні документи, до яких належать державні постанови з питань культури та освіти, архівні матеріали, листи на радіо і

телебачення, в газетно-журнальну періодику тощо. Вони дають досліднику соціологічну інформацію, необхідну для обґрунтування і констатації багатьох педагогічних проблем.

Аналіз документів може бути якісним (передбачає опис документів, їх класифікацію та інтерпретацію) і кількісним (визначається поняттям “контент-аналіз”, або “кількісна семантика”; за його допомогою можна встановити частоту використання певних термінів, виступів окремих персоналій, висловлених ідей тощо).

Методи аналізу результатів діяльності називають проєктивними. їх застосовують для вивчення результатів творчих завдань: конструктивних (намалювати картинку, написати оповідання на задану тему, пояснити нечіткі малюнки); додаткових (придумати закінчення історії, мелодії тощо); експресивних (інсценувати пісню, придумати сюжет гри); рольових (участь в ігрових ситуаціях, драматизаціях, театралізованих постановках).

**Рейтинг.** Суть його полягає в оцінюванні окремих сторін педагогічної діяльності суддями (експертами). Перед експертами ставлять певні вимоги: компетентність (знання сутності проблеми), креативність (здатність творчо розв’язувати завдання), позитивне ставлення до експертизи, відсутність схильності до конформізму (наявність власної думки, здатність обстоювати її), наукова об’єктивність, аналітичність і конструктивність мислення, самокритичність.

**Тестування.** Це система психолого-педагогічних завдань, спрямованих на дослідження окремих рис і якостей людини. Існує кілька класифікацій тестів:

- за природою оцінювання якостей: тести успішності, тести здібностей та індивідуальні тести;
- за формою подачі завдань: вербальні (побудовані на основі завдань, виражених у словесній формі) і невербальні (у формі різноманітних наочних і слухових образів);
- за функціональною ознакою (призначення тестів щодо предмета дослідження): тести інтелекту (методики психологічної діагностики, які використовують для визначення розумового потенціалу індивіда); тести креативності (вивчення та оцінювання творчих здібностей особистості); тести досягнень (встановлення ступеня конкретних знань, навичок, умінь особистості); тести особистісні (дослідження якостей особистості та її характеристик: уподобань, цінностей, ставлення, емоційних, мотиваційних та міжособистісних властивостей, типових форм поведінки); проєктивні тести (виявлення певних психічних властивостей особистості). Вони передбачають стимули, реагуючи на які, людина виявляє найхарактерніші свої якості. Для цього досліджуваній особі пропонують витлумачити події, відновити ціле за деталями, надати сенс неоформленому матеріалу, створити оповідання за малюнком із невизначеним змістом.

Тести застосовують для визначення рівня знань або вмінь, здобутих індивідом у певній галузі навчальної чи професійної діяльності. Неодмінними вимогами до тестування є:

- обов’язковий для всіх комплекс випробовуваних завдань;
- чітка стандартизація зовнішніх умов, у яких здійснюється тестування;
- наявність стандартної системи оцінювання та інтерпретації результатів;
- використання під час оцінювання середніх показників результатів тестування.

Запитання і відповіді до тестів мають бути лаконічними, чіткими і точними.

У процесі тестування досліджуваній повинен зафіксувати свої відповіді у формі, яка полегшує підрахунок отриманих даних, складання таблиць, оцінювання результатів опитування. Залежно від виду тесту використовують різні засоби фіксації відповідей: тестові картки, бланки, в яких відповідь фіксують записом потрібного номера, знаками “плюс” або “мінус”, відповідною цифрою тощо; картки з тестами, в яких треба заповнити пропуски, внести доповнення; картки, які заповнюються за допомогою технічних засобів.

**Експертна оцінка.** З її допомогою досліджують педагогічні проблеми, які не піддаються формалізації. Цей метод поєднує опосередковане спостереження і опитування із залученням до оцінювання явищ найкомпетентніших фахівців.

Різновидом експертизи є метод педагогічного консиліуму – колективне оцінювання даних особистості та прогнозування її подальшого розвитку.

**Педагогічний експеримент.** Цей вид педагогічного дослідження здійснюють за допомогою методів емпіричного пізнання. Основна мета експерименту полягає у перевірці теоретичних положень, підтвердженні робочої гіпотези та всебічному вивченні теми дослідження. Тому його вважають одним із способів одержання нового педагогічного знання.

Педагогічний експеримент визначають як дослід або вивчення явища у спеціально створених умовах, що дає змогу стежити за його перебігом, керувати ним, відтворювати щоразу при повторенні цих умов. Суттєвою ознакою експерименту є активне втручання дослідника в діяльність об’єкта педагогічного пошуку.

Найважливішими умовами ефективності експерименту є:

- 1) ретельний попередній теоретичний аналіз явища, його історії, вивчення масової практики для максимального звуження поля експерименту і його завдань;
- 2) конкретизація гіпотези з погляду її новизни, незвичності, суперечливості порівняно із звичними установками, поглядами;
- 3) чітке формулювання завдань експерименту, розроблення ознак і критеріїв, за якими оцінюватимуть результати, явища, засоби тощо;
- 4) коректне визначення мінімальної необхідної, але достатньої кількості експериментальних об’єктів з урахуванням цілей і завдань експерименту, а також мінімальної необхідної тривалості його проведення;

5) уміння організувати в процесі експерименту безперервне циркулювання інформації між дослідником і об'єктом експериментування, що запобігає прожектерству і однобічності практичних рекомендацій, утрудненню у використанні висновків. Дослідник отримує змогу не обмежуватися лише повідомленням про засоби і методи, результати їх застосування, а й розкрити можливі труднощі під час психолого-педагогічних дій, несподівані факти, важливі аспекти, нюанси, деталі, динаміку досліджуваних явищ;

6) доведення доступності зроблених висновків і рекомендацій, їх переваги перед традиційними, звичними рішеннями (І. Підласий).

За умовами проведення експерименти класифікують на природні та лабораторні. Природний експеримент проводять у звичній обстановці навчально-виховного процесу, яку дослідник не може принципово змінювати залученням нового фактору педагогічного впливу. Це обмежує можливості експериментального пошуку. Однак результати є готовими для безпосереднього впровадження у педагогічний процес. Лабораторний експеримент здійснюють шляхом ізоляції явища, щоб якомога повніше дослідити дію активного фактору педагогічного впливу. Штучність лабораторного експерименту, умови його проведення не дають змоги переносити отримані результати в навчально-виховний процес без додаткової їх перевірки в природних умовах.

З огляду на мету виокремлюють констатувальні, пошукові та формувальні експерименти. Констатувальний експеримент спрямований на вивчення педагогічного явища в умовах дії існуючих факторів, тобто тих, які були визначені до експерименту і не змінювались. Пошуковий експеримент – це особливий вид експерименту, під час якого дослідник не знає факторів, що впливають на педагогічний процес, і проводить розвідку для отримання первинної інформації. У педагогіці до такого експерименту вдаються рідко. Формувальний експеримент має на меті довести, завдяки яким факторам можна досягти необхідних результатів навчально-виховного процесу.

Усі види педагогічного експерименту будуть результативними, якщо їх сплановано відповідно до вимог вірогідності, надійності, репрезентативності здобутих даних. До того ж проводити їх необхідно поетапно. Науковці (В. Алфімов, В. Зверев, А. Капто, І. Поташник) виокремлюють такі етапи педагогічного експерименту:

1. Діагностичний. Це аналіз стану педагогічного процесу щодо ракурсу досліджуваної проблеми, виявлення і формулювання суперечностей, що потребують негайного усунення за допомогою нових методик, технологій, структур, нового функціонального механізму, тобто етап виявлення проблеми та обґрунтування її актуальності.

2. Прогностичний. На цьому етапі визначають мету, її декомпозицію серед завдань експерименту; вибудовують моделі нової технології (методика, структура, система заходів тощо); формулюють гіпотезу, прогнозують очікувані

позитивні результати, а також можливі збитки, втрати, негативні наслідки тощо, визначають компенсаційні механізми (заходи, резерви тощо). Інакше кажучи, це етап розроблення розгорнутої програми експерименту.

3. Організаційний. Цей етап передбачає складання програми експерименту, забезпечення умов для її реалізації, підготовку матеріальної бази експерименту, розподіл управлінських функцій у дослідно-експериментальній роботі, організацію спеціальної підготовки кадрів, що беруть участь в експериментальній роботі, створення методичного забезпечення їхньої діяльності тощо.

4. Практичний. Полягає він у здійсненні вихідних діагностичних зрізів, що констатують стан досліджуваного явища; реалізації нової технології (методики, системи заходів тощо); відстеженні специфіки досліджуваного процесу; вимірюванні проміжних (поточних) результатів; коригуванні випробовуваної освітньої технології; здійсненні контрольних діагностичних зрізів.

5. Узагальнювальний. Зорієнтований він на оброблення здобутих емпіричних даних, співвіднесення результатів експерименту з поставленими цілями і завданнями, аналіз усіх результатів, коригування гіпотези, моделі нової технології відповідно до кінцевих результатів, оформлення й опис процесу і результатів експерименту.

6. Упроваджувальний. Цей етап полягає у поширенні і впровадженні в роботу різних педагогічних колективів нової освітньої технології або методики як керованого процесу.

Методи теоретичного педагогічного дослідження. До теоретичних методів педагогічного дослідження зараховують індукцію і дедукцію, аналіз і синтез, порівняння, класифікацію, абстрагування і конкретизацію, уявний експеримент.

**Індукція і дедукція.** Обов'язковою складовою педагогічного експерименту є індукція (представлення, проведення) – метод наукового пізнання, спрямований на з'ясування причинно-наслідкових зав'язків між педагогічними явищами, узагальнення емпіричних даних на основі логічних припущень від конкретного до загального, від відомого до невідомого. Індуктивні знання мають імовірнісний характер, бо завжди виражають припущення про існування певної закономірності. Вірогідність такого припущення перевіряють експериментальним дослідженням. Індукція відкриває шлях розвитку знання від емпіричного до теоретичного рівня, виступає способом створення педагогічних концепцій, які є результатом узагальнення одиничних спостережень.

Основою **дедукції** (відведення) є наукові положення і постулати, що не вимагають дослідно-експериментального підтвердження, а сприймаються як аксіоми. Дедукція дає вірогідні знання, оскільки іде від загального до конкретного.

У педагогічних дослідженнях, крім аксіоматичного дедуктивного методу, використовують і гіпотетично-дедуктивний, специфіка якого полягає в зіставленні загальних положень з емпіричними фактами, що підтверджують

правильність зроблених висновків. Саме так будується пояснювальна частина гіпотези, яка є дедуктивним припущенням про наслідки досліджуваних педагогічних явищ, що емпірично перевіряють у процесі експерименту.

У педагогічному процесі індукція і дедукція постають як діалектична єдність пізнання загального та конкретного: індукція виявляє окреме як загальне, а дедукція виводить окреме із загального.

**Аналіз і синтез.** Ці два методи наукового пізнання теж існують в єдності і взаємодії. Аналіз – це уявне або фактичне розкладання цілого на частини. За допомогою аналізу виділяють і досліджують окремі ознаки предмета чи явища. Це дає змогу вивчити їх структуру, відокремити суттєві ознаки від несуттєвих, розкрити різнобічні зв'язки предмета з іншими предметами педагогічної реальності, з'ясувати властиві йому протиріччя. Однак виявлені в такий спосіб ознаки є недостатніми, оскільки їх досліджують окремо і не зіставляють. Щоб розглянути їх як елементи цілого, використовують синтез, що встановлює єдність складових предмета дослідження.

Методи аналізу і синтезу застосовують для визначення проблеми пошуку, наукової концепції, розроблення гіпотези тощо.

**Порівняння.** Це метод зіставлення досліджуваних предметів і встановлення їх подібності або відмінності. На рівні чуттєвого пізнання педагогічної реальності порівняння фіксує зовнішню подібність або відмінність, на рівні раціонального – подібність або відмінність внутрішніх зав'язків, що сприяє виявленню закономірностей, розкриттю сутності матеріалу, що вивчається, тощо.

Для досягнення правильних результатів у процесі порівняння слід зіставляти тільки однорідні об'єкти і поняття, порівнювати предмети за суттєвими ознаками.

**Класифікація.** Цей метод використовують на початкових стадіях дослідження. Він дає змогу упорядкувати і класифікувати педагогічні явища на основі їх однорідності, сприяючи подальшому науковому пізнанню. Продуктивність класифікації залежить від вибору критеріїв, за якими її здійснюють. Нечіткість такого вибору унеможливорює чітку характеристику змісту явищ і процесів, які вивчають.

Аналізуючи заходи, зібрані факти, роботу, дослідник використовує й узагальнення. Воно припускає логічний перехід від одиничного до загального, від менш загального до більш загального судження, знання, оцінки. Узагальнене судження, будучи глибшим відображенням дійсності, дає змогу проникнути в сутність заходів, явищ і в такий спосіб оцінити діяльність педагогів із принципових позицій.

**Абстрагування і конкретизація.** Під абстрагуванням розуміють процес уявного виокремлення певної властивості або ознаки предмета з метою глибшого його вивчення. Існує два види абстрагування: узагальнювальне (виділення у багатьох предметах загальних однакових рис) та ізолююче (не потребує вивчення

багатьох предметів, оскільки дослідник аналітично вирізняє потрібну властивість одного з предметів і зосереджує на ній увагу).

Граничним видом абстрагування є ідеалізація, яка ґрунтується на послідовному максимальному ізолюванні досліджуваної властивості від супутніх факторів, унаслідок чого створюються уявні ідеальні об'єкти, яких не існує у педагогічній реальності.

Конкретизація полягає в наданні предмету конкретного вираження. Це дає змогу точніше охарактеризувати об'єкт, врахувати структурні та функціональні зв'язки його компонентів.

**Уявний експеримент.** У такому експерименті на основі теоретичних і емпіричних знань створюється ідеальний об'єкт, який далі співвідноситься з педагогічною дійсністю та імітує ті ситуації, що могли існувати в реальному експерименті. У цьому типі експерименту виділяють три етапи: формулювання завдань і створення експериментальної ситуації; формування уявної моделі експерименту; прогнозування та аналіз можливих експериментальних результатів. Він є ефективним методом планування та осмислення дослідної роботи, що дає змогу виявити найважливіші для наукового пізнання зв'язки об'єкта вивчення.

**Методи кількісного оброблення результатів педагогічного дослідження.** Використовують їх для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого у процесі дослідження. Ці методи надають процесу дослідження чіткості, структурованості, раціональності, ефективності при опрацюванні великої кількості емпіричних даних. Широко використовують такі їх види, як реєстрування, ранжування, моделювання, вимірювання.

**Реєстрування.** Передбачає воно виявлення певної якості в явищах певного класу і обрахування її за наявністю або відсутністю (наприклад, кількість скоєних студентами негативних учинків).

**Ранжування.** Сутність його полягає у розміщенні зафіксованих показників у певній послідовності (зменшення чи збільшення), визначенні місця в цьому ряду об'єктів (наприклад, складання списку студентів залежно від рівня успішності та ін.).

**Моделювання.** Воно спрямоване на створення і дослідження наукових моделей – смислово представленої і матеріально реалізованої системи, яка адекватно відображає предмет дослідження (наприклад, моделює оптимізацію структури навчального процесу, управління навчально-виховним процесом тощо), є засобом теоретичного дослідження педагогічних явищ через уявне створення (моделювання) життєвих ситуацій; допомагає пізнати закономірність поведінки людини у різних ситуаціях.

Залежно від засобів побудови моделі поділяють на матеріальні та уявні. До матеріальних належать моделі, втілені у метали, склі тощо. За їх допомогою вивчають структуру, характер, сутність об'єкта. До ідеальних моделей зараховують наочно-образні, вербальні, знакові та математичні моделі.

Побудова моделі, як правило, спрощує та узагальнює оригінал. Це сприяє упорядкуванню і систематизації інформації про нього. Кожна модель має фіксувати основні ознаки об'єкта вивчення. Дрібні фактори, зайва деталізація, другорядні явища ускладнюють саму модель і перешкоджають її теоретичному дослідженню.

**Вимірювання.** Педагогічні дослідження потребують використання методів математичної статистики. Вже на початку дослідження треба знати, які параметри педагогічного об'єкта вивчатимуть, методику їх актуалізації, засоби збору та фіксації спостережень, техніку обчислення. Тобто розроблення експериментальної методики слід починати з передбачення кінцевого результату, якому мають бути підпорядковані всі попередні процеси.

Для всіх вимірювань (певні відповідності між явищами, що вивчаються, і числами) використовують кілька шкал. Найпростішою є шкала найменувань. Її складають наданням об'єктам вивчення цифрових позначень. Шкала порядку дає змогу вирізняти ступінь виявлення певних властивостей чи ознак об'єктів, їх співвідношення ("більше – менше", "краще – гірше"). Цю шкалу застосовують для врахування якісних показників педагогічного явища, які не мають суворой кількісної міри. Шкала інтервалів визначає градації властивостей об'єкта і їх відмінності в однакових інтервалах, тобто встановлює одиницю вимірювання. Об'єкту присвоюють число, що дорівнює числу таких одиниць. У шкалі відношень чітко визначено положення нульової точки.

Жодне вимірювання не може бути виконаним абсолютно точно, тим більше педагогічне, яке не піддається конкретному опису. Однак методи математичної статистики дають змогу врахувати імовірні неточності і відобразити їх у педагогічній інтерпретації статистичного оброблення.

За допомогою статистичних методів визначають середні величини отриманих показників: середнє арифметичне (наприклад, визначення кількості помилок у перевірених роботах контрольної та експериментальної груп); медіану – показник середини ряду (наприклад, за наявності двадцяти студентів у групі медіаною буде оцінка шостого студента в списку, в якому всі студенти розподілені за рангом їхніх і оцінок); ступінь розсіювання – дисперсію, чи середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації та ін.

Для проведення цих підрахунків використовують відповідні математичні формули, довідкові таблиці. Результати, оброблені за допомогою методів математичної статистики, дають змогу встановити кількісну залежність у вигляді графіків, діаграм, таблиць.

**Оформлення результатів педагогічного дослідження.** Результати наукових пошуків можуть бути оформлені в , таких видах наукових робіт:

– дисертація (наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття вченого ступеня кандидата або доктора наук);

– монографія (повне і вичерпне висвітлення результатів певного наукового дослідження, проведеного одним автором або авторською групою; підсумок багаторічного вивчення певної наукової проблеми, завершеного одержанням фундаментальних наукових досягнень, які використовують у подальших наукових пошуках інші дослідники);

– брошура (матеріал, присвячений здебільшого розв’язанню сучасних актуальних проблем; орієнтована на широке коло дослідників і тих, хто цікавиться певною проблемою);

– підручник (систематизований виклад певної навчальної дисципліни відповідно до чинної навчальної програми; затверджується офіційною установою);

– навчальний посібник (відповідає певним розділам навчальної дисципліни і може частково доповнювати підручник; рекомендується для використання офіційними установами);

– наукова стаття (основний вид оперативної публікації про нові дослідження з конкретної тематики, мета якої – інформувати про проведену наукову роботу; сприяє поширенню отриманих дослідником науково-практичних результатів, визначенню нових актуальних проблем, що потребують розв’язання);

– тези (стислий виклад основних думок, публікація яких передбачає попереднє ознайомлення учасників конференцій, семінарів, симпозіумів та інших наукових форумів з результатами проведеного дослідження; їх зміст у більш повному обсязі повідомляє автор-доповідач в усній формі);

– доповідь (письмовий виклад усного виступу, що відповідає тексту тез).

Отже, педагогіка послуговується широким арсеналом наукових методів дослідження, і всі вони спрямовані на отримання достовірних даних про педагогічну реальність.

### **3. Студент вищого навчального закладу як об’єкт і суб’єкт навчання і виховання**

Студентський колектив вищого навчального закладу щорічно оновлюється. З перших днів навчання з юнаків і дівчат формують фахівців певного профілю і громадян України. Ефективність такої підготовки передусім залежить від того, наскільки успішно молода людина адаптується до нового статусу студента, до нової системи навчально-виховної діяльності вищого навчального закладу. Дуже важливо ентузіазм студентів, пов’язаний з очікуванням чогось нового, спрямувати на оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками.

#### ***Загальна характеристика і класифікація студентів вищого навчального закладу***

Студентський вік припадає на час фізичного розквіту особистості. Організм молодої людини має значну працездатність, високий рівень функціональної активності та витривалості. До 18-20 років завершується формування

вегетативних функцій. У цей період спостерігається найбільша пластичність і переключення у формуванні складних психомоторних та інших навичок. Динаміка збудження і гальмування зростає. Оптимального рівня розвитку досягають зір, слух, моторні реакції.

Цей вік найсприятливіший для формування багатьох психічних функцій і розвитку інтелектуальних можливостей людини. Саме в студентські роки формуються характер, світогляд молодих людей. Тому важливо, як зазначав російський педагог К. Ушинський, щоб матеріал, який у цей період вливається в душу молодої людини, був якісний.

Перехід від старшого шкільного віку до студентського супроводжується суперечностями і переорієнтацією звичних життєвих уявлень. Суперечності мають соціально-психологічний характер: з одного боку, розквіт інтелектуальних, фізичних сил студента, а з іншого – обмеженість часу, економічних можливостей для задоволення потреб тощо. На відміну від школярів інтереси студентів переходять у площину майбутньої професії. Самостійність дій у студентському віці набирає практичного характеру. Це пов'язано з проживанням у гуртожитку, розподілом власного бюджету, раціональним використанням вільного часу. Навчання, побут, відпочинок студентів великою мірою залежать від кола спілкування, тобто студентських колективів. Їх організованість, ціннісні орієнтації, моральні норми, неформальні лідери помітно впливають на ефективність усієї системи виховної роботи у вищому навчальному закладі.

Молоді люди, вступивши до вищого навчального закладу, стикаються з багатьма труднощами: дидактичними (новизна у процесі навчання, нові методи і організація навчання, відсутність навичок самостійної роботи тощо); соціально-психологічними (зумовлені входженням індивіда в нове середовище (умови життя, оточення, норми поведінки, незвичний режим діяльності, неналагодженість відносин у групі, на курсі, на факультеті, незнайоме місто)); професійними (невміння зорієнтуватися у професійній спрямованості процесу навчання; необхідність вчитися працювати з людьми; складність у формуванні організаторських умінь і навичок тощо); а також особливостями самостійного життя, ведення власного бюджету і подолання можливих матеріальних труднощів тощо. Ці труднощі студенти долають протягом місяців, поступово пристосовуються до нових умов і спрямовують свої сили на здобуття знань.

Подоланню означених труднощів сприяє спеціально організована робота вищого навчального закладу з адаптації, тобто активного і творчого пристосування студентів нового набору до умов вищої школи, в процесі якого формується колектив, особисті навички і вміння раціональної організації розумової діяльності, а також покликання до обраної професії, вибудовується система професійної самоосвіти і самовиховання тощо.

В адаптації студента виокремлюють три фази:

1) психічна реакція організму на нові умови вищого навчального закладу у студентів має різну тривалість, але переважно закінчується в середині першого семестру;

2) включає перебудову пристосовницьких механізмів, динамічного стереотипу, психічних процесів і завершується приблизно до середини другого семестру;

3) період усталеної адаптації, коли завершується формування динамічного стереотипу і пристосовницьких реакцій. У 70% студентів він завершується до кінця першого курсу.

Вищий навчальний заклад має докласти усіх зусиль для створення оптимальних умов для адаптації першокурсників. Ідеться про кваліфіковану допомогу в організації та плануванні самостійної навчальної роботи; озброєння студентів першого курсу знаннями про інноваційну культуру навчальної праці, освоєння сучасних освітніх технологій; ознайомлення їх з особливостями методики самостійної роботи з кожної наукової дисципліни; активізація розумової діяльності студентів на заняттях; забезпечення розуміння змісту навчальних занять як умови логічного аналізу отриманої інформації; консультації (групові й індивідуальні) з інноваційної культури сучасної навчальної праці; формування потреби до самовдосконалення; забезпечення контактності викладачів і студентів.

Особливістю юнацького віку є прагнення до самостійності, що сприятливо впливає на організацію самоосвіти і самовиховання. Максималізм і категоричність в оцінюванні можуть породжувати негативне ставлення до думок дорослих, несприйняття їх порад, а це, у свою чергу, призводить до конфліктів.

У старшому юнацькому віці формується морально-психологічний ідеал людини, який регулює навчання і поведінку. Лише незначна частина студентів першого курсу має чітке уявлення про ідеал і прагне до самовдосконалення відповідно до цього ідеалу. Більшість студентів не замислювалась над своїм ідеалом і конкретного уявлення про нього не має, або він ще нестійкий.

Особам цього віку притаманне почуття любові, яке позначається на всьому їхньому житті і діяльності. Захопленість робить людину благороднішою, мрійливою, чуйною, спонукає до самовдосконалення. У цей період певна частина молоді створює сім'ї, що зумовлює появу різних побутових проблем. Однак розпорядок дня таких студентів стає організованішим і раціональнішим.

Активізації пізнавальної діяльності студентів, їх удосконаленню сприяє властивий старшому юнацькому віку оптимізм, який виявляється в почутті бадьорості і життєрадісному настрої, упевненості в собі, своїх можливостях, переконаності в тому, що мрії збудуться.

Студенти є повноправними громадянами країни, можуть обирати і бути обраними в органи управління. Де активізує їхню участь у молодіжних

організаціях, впливає на формування політичної свідомості, вироблення політичної культури, ставлення до релігії і стимулює до самовдосконалення.

У цьому віці важливе значення має формування політичної культури. За її рівнем студентів (майбутніх педагогів) поділяють на кілька груп (І. Козубовська):

1. Студенти, які володіють певними політичними знаннями, але недостатніми для формування стійких переконань і успішної практичної суспільно корисної діяльності.

2. Студенти, які мають політичні знання, що не стали ще стійкими переконаннями.

3. Студенти, що мають певні політичні знання, переконання, але пасивні в суспільно корисній діяльності.

4. Активні у суспільно-політичній діяльності студенти з недостатніми політичними знаннями, помилковими поглядами і переконаннями, внаслідок чого їхня діяльність часто набуває антисоціальної спрямованості.

5. Студенти, які володіють глибокими суспільно-політичними знаннями, переконаннями і активні в політично-громадській діяльності (ця група найменш чисельна).

Організатори виховного процесу, знаючи, до якої з означених груп належать конкретні студенти, можуть диференціювати виховний вплив залежно від рівня політичної культури майбутніх педагогів, спонукаючи їх до формування певних політичних якостей.

Внаслідок набуття нового соціального статусу (студент вищого навчального закладу) формується почуття відповідальності за свою поведінку, навчання і громадську роботу. Вступивши до вищого навчального закладу, обравши шлях самостійного життя, молоді люди переймаються питаннями майбутнього. Надії переважно оптимістичні, але багато залежить від того, чи вдало обрана професія. Це значною мірою впливає на ставлення майбутніх фахівців до здобуття нових знань.

Відмінності в системах цінностей студентів і ступінь їхньої особистісної зрілості у зв'язку з успішністю у навчанні відображаються в різноманітних типологіях студентів, основою яких є ставлення до професії, навчання, а також система життєвих цінностей і установок.

З огляду на ставлення до навчання виокремлюють такі групи студентів:

1. Серйозні студенти, які прагнуть до всього нового незалежно від галузі знань. Вони успішно вивчають усі передбачені навчальним планом предмети, відвідують різноманітні гуртки, виховні заходи, читають художню і науково-популярну літературу, переглядають телепередачі, відвідують музеї, театри, виставки тощо, а також беруть активну участь у громадському житті закладу і за його межами.

2. Студенти, які захоплюються однією галуззю знань, мають глибокі знання в цій галузі, багато читають, стежать за новинками, усвідомлюючи водночас, що

необхідно знати й інші предмети, оволодівати професією, намагаються старанно вивчати всі навчальні дисципліни, передбачені навчальним планом.

3. Студенти, які, надавши перевагу певній дисципліні і маючи з цієї дисципліни глибокі і ґрунтовні знання, нехтують усіма іншими. Нерідко вони належать до посередніх або навіть невстигаючих студентів. Саме вони потребують спеціального виховного впливу щодо самоосвіти та самовиховання.

Залежно від ставлення до навчальних дисциплін студентів умовно поділяють на три групи (С. Солодухо). Інтереси студентів першої групи мають пасивний споглядальний характер. Перехід на вищу стадію розвитку інтересів цих студентів гальмує рівень розвитку морально-вольових якостей особистості: почуття обов'язку і відповідальності, працелюбства, дисциплінованості. Друга група студентів не є однорідною за своїм складом. Студенти першої підгрупи захоплюються не тільки теоретичною основою дисципліни, а й її практичною спрямованістю. Вони особливо уважні на лекціях, коли йдеться про застосування теорії та законів на практиці. Друга підгрупа студентів виявляє глибоку зацікавленість теорією навчальної дисципліни, проблемами цієї науки. Важливим елементом структури пізнавального інтересу студентів цієї групи є творче ставлення до предмета. У студентів першої підгрупи необхідно формувати інтерес до теорії предмета, а другої – до практики. Третя група студентів виявляє однаковий інтерес до теорії і практики.

Успішність навчального процесу студентів значною мірою залежить від їх характеру – індивідуального поєднання стійких психічних особливостей людини, які формують властивий для неї тип поведінки і емоційного реагування в певних життєвих обставинах. На відміну від темпераменту характер визначає не енергетичний аспект діяльності, а вибір тих чи інших типових для людини прийомів, способів досягнення мети, “блоків” поведінки. Проте він формується на основі темпераменту і факторів середовища. Як і темперамент, характер прямо не впливає на успішність студента в навчанні, але може створювати труднощі чи сприяти навчанню залежно від організаційних форм, методів викладання, стилю педагогічного спілкування викладача.

Розрізняють декілька типів акцентуації характеру, які можуть бути причиною виникнення труднощів у процесі навчання:

1. Гіпертимний тип. Він енергійний, комунікабельний, характеризується постійно підвищеним настроєм. Неакуратність гіпертимів, галас і грайливість можуть стати причиною конфліктів із викладачем. Схильність до зміни діяльності і захоплень часто призводить до поверхового ставлення до людей та справи.

2. Циклоїдний тип. Його настрої змінюється циклами. Люди такого типу складно адаптуються до зміни життєвих стереотипів, зокрема переходу від шкільного навчання до навчання у вищому навчальному закладі.

3. Лабільний тип. Він страждає перепадами настрою, які можуть бути спричинені різноманітними факторами. За наявності серйозних причин

демонструє схильність до реактивних депресій, наслідком яких є порушення навчальної діяльності.

4. Сенситивний тип. Представник цього типу надзвичайно чутливий, сором'язливий, часто закомплексований, спілкується тільки з тими, кого добре знає і від кого не відчуває загрози. Наділений почуттям обов'язку, часто бере провину на себе. Дисциплінований, регулярно працює.

5. Нестабільний тип. Він характеризується підвищеним потягом до розваг, йому не властива стійкість професійних інтересів, не задумується про майбутнє. Схильний до алкоголізму.

6. Конформний тип. Студент такого типу демонструє бездумне, некритичне підпорядкування авторитетам чи більшості у групі. Життєве кредо – бути, як всі. Схильний до зради, але завжди знаходить для себе моральне виправдання.

7. Шизоїдний тип. Він замкнений, емоційно холодний, мало цікавиться внутрішнім світом інших людей. Володіє розвиненим абстрактним мисленням у поєднанні з недостатньою критичністю. Для цього типу рекомендоване включення в колективні форми студентського життя.

8. Епілептоїдний тип. Представник цього типу швидко захоплюється, схильний до емоційних зривів, часто демонструє жорстокість і владність. Його інертність поєднується з акуратністю і пунктуальністю.

9. Істероїдний (демонстративний) тип. Його представник більш за все любить бути в центрі уваги, прагне похвали і захоплення, схильний до театральності. Часто володіє артистичними здібностями. Викладачам слід приділяти більше уваги таким студентам.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців важливо враховувати їх професійні плани, які засвідчують здатність до самовдосконалення. Показниками характеру і дієвості життєвої програми особистості є система інтересів, бажань і устремлінь; комплекс ділових якостей: єдність слова і діла, самостійність, ініціативність, відповідальність, працездатність, уміння доводити почату справу до кінця тощо.

Поєднання таких характеристик студентів, як мотивація вибору професії, ціннісні орієнтації у професійній сфері, уявлення про професію і соціальні установки на продовження навчання, дає змогу виділити типи студентів за рівнем професійної спрямованості.

Перший тип (70%) – студенти з позитивною професійною спрямованістю, які зберігають її до завершення навчання. Вона зумовлена високоморальними принципами обґрунтування вибору професії вищої кваліфікації, чітким уявленням про обрану професію. Орієнтація в професійній сфері пов'язана з привабливістю професії, її відповідністю здібностям, високою суспільною значущістю. Ці студенти характеризуються високим рівнем активності.

Другий тип (20%) – студенти, які ще не визначилися між негативним ставленням до професії і продовженням навчання у вищому навчальному закладі.

Більшість із них не має чітко вираженої професійної мотивації і достатньо повної інформації про професію. Основна орієнтація в професійній сфері пов'язана із соціальними можливостями, які надає професія, широким застосуванням професійних навичок і професійним зростанням. Активність цих студентів характеризується непостійністю.

Третій тип (10%) – студенти із негативним ставленням до професії. Мотивація їх вибору зумовлена, як правило, загальносуспільними цінностями вищої освіти. Рівень уявлення студентів про професію низький. У професійній сфері їх найбільше приваблюють матеріальна винагорода, можливість працювати в місті, тобто соціальні можливості, які надає обраний фах. Лише третина з них вважає, що не можна продовжувати навчання у вищому навчальному закладі, негативно ставлячись до обраної професії. Проте установка не реалізується в їх поведінці, вони закінчують навчання і морально не готові до успішної творчої професійної діяльності. Показники активності студентів цього типу невисокі і вкрай нестійкі.

Для майбутнього фахівця важливим є рівень самооцінки, яка стосується фізичних можливостей, розумових здібностей, вчинків, мотивів поведінки, моральних якостей тощо. За рівнем самооцінка може бути високою, середньою і низькою. З погляду адекватності (відповідності фактичним даним особистості) вона буває неадекватно високою (завищеною), неадекватно низькою (заниженою). Така невідповідність часто призводить до психологічних зривів, внутрішніх і зовнішніх конфліктів особистості. Особистість із завищеною самооцінкою часто недооцінює інших людей, а із заниженою – переоцінює їх.

З огляду на ставлення до обраної професії виокремлюють такі типи студентів (В. Лисовський):

1. “Гармонійний”. Обирає свою спеціальність усвідомлено. Сумлінно навчається, бере активну участь у науковій і суспільній роботі. Розкутий, вихований, товариський. Сфера інтересів охоплює літературу, живопис, спорт. Чесний, порядний. Має авторитет у колективі як надійний товариш, завжди готовий допомогти іншим, і робить це з неприхованим задоволенням.

2. “Професіонал”. Обирає спеціальність за покликанням, наполегливий у навчанні. Однак не цікавиться науково-дослідною роботою. Бере активну участь у всіх студентських заходах, сумлінно виконує доручення. У колективі його поважають, але знають, що основним для нього є успішне навчання (навіть чи погодиться втекти з лекції “за компанію”).

3. “Академік”, Обрав спеціальність усвідомлено. Вчиться тільки на «відмінно». Орієнтований на навчання в аспірантурі, тому багато часу приділяє науково-дослідній роботі, іноді на шкоду іншим заняттям. До прохань про допомогу чи пропозицій “а чи не втекти нам усім разом з наступної пари” швидше за все залишиться байдужим.

4. “Громадський працівник”. Йому властива яскраво виражена схильність до суспільної діяльності, що, як правило, негативно позначається на навчальній і науковій діяльності. Впевнений, що професію обрав правильно. Цікавиться літературою і мистецтвом, організатор у сфері дозвілля. Схильний підкорятися інстинктам натовпу, однак істотно допомогти не здатний.

5. “Аматор мистецтв”. Учиться, як правило, добре, однак науковою роботою не цікавиться. Його інтереси спрямовані переважно у сферу літератури і мистецтва. Має естетичний смак, широкий кругозір, ерудований. За кілька нових романів модних іноземних авторів готовий піти не з однієї, а з усіх пар одразу.

6. “Старанний”. Обрав спеціальність не цілком усвідомлено. Вчиться сумлінно, докладаючи максимум зусиль, хоча не має особливих здібностей. Нетовариський, не цікавиться мистецтвом, але любить бувати в кіно, на естрадних концертах і дискотеках. Може пропустити пару.

7. “Середняк”. Вчиться “як вийде”, не докладаючи жодних зусиль, пишається цим. Його принцип: «Одержу диплом і буду працювати не гірше за інших». Обрав професію, не замислюючись. Однак переконаний, що раз вступив, то потрібно закінчити навчання. Намагається вчитися добре, але не отримує від цього задоволення. Завжди радий утекти із занять. Що стосується взаємодопомоги, то сподівається на неї сам.

8. “Розчарований”. Студент, як правило, здібний, але не має інтересу до обраної спеціальності. Однак знає, що мусить закінчити навчальний заклад. Пропускає заняття. Прагне утвердитися у хобі, мистецтві, спорті.

9. “Ледар”. Вчиться слабо, не докладаючи жодних зусиль. Цілком задоволений собою, Про своє професійне покликання всерйоз не замислюється, у науково-дослідній і суспільній роботі участі не бере. Однокурсники ставляться до нього, як до “баласту”. Іноді норовить схитрувати, пристосуватися. Коло інтересів зосереджене переважно у сфері дозвілля. Часто є ініціатором “масових втеч” із пар.

10. “Творчий”. Такому студентові притаманний творчий підхід до будь-якої справи: навчання, суспільна робота, дозвілля. Однак заняття, які потребують посидючості, акуратності, виконавчої дисципліни, його не захоплюють. Тому, як правило, вчиться «нерівно», поділяючи предмети на “цікаві” й “нудні”. З легкістю втікає із занять, навряд чи здатний допомогти іншим.

11. “Богемний”. Як правило, успішно вчиться на т. зв. престижних факультетах. Прагне до лідерства в товаристві таких, як він. До інших студентів ставиться зневажливо. “Про все” чув, хоча знання його вибіркові. У сфері мистецтва цікавиться тільки «модними» течіями. Його думка завжди відмінна від думки “сірої маси”. Тому на підбурення піти із занять, як правило, не піддається. Оскільки є членом невеликої соціальної групи, то поводить, як належить у цій групі, а не так, як усі інші.

Типологію сучасного студентства за ставленням до навчання, за науковою і громадською активністю, загальною культурою і відчуттям колективізму розробив російський педагог Б. Ананьєв. Він виокремлює шість типів студентів:

1. Відмінно навчається з профільних, загальнотеоретичних, суспільних дисциплін. Займається науково-дослідною роботою. Має високу культуру. Бере активну участь у громадській роботі. З колективом пов'язаний різнобічними інтересами.

2. Добре навчається. Здобуття спеціальності вважає єдиною метою навчання у вищому навчальному закладі. Суспільними дисциплінами цікавиться у межах програми. Пов'язаний з колективом навчальними і професійними інтересами. Бере активну участь у громадській роботі. Викладачі та товариші вважають його хорошим студентом.

3. Відмінно встигає у навчанні, розглядає науку як основну сферу інтересів і діяльності. Виявляє інтерес до суспільних наук як засобу пояснення дійсності і власної поведінки. Має високу загальну культуру. Активний в громадській діяльності, з колективом пов'язаний широкими науковими інтересами. Студенти цього типу – майбутні учені. Деякі з них займаються лише наукою, всі інші заняття вважають марною тратою часу. Саме про них кажуть “раціональність ХХІ століття”.

4. Добре навчається, цікавиться суспільними науками; науково-дослідною роботою, як правило, не займається. Загальна культура обмежена професійними інтересами. Активний у громадській роботі і в житті колективу, інтереси якого розглядає як власні. Його поважають за чесність, принциповість, єдність слова і справи.

5. Встигає у навчанні з усіх дисциплін. Науково-дослідною роботою не займається. Розглядає спеціальність і культуру як основну сферу своїх інтересів і діяльності. У суспільному, громадському житті не бере активної участі. З колективом його поєднують культурні та розважальні інтереси. Серед студентів він – визнаний ерудит, знавець сучасного мистецтва.

6. Має низьку успішність. Науково-дослідною роботою не займається. Пасивний у громадському житті. Відпочинок і розваги розглядає як основну сферу своєї діяльності. З колективом пов'язаний здебільшого інтересами відпочинку. Вважає себе «оригіналом», іноді морально нестійкий. До вищого навчального закладу вступив тому, що це “модно”. До своєї професії байдужий і вважає її лише джерелом існування. Навчається з мінімальним зусиллям; де є можливість, використовує шпаргалку.

Хоч би до якої класифікаційної групи належав студент, за час навчання у вищому навчальному закладі він має навчитися поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам моралі і права, а також виховати в собі здатність учитися. Освоїти сам процес навчання важливіше, ніж засвоїти

конкретну сукупність знань, які швидко застарівають. Ще важливішим є вміння самостійно здобувати знання, основане на творчому мисленні.

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі, а отже, розвиток особистості студента на різних курсах має певні особливості (О. Бондаренко).

На першому курсі відбувається адаптація колишнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів характеризується високим ступенем конформізму (пасивне, пристосовницьке прийняття наявних порядків, правил, норм у поведінці). У першокурсників відсутній диференційований підхід до власних ролей.

Другий курс є періодом найнапруженішої навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання і виховання. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їх широкі запити і потреби. Процес адаптації до середовища здебільшого завершений.

На третьому курсі починається спеціалізація, поглиблюється інтерес до наукової роботи. У цей період звужується сфера інтересів особистості, а її становлення визначається фактором спеціалізації.

На четвертому курсі студенти ознайомлюються зі спеціальністю в період навчальної практики. їх поведінці властивий інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки; відбувається переоцінювання цінностей.

П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення навчального закладу – формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності. З'являються нові цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя.

Загалом розвиток особистості студента як майбутнього спеціаліста з вищою освітою характеризується певними особливостями: зміцнюються ідейні переконання, професійна спрямованість, розвиваються необхідні здібності; удосконалюються, “професіоналізуються” психічні процеси, стани, досвід; посилюються почуття обов'язку, відповідальність за успіх професійної діяльності, рельєфніше виявляється індивідуальність студента; підвищуються вимоги його щодо своєї майбутньої професії; на основі впливу соціального і професійного досвіду на формування потрібних якостей зростають загальна зрілість і стійкість особистості студента; підвищується роль самовиховання у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому спеціалісту; утверджуються професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної роботи.

Постійне вивчення рівня розвитку і вихованості кожного студента і колективу академічної групи дає змогу ефективно вибудовувати навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі з урахуванням тих змін, яких зазнає студентський колектив загалом і кожен його член зокрема, коригувати зміст і методику цього процесу.

## **Формування творчої особистості майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі**

Важливою ознакою суспільства ХХІ ст. є його динамізм. Тому не можна готувати в школі чи університеті дитину лише на основі творчого засвоєння суми знань. Навчити навчатися і використовувати на практиці отримані знання – основне завдання навчального процесу в будь-якому навчальному закладі. Тобто слід готувати людину, яка повинна при звичаїтися до постійних змін, мати інноваційні типи мислення та культури.

**Творчість** – вища форма активності і самостійної діяльності людини. Тому у процесі підготовки майбутнього фахівця у вищій школі слід звертати особливу увагу на формування глибоких і міцних фахових знань, максимальне стимулювання самостійної діяльності студентів, виховання стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості у розв’язанні творчих завдань. Усе це є необхідною передумовою виховання творчої особистості майбутнього фахівця.

У процесі підготовки спеціаліста у вищому навчальному закладі розвиток його професійних знань, умінь і творчих здібностей проходить п’ять етапів (рівнів).

1. На інтуїтивному рівні студенти аналізують сукупність передпрофесійних умінь. Приступаючи до розв’язання професійної проблеми, вони не сприймають її навіть як завдання і діють інтуїтивно, часто не вміючи пояснити, чому роблять щось саме так, а не інакше, і чого прагнуть досягти.

2. На репродуктивному рівні студенти, розв’язуючи професійне завдання, не виходять за межі суворо регламентованих інструкцій і правил, надають перевагу роботі за підказкою, існуючими шаблонами і стандартами.

3. Досягнення репродуктивно-творчого рівня означає, що студенти задовільно справляються з розв’язанням типових проблем. Однак у складних ситуаціях вони орієнтуються важко.

4. Творчо-репродуктивний рівень передбачає, що студенти мають достатньо сформовану систему знань, умінь та навичок, які дають змогу переважно успішно виконувати професійні функції. У змінених ситуаціях вони, як правило, не шукають оригінальних способів розв’язання завдань. На цьому рівні недостатньо розвинена здатність до прогнозування виробничих процесів.

5. Творчий рівень – найвищий у розвитку фахових умінь та навичок. Досягнувши його, студенти виявляють виражену професійну спрямованість, добре розвинені узагальнені професійні вміння, їм властивий пошук нових методик, засобів і прийомів роботи.

Роботу з формування творчої особистості майбутнього фахівця можна здійснювати у багатьох напрямках. Зокрема, під час лекцій, практичних і лабораторних занять доцільно розв’язувати навчально-пізнавальні задачі, які сприяють проникненню в суть найважливіших питань майбутньої професійної

діяльності. Важливими є спостереження й аналіз виробничих процесів чи їх етапів під час екскурсій, виробничої практики. Згодом студенти під керівництвом викладачів можуть виконувати фрагменти майбутньої професійної діяльності, обговорювати їх на заняттях і впроваджувати в технологічний процес виробництва.

Вагоме значення для формування творчої особистості майбутнього фахівця має залучення його до науково-дослідної роботи і розв'язання наукових проблем із підвищення ефективності виробничих процесів. Щодо цього важливу роль відіграє тематика курсових та дипломних робіт.

Для творчого розвитку студентів С. Сисоєва пропонує такі види завдань:

1) на виявлення протиріч та проблемне бачення: навчальні завдання – прихованого питання, на конструювання проблемних ситуацій, виявлення уявних протиріч; навчально-творчі – завдання – головоломки, завдання – проблеми, парадокси, антиномії, завдання на формулювання проблем;

2) без повної інформації: навчально-творчі завдання – на уточнення мети, умови, вимог та обмежень; з недостатньою вихідною інформацією, яка містить протиріччя; завдання, у яких практично відсутня вихідна інформація, є тільки мета діяльності;

3) на прогнозування: навчально-творчі завдання – на прогресивні екстраполяції, регресивні екстраполяції, безпосереднє висування гіпотези, оригінальної ідеї;

4) на оптимізацію: навчальні завдання – на вибір оптимального розв'язання, оптимізацію прогресу функціонування об'єкта, оптимізацію витрат, засобів діяльності;

5) на рецензування: навчальні завдання – на критичний аналіз прочитаного, виявлення помилок, перевірку результату, оцінювання процесу і результату;

6) на розроблення алгоритмічних і евристичних розпоряджень: навчальні завдання – на розроблення алгоритму та його виконання; навчально-творчі завдання – на виявлення найбільш ефективних евристик, розроблення евристичних розпоряджень, правил;

7) логічні: навчальні завдання – на описування явищ, процесів, визначення понять, доведення; навчально-творчі і аналітико-синтетичні завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків;

8) на складання протилежних завдань: навчальні завдання – завдання на пошук способу розв'язання, протилежного найбільш очевидному, завдання, які потребують розв'язання від кінця до початку;

9) дослідницькі: навчально-творчі завдання – експериментальні, на моделювання, формалізацію, застосування математичних методів, принципів системності, доповненості, історизму тощо;

10) на винахідливість: навчально-творчі завдання – на пошук нового конструктивного розв'язання, винахід нових конструкцій, засобів діяльності, речовин;

11) на управління: навчально-творчі завдання – на розроблення мети, стратегії діяльності, планування, організацію діяльності, нормування часу діяльності, оцінювання результатів;

12) на комунікативність: навчальні завдання – на розподіл обов’язків у процесі колективної діяльності за зразком, на спілкування; навчально-творчі завдання – на розподіл обов’язків у процесі колективної творчої діяльності, способів співробітництва;

13) на розвиток фантазії та уявлення: навчально-творчі завдання – просторові, на описування явищ, їх наслідків і передумов.

Професійний розвиток людини відбувається водночас з її особистісним розвитком. Як стверджує академік І. Зязюн, в їх основу покладено принцип саморозвитку, який детермінує здатність особистості трансформувати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що призводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації.

Єдність особистісного і професійного розвитку забезпечують внутрішнє середовище людини, її активність, потреба в самореалізації. Об’єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу особистості у професійній діяльності є її інтегральні характеристики: спрямованість, компетентність, емоційна і поведінкова гнучкість. Ці якості професіонала є психологічною основою, необхідною (хоча й різною мірою) в усіх видах діяльності. Фундаментальною умовою розвитку його інтегральних характеристик є усвідомлення ним необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу і підвищення рівня професійної самосвідомості.

Інтеграція України в світовий інформаційний простір потребує впровадження сучасних та перспективних технологій. Тому особливого значення набувають підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників, їхня здатність швидко опановувати і застосовувати в роботі передовий досвід.

Трансформація навчального процесу в технологію навчання у вищій школі дає змогу роботодавцям: отримати фахівців, які адаптуються у стислі терміни і втілюють сучасні вимоги до якості освіти: знання (які визначаються освітньо-кваліфікаційними характеристиками та освітньо-професійними програмами підготовки фахівців), професійну компетентність (наявність знань із конкретних проблем), уміння (готовність належно виконувати типові завдання діяльності, передбачені галузевими стандартами), освітню компетентність (уміння здобувати знання самостійно поза навчальним закладом), автономність (здібності до самостійного, незалежного вирішення питань відповідного рівня компетентності та відповідальності), соціальну адаптованість (узгодження індивідуальної поведінки із соціальними нормами трудового колективу), професійну адаптованість (збереження працездатності фахівця при впровадженні нових технологій і обладнання).

Лише творча особистість здатна до оновлення сучасного виробництва, що має орієнтуватися на інтенсивний розвиток. Вирішальну роль у ньому відіграє ініціативно-перетворювальна виробнича діяльність у режимі безпосереднього творчого пошуку. Отже, для ефективної діяльності будь-якої галузі виробництва потрібна виробнича творчість як масове явище. Це, у свою чергу, потребує постійного професійного самовдосконалення працівника і під час навчання у вищому навчальному закладі, і після його закінчення.

### ***Професійне самовдосконалення майбутніх фахівців***

Досвід навчально-виховної діяльності вищих навчальних закладів переконує, що ефективно вирішувати питання підготовки майбутніх фахівців можна лише за активної участі у цьому процесі самих студентів, тобто самовдосконалення.

***Професійне самовдосконалення*** – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку.

Цей процес ґрунтується на психологічному механізмі постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму (“Я – реальне професійне”) і уявним його станом (“Я – ідеальне професійне”).

Професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов’язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції. *Самовиховання* – активна цілеспрямована діяльність студента із систематичного формування і розвитку в собі позитивних якостей та усунення негативних.

Розглядаючи готовність особистості до самоосвіти як синтез внутрішніх умов, що гарантують принципове здійснення цього процесу, виокремлюють чотири її важливі елементи (за В. Буряком):

1) цілісний емоційно-особистісний апарат (внутрішня потреба в самовдосконаленні, особистісні цінності, емоційно-вольовий механізм, загальні розумові здібності тощо);

2) система знань, умінь, навичок із самоосвіти, яку засвоює особистість (повнота і глибина сформованості наукових понять, взаємозв’язків між ними, уміння співвідносити наукові поняття з об’єктивною реальністю, розуміння віднощності знань і необхідності уточнення їх шляхом систематичного пізнання тощо);

3) уміння та навички грамотно працювати з основними джерелами соціальної інформації, зокрема книгами, бібліографічними системами, автоматизованими інформаційно-пошуковими засобами, радіо, телебаченням, спеціалізованими лекторіями (уміння орієнтуватися у великих обсягах інформації, вибирати головне, фіксувати його тощо);

4) система організаційно-управлінських умінь і навичок (ставити й виконувати завдання самоосвіти, планувати свою роботу, вміло розподіляючи час на різноманітні обов'язки, створювати сприятливі умови для діяльності, здійснювати самоконтроль, самоаналіз результатів і характеру самодіяльності тощо).

У педагогічному процесі вищого навчального закладу В. Буряк виділяє три рівні готовності студентів до самоосвіти.

На початковому рівні мотиви самоосвіти студентів переважно стихійні. Вони не пов'язують особисті потреби в самоосвіті із суспільними інтересами. Знання з навчальних дисциплін мають ізольований характер. Часто студенти не бачать навіть внутріпредметних зв'язків між різними науковими поняттями. Уміння працювати із джерелами інформації не систематизовані, частина студентів не використовує їх узагалі. На цьому рівні студенти не вміють самостійно організовувати самоосвіту, а можуть лише певним чином сумлінно виконувати вказівки та рекомендації викладачів.

Для середнього рівня властиве прагнення навчитися самостійно ставити перед собою цілі самоосвіти та якісно виконувати їх. Студенти розуміють необхідність пов'язувати самоосвіту з інтересами суспільства, але не завжди вміють чітко сформулювати відповідну мету. Знання з навчальних предметів систематизовані, однак міжпредметні зв'язки ще не завжди чітко усвідомлені. Студенти вміють працювати з основними джерелами інформації, але не завжди можуть раціонально застосовувати їх у самоосвітній діяльності. Вони здатні самостійно організовувати процес самоосвіти і раціонально його планувати.

Для вищого рівня характерні глибоке розуміння особистістю необхідності керуватися в самоосвіті соціально значущими цілями, уміння чітко сформулювати та прагнення досягти їх оптимальними способами. Знання особистості мають цілісний характер. Вони ґрунтуються на глибокому розумінні наявності внутрішньо – і міжпредметних зв'язків у науці. Кожен суб'єкт самоосвіти вміє раціонально застосовувати різноманітні джерела інформації у своїй діяльності, на науковій основі оптимально керувати процесом самоосвіти від планування до здійснення задумів і самоконтролю отриманих результатів.

Ефективність педагогічного процесу залежить від здатності викладачів педагогічно грамотно керувати самоосвітою студентів, готовності вихованців до самоосвіти і відповідного засобу. Щоб реалізувати педагогічне управління, кожен викладач повинен мати такі здібності та знання: бути ініціативною, творчою особистістю, переконаним прихильником самоосвіти, здатним підняти вихованців на високий рівень готовності до самоосвіти; знати психолого-педагогічні основи керівництва навчальною та самоосвітньою діяльністю вихованців, а також предмет самоосвіти особистості; уміти грамотно спроектувати цілісний педагогічний процес, що максимально сприятиме самоосвітній діяльності студентів, і ефективно його реалізувати; мати навички керування реалізацією у

педагогічній практиці цілісної системи засобів, що забезпечують перехід від навчання до самоосвіти та зростання у вихованців рівня готовності до самоосвіти.

Людина самовдосконалюється інколи підсвідомо. Неусвідомлене самовиховання зазвичай має епізодичний характер, здійснюється без чіткого плану і розгорнутої програми, що знижує його результативність.

Значно вищою ефективністю характеризується усвідомлене самовиховання. Щоб самовиховання стало усвідомленим і професійно спрямованим, майбутній фахівець має відчувати, оцінити свою придатність до обраної професії. Важлива роль у цьому належить і навчальному закладу. Основними його завданнями щодо організації самовиховання майбутніх фахівців є: пояснення значення, актуальності процесу самовиховання для всебічного розвитку особистості; виховання вміння адекватно оцінювати себе; виховання готовності до співпраці з дорослими, які можуть дати поради, рекомендації з питань самовиховання.

Самовиховання є тривалим процесом, який проходить кілька етапів: самопізнання, планування, реалізація плану (програми), контроль і регуляція.

1. Самопізнання. На цьому етапі студент виявляє свої здібності і можливості, рівень розвитку. Самопізнання здійснюється в таких напрямках:

- самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків за умов навчальної діяльності і тих вимог, які передбачає ця діяльність;
- самопізнання рівня компетентності і особистих якостей, яке здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу вчинків, поведінки, результатів діяльності;
- критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка в різних умовах діяльності;
- самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами, яка забезпечує критичне ставлення майбутнього фахівця до своїх досягнень і недоліків.

На основі самопізнання і самооцінки формується рішення про необхідність самовиховання, створюється модель майбутньої роботи над собою.

На етапі самопізнання доцільно використовувати самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання.

Самоспостереження полягає у спостереженні за своїми діями, вчинками, думками, почуттями. Воно є необхідною передумовою контролю особистості за власною поведінкою та діяльністю.

Самоаналіз передбачає роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками. Його використання допомагає розкрити причини успіхів чи невдач, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню.

Самооцінка є судженням людини про міру наявності у неї певних якостей, властивостей і зіставлення їх з певним еталоном, зразком.

2. Планування самовиховання. Воно передбачає:

- визначення мети і основних завдань на перспективу і на певні етапи життя і діяльності студента;
- розроблення програми (плану) особистого розвитку;
- визначення умов діяльності із самовиховання (вироблення власних правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів розв'язання завдань у роботі над собою).

Добре спланована робота над удосконаленням своєї особистості є запорукою результативності самовиховання. План має бути конкретним за змістом, з чіткою послідовністю виконання завдань.

На цьому етапі роботи над собою використовують самозобов'язання (письмово оформлені зобов'язання перед собою за певний період досягти певних результатів: виховання у собі конкретних позитивних якостей, викорінення вад тощо; можуть бути оформлені і як власні правила поведінки); особистий план роботи над собою (передбачає систему заходів, спрямованих на формування у собі певних особистісних якостей, необхідних майбутньому фахівцю); програму самовиховання (передбачає розкриття змісту роботи студента над удосконаленням своєї особистості на тривалий період); девіз життя (влучно сформульована життєва ціль, життєве кредо, яке визначає повсякденну поведінку особистості).

3. Реалізація програми самовиховання. Вона передбачає використання таких прийомів самовиховання, як переконування, самонавіювання, самозаохочення, самоосуд, самонаказ та ін.

Самопереконавання полягає в тому, що студент у конкретній ситуації відшукує аргументи, щоб переконатися в правильності чи неправильності своїх дій. До самопереконавання вдаються у тих випадках, коли, прийнявши якусь пропозицію, вказівку, наказ, людина за браком рішучості не діє відповідно до них.

Самонавіювання є психічним впливом людини на себе шляхом повторення подумки чи вголос певних суджень до повного оволодіння собою (“Я зможу спокійно вислухати зауваження”).

До самозаохочення вдаються за необхідності подолати негативні риси характеру.

Самоосуд є проявом незадоволення своїми діями, вчинками, поведінкою. Докори сумління пробуджують свідомість, викликають внутрішнє хвилювання і почуття провини. Самоосуд зумовлює бажання позбутися недоліків у поведінці.

Самонаказ полягає у прийнятті особистістю рішення ніколи не відступати від існуючих принципів.

Сутність діяльності студента на етапі реалізації програми самовиховання полягає в тому, що він контролює роботу над собою, цілком тримає її в полі своєї свідомості (рефлексії) і на цій основі своєчасно виявляє відхилення реалізовуваної програми від заданої, запобігає їм, вносить відповідні корективи до плану подальшої роботи.

4. Контроль і регуляція самовиховання. На цьому етапі застосовують прийоми самоконтролю, самозвіту, самооцінювання.

Самоконтроль є одним із видів усвідомленої регуляції людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, вимогам, правилам, зразкам.

Самозвіт полягає у звітуванні особистості перед собою у різних формах (подумки, щоденник тощо) про виконання взятих зобов'язань, реалізацію плану та програми самовиховання.

Ефективність самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом. Під педагогічним керівництвом самовихованням студентів розуміють оптимальну організацію їх життєдіяльності, акцентування їх уваги на питаннях саморозвитку, відповідальності за себе, своє сьогоденнє та майбутнє, а також стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу. Педагогічне керівництво слід здійснювати в таких напрямках:

- постійне вивчення індивідуальних особливостей студентів, поширення кращого досвіду їхньої роботи над собою;
- роз'яснення студентам сучасних вимог до особистості фахівця вищої кваліфікації; значення професійного самовдосконалення та визначення конкретних завдань із самоосвіти і самовиховання;
- ознайомлення студентів з ефективними прийомами роботи над собою;
- формування позитивної громадської думки, стимулювання процесу самовиховання;
- контроль і допомога студентам в роботі над самовдосконаленням;
- залучення студентів до різноманітних видів діяльності, які сприяють інтенсифікації процесу самовиховання;
- створення необхідних умов для систематичної цілеспрямованої роботи студентів над собою.

Орієнтиром у плануванні студентами процесу професійного самовиховання є кваліфікаційна характеристика спеціаліста, на основі якої слід вибудовувати програму індивідуальної самопідготовки до майбутньої професійної діяльності. Вимоги до сучасного фахівця повинні відповідати потребам сьогодення. Вони передбачають: високий професіоналізм в обраній сфері; інноваційний характер мислення і готовність до змін; навички управлінської діяльності; особисту творчу спрямованість, готовність забезпечувати умови не лише для свого творчого потенціалу, а за потреби – для потенціалу підлеглих; здатність розуміти інших людей, їх прагнення, мотиви, інтереси тощо; високі духовні й моральні ідеали та переконання; високу політичну, правову та економічну культуру; системне мислення, яке передбачає психологічну готовність, здатність та навички системного підходу до проблемних ситуацій; готовність брати на себе відповідальність; комунікативність, діловитість, здатність до міжособистісного і

управлінського спілкування; володіння однією із найпоширеніших іноземних мов; знання комп'ютерної техніки та ін.

У процесі професійного самовдосконалення студентів важливо враховувати і розвивати їх професійну спрямованість, тобто особисте прагнення застосувати свої знання, досвід, здібності у сфері обраної професії. У професійній спрямованості особистості виражаються позитивне ставлення до професії, інтерес до неї, бажання вдосконалювати матеріальні і духовні потреби, працювати за спеціальністю. Професійна спрямованість передбачає прийняття цілей і завдань професійної діяльності, інтересів, ідеалів, установок, переконань, поглядів, які їй притаманні.

Позитивні зміни у змісті професійної спрямованості виявляються в тому, що зміцнюються мотиви, пов'язані з майбутньою професією (прагнення добре виконувати свої ділові обов'язки, показати себе обізнаним, умілим спеціалістом), зростають потреби успішніше вирішувати складні навчальні питання, завдання, посилюються почуття відповідальності, бажання досягти успіху на роботі.

З метою забезпечення активної участі студентів у виховному процесі, ширшого стимулювання їх до самовдосконалення та самовиховання, на думку М. Солов'я і В. Демчука, доцільним було б упровадження в практику роботи ВНЗ особистого творчого "портфеля" кожного студента. Такий "портфель" (портфоліо) є пакетом документів, які відображають процес та результативність особистісного та професійного зростання студента. Творчий «портфель» студента, аналогом якого є, наприклад, Європейський мовний портфель, може включати такі складові:

- особистісний творчий паспорт (перелік офіційних документів про освітні досягнення (свідоцтва, сертифікати про закінчення навчальних програм, курсів тощо), загальнокультурні і професійні успіхи (дипломи, грамоти про перемогу у студентських олімпіадах з навчальних дисциплін, конкурсах наукових робіт, оглядах художньої самодіяльності, спортивних змаганнях); публікації, авторські винаходи тощо);

- особистісна творча біографія (досвід участі студента у роботі наукових гуртків, колективів художньої самодіяльності, спортивних секцій, органів студентського самоврядування тощо; результативність цієї діяльності, її вплив на становлення студента як особистості і майбутнього фахівця);

- особистісне творче досьє (приклади різноманітних матеріалів студента, що найбільше відображають його творчі досягнення (описи педагогічних ідей, розробки навчальних занять, виховних вправ); індивідуальні творчі доробки (фотографії, малюнки тощо)).

Створення такого "портфеля", постійне його поповнення, регулярне самооцінювання студентом результативності своєї діяльності, тактовне оцінювання його особистісного і професійного зростання з боку викладача (куратора) дадуть змогу майбутньому фахівцю стати активним суб'єктом

навчально-виховного процесу, неперервного навчання, самовдосконалення, самовиховання впродовж усього життя. Така інновація буде ефективним засобом у формуванні в кожного студента відповідальності за свій рівень фахової підготовки.

Отже, ефективне самовдосконалення майбутніх фахівців можливе лише за тісної співпраці студентів і педагогічного колективу вищого навчального закладу, проїнятої взаємною повагою і вірою в людину.

### ***Права і обов'язки осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах***

Вступивши до вищого навчального закладу, студенти здобувають певні права і обов'язки. Вони зобов'язані дотримуватися законів, статуту і правил внутрішнього розпорядку, вимог навчального плану, виконувати графік навчального процесу.

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту”, студенти мають право на вибір форми навчання; безпечні і нешкідливі умови навчання, праці та побуту; трудову діяльність у позанавчальний час; додаткову оплачувану відпустку за основним місцем роботи у зв'язку з навчанням; користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою вищого навчального закладу; участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах; представлення своїх робіт для публікацій; участь у обговоренні і вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення; надання пропозицій щодо умов і розмірів плати за навчання; участь у об'єднаннях громадян; обрання навчальних дисциплін за спеціальністю в межах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки та робочим навчальним планом; участь у формуванні індивідуального навчального плану; моральне та (або) матеріальне заохочення за успіхи у навчанні та активну участь у науково-дослідній роботі; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства; безкоштовне користування у вищих навчальних закладах бібліотеками, інформаційними фондами, послугами навчальних, наукових, медичних та інших підрозділів; канікулярну відпустку тривалістю не менше ніж вісім календарних тижнів.

Крім того, студенти вищих навчальних закладів, які навчаються за денною (очною) формою навчання, мають право на пільговий проїзд у транспорті, забезпечення гуртожитком у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, отримання стипендій, призначених юридичними та фізичними особами, які направили їх на навчання, а також інших стипендій відповідно до законодавства.

Права студентів нерозривно пов'язані з обов'язками. Кожна молода людина, якій держава гарантує право на освіту, несе відповідальність за навчання та подальшу діяльність за фахом. Отже, правове становище студента визначається як

сукупність прав, свобод і обов'язків, якими, він наділений як суб'єкт правовідносин,

Знання студентами своїх прав і обов'язків дасть їм змогу правильно налагоджувати відносини з викладачами і студентами, брати активну участь у суспільному житті, не допускати протиправних дій та вчинків, з більшою відповідальністю ставитись до свого основного обов'язку – навчання.

*Зарубіжний досвід правового забезпечення студентів ВНЗ.* Значна частина американських вищих навчальних закладів гарантує студентам I курсу право проживати в гуртожитках на території кампусу (студентського містечка). Вони мають право паркування своїх автомобілів на його території, на одержання будь-якої інформації про життя, навчання, забезпечення кампусу. Вища освіта у США – платна. Проте студенти, які не можуть оплатити навчання, мають право на одержання позики, грантів, оплачуваної роботи у ВНЗ тощо. У деяких випадках університети, зацікавлені в залученні талановитих і перспективних студентів, повністю звільняють їх від плати за навчання і забезпечують стипендією.

Іноземні студенти американських університетів зобов'язані зареєструватися в програмі SEVIS, надавати про себе всю нову інформацію і не порушувати студентського статуту. У гуртожитку корпусів студенти зобов'язані дотримуватись правил розпорядку: заборонено куріння, вживання спиртних напоїв, не можна шуміти, співати після 10 години вечора. Навіть одноразове порушення одного з правил призводить до відрахування з ВНЗ без права повторного вступу, причому гроші, сплачені за навчання, не повертають.

Права та обов'язки студентів на Заході фіксують у т. зв. студентських хартіях. Згідно з такими хартіями англійські вищі навчальні заклади зобов'язані: забезпечувати повну і точну інформацію про діяльність, процедури, правила вищих навчальних закладів; здійснювати відкритий, справедливий і ефективний набір абітурієнтів та сприяти прогресу студентів; забезпечувати необхідні умови для навчання; гарантувати належний навчальний процес; надавати студентам інформаційну підтримку стосовно навчального процесу, фінансових проблем, проживання, охорони здоров'я, догляду за дітьми, майбутньої кар'єри тощо; створювати належні умови для відпочинку, спорту, громадського та культурного життя; забезпечувати участь студентів у прийнятті рішень; надавати всім абітурієнтам і студентам рівні можливості; справедливо та оперативно розглядати студентські скарги.

Студенти, в свою чергу, мають такі обов'язки: вступаючи до вищого навчального закладу, подавати повну і правдиву інформацію про себе; дотримуватися його правил і статуту; з повагою ставитися до професорів, цінувати співпрацю з ними; берегти майно, не палити в приміщеннях навчальних закладів; брати активну участь у навчальному процесі, відвідувати заняття за розкладом, навчитися користуватися послугами ресурс-центрів; повідомляти

проректора з навчальної роботи, особу, відповідальну за зв'язок зі студентами, про труднощі, хвороби, зміни в особистому житті.

Деякі вищі навчальні заклади, наприклад університет Тема Веллі, мають кодекси поведінки студентів. В усіх західних університетах студенти беруть участь в університетському самоврядуванні. Вони мають право на безкоштовне користування всіма спортивними спорудами на території університетських містечок, медичне обслуговування за наявності медичного страхування, участь у студентських спілках, асоціаціях.

Реалізацію прав і свобод студентів на Заході та поєднання їх з обов'язками здійснюють за принципами академічної свободи, тобто свободи викладачів та студентів навчати, вчитися, одержувати знання та проводити наукові дослідження без необґрунтованого втручання з боку законодавства, університетських правил і тиску громадськості.

Порівнюючи права і обов'язки студентів українських і закордонних ВНЗ, слід відзначити демократичну сутність підходу до визначення їх прав, проте наше законодавство ліберальніше щодо проблеми обов'язків студентів. Стрімко збільшується плата за навчання, відбувається різке розшарування серед студентства. Не відповідає вимогам медичне обслуговування і організація харчування у вищих навчальних закладах. У незадовільному стані перебувають гуртожитки, спортивні та культурні споруди. Серед студентської молоді поширені пияцтво та наркоманія. Лише кожний шостий студент займається фізичною культурою та спортом. Ці недоліки, спричинені економічною та соціальною кризою в нашій країні, гальмують повну реалізацію прав і свобод студентів та виконання ними обов'язків.

#### **4. Викладач вищого навчального закладу**

Педагогічна праця викладача вищого навчального закладу є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання і розвиток студентів, формування у них професійних знань, умінь та навичок, виховання активної життєвої позиції.

Нині в Україні навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах забезпечують понад 90,5 тисяч викладачів, які мають наукові ступені доктора наук (темпи приросту – 38,9%), кандидата наук (темпи приросту – 10,2%), вчені звання професора (темпи приросту – 18,4%), доцента (темпи приросту – 6,8%).

Педагогічна діяльність викладача вищого навчального закладу

Особливим видом суспільно корисної діяльності людей є праця, спрямована на підготовку до життя підростаючого покоління відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей суспільства. Педагогічна діяльність у вищому навчальному закладі має надзвичайно важливе соціальне значення, оскільки йдеться про формування майбутнього фахівця, від рівня підготовленості

якого значною мірою залежить економічний, політичний, соціальний, культурний розвиток суспільства.

**Педагогічна діяльність у вищому навчальному закладі** – діяльність, спрямована на підготовку висококваліфікованого спеціаліста, здатного знайти своє місце на ринку праці, активно включитися у політичну, суспільну, культурну та інші сфери життя суспільства.

Об'єктом педагогічного впливу у вищому навчальному закладі є юнаки та дівчата із певними задатками, потребами, нахилами, інтересами, інтелектом, волею, почуттями. Цей цінний “матеріал” педагогічної праці робить педагогічну діяльність особливо відповідальною. Український педагог Василь Сухомлинський (1918–1970) застерігав, що в жодній справі помилки і невдачі не призводять до таких тяжких наслідків, як у педагогічній.

**Особливості педагогічної діяльності.** Однією з особливостей педагогічної діяльності є її динамічність, зумовлена тим, що об'єкт педагогічного впливу (студент) постійно розвивається, змінюється. Завдання викладача полягає насамперед у вчасному виявленні цих змін і відповідному реагуванні на них.

Педагогічна діяльність передбачає безпосередні контакти зі студентами. У процесі такого спілкування викладач впливає на них не лише своїми знаннями, а й емоційно-вольовими якостями, світоглядом тощо. З огляду на відносини зі студентами виокремлюють такі типи спілкування викладачів зі студентами:

1. Примітивний. Ставлення до студента ґрунтується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самовдоволенні тощо. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для нього є засобом досягнення мети.

2. Маніпулятивний. Взаємини викладача зі студентом ґрунтуються на грі, зумовленій бажанням за всяку ціну взяти гору. Він застосовує похвалу, лестощі та ін. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

3. Стандартизований. У стосунках домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не торкаючись особистісного рівня, реалізується на рівні “масок”. Студент відчуває байдужість викладача поза «маскою» і залишається об'єктом маніпуляцій.

4. Діловий. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Значущість студента для викладача залежить від внеску в спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самотнім.

5. Особистісний. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентом, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, вся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності; особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом.

Ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, демократичним, ліберальним.

**Авторитарному стилеві** властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконання. Авторитарний викладач самочинно визначає спрямованість діяльності групи. Це гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Основними формами взаємодії за такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, догана. Викладач нетерпимий до заперечень. Усе це породжує несприятливий психологічний клімат. Протидії владному тиску викладача призводять до конфронтації.

**Демократичний стиль** ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній справі. Основними засобами взаємодії є заохочення, порада, інформування.

За **ліберального стилю** у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий викладач обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком такої позиції є втрата поваги, погіршення успішності і дисципліни (І. Зязюн).

За іншою класифікацією розрізняють такі стилі педагогічного спілкування (Л. Долинська).

1. “Вічні студенти”. Це викладачі, які незалежно від віку і досвіду з ентузіазмом ставляться до своєї роботи. Вони розуміють потреби і проблеми аудиторії. Поважають інших, часто вдаються до дискусії, ставлять проблемні запитання. Студенти цінують їх за високий рівень інтелекту, вміння не просто подати, а й пояснити матеріал.

2. “Бувалі моряки”. До них належать педагоги, які вище за все цінують дисципліну і дотримання субординації. На обговорення зважуються рідко, до висновків інших ставляться скептично. При оцінюванні стереотипні і суб’єктивні. Часто стають об’єктами студентських жартів.

3. Випадкові люди. Вони потрапили до вищого навчального закладу внаслідок певних обставин. Можуть гарно володіти предметом, але спілкування зі студентами їх обтяжує.

Студенти перших курсів, оцінюючи діяльність викладачів, на перше місце ставлять саме особистісні якості. Оскільки навчання стає новим етапом їх життя, розуміння і підтримка сприяють швидшій адаптації до незвичних умов. Студенти – старшокурсники вище цінують знання, хоча особистість педагога для них не менш важлива.

Поряд із стилями розрізняють (В. Ягунов) ще форми спілкування. Основною формою спілкування є *спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю*, головними при цьому є активно-позитивне ставлення до учнів, любов

до справи, взаєморозуміння. Для спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні, характерне особисте позитивне сприйняття учнями вчителя, який виявляє приязнь, повагу до дітей. Педагоги щодо учнів не повинні допускати фривольного тону (розказування анекдотів, кривляння) чи бути похмурими, дратливими, крикливими. Спілкування-дистанція – форма спілкування, за якої педагоги і учні обмежуються формальними взаєминами. Певна дистанція між учителем і учнем необхідна, але вона не може бути головним критерієм у стосунках. Спілкування-залякування поєднує в собі негативне ставлення до учнів і авторитетність в організації діяльності. Спілкування-загравання – форма спілкування, за якої позитивне ставлення до дітей поєднується з лібералізмом. Педагог прагне завоювати авторитет, хоче подобатись учням, але не намагається відшукати доцільних способів організації взаємодії, не гребує дешевими прийомами. Це задовольняє честолюбство незрілого педагога, але справжньої користі йому та дітям не приносить. Запорукою продуктивної форми спілкування педагога є його спрямованість на дитину, захопленість своєю справою, делікатність у взаєминах.

У педагогіці та психології вищої школи розроблені основні вимоги до взаємин у системі “викладач – студент”, які сприяють ефективності процесу навчання й виховання студентів:

- 1) взаємодія факторів “провідності” й співробітництва при організації педагогічного процесу;
- 2) формування в студентів почуття професійної соборності з викладачами;
- 3) подолання рецидивів авторитарних форм педагогічного впливу, орієнтація педагогічного спілкування на зрілу особистість із розвинутою самосвідомістю;
- 4) опора на професійний інтерес студентів як фактор впливу на виховання і навчання, реалізація на його основі педагогічного спілкування та всієї системи виховної роботи;
- 5) включення студента у різні форми початкової дослідницької діяльності;
- 6) створення умов для підвищення громадсько-політичної активності студентів завдяки участі в спільних із викладачем формах роботи;
- 7) забезпечення наукового співробітництва студентів і викладачів;
- 8) реалізація системи неофіційних, нерегламентованих контактів викладачів і студентів;
- 9) участь професорсько-викладацького складу в студентському дозвіллі; виховна робота кураторів у гуртожитку. При цьому важлива “організація взаємин на основі захопленості спільною творчою діяльністю” (Г. Микитюк).

Отже, сучасна психолого-педагогічна наука розглядає відносини викладачів і студентів як особливий соціально-психологічний феномен і важливу складову цілісного педагогічного процесу підготовки фахівця у вищому навчальному закладі.

У педагогічній діяльності студент є суб'єктом не лише виховання, а й навчання, оскільки виховний вплив ефективний лише за умови, що студент сам буде активним учасником навчально-виховного процесу, тобто використовуватиме засвоєне знання як засіб для самовдосконалення. Така активність об'єкта праці (студента) наявна лише в педагогічній діяльності, а це потребує від викладача справжньої майстерності для спрямування навчально-пізнавальної активності у потрібне русло.

Спілкування педагога зі студентом є специфічним, тому що за статусом вони перебувають на різних позиціях: викладач організовує взаємодію, а студент сприймає її і включається в неї. Завдання педагога – допомогти студентові стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто гарантувати суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних відносин.

Основними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні є:

1) особистісна орієнтація співрозмовників – готовність бачити і розуміти один одного; самоцінне ставлення до іншого. Враховуючи право кожного на вибір, потрібно уміти не нав'язувати думку, а допомагати іншому обрати власний шлях розв'язання проблеми. У конкретній ситуації це можна реалізувати за допомогою різних прийомів;

2) суб'єкт-суб'єктний характер спілкування – рівність психологічних позицій співрозмовників. Хоча викладач і студент не рівні соціально (різний життєвий досвід, ролі взаємодії), для забезпечення активності студента, завдяки якій відбувається розвиток його особистості, слід уникати домінування педагога і визнавати право студента на власну думку, позицію, бути самому готовим змінюватися. Студенти хочуть, щоб з ними радилися, зважали на їхні міркування; завдання викладача – враховувати цю потребу;

3) проникнення у світ почуттів і переживань, готовність підтримувати позицію співрозмовника – це спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери дослухаються один до одного, співпереживають;

4) нестандартні прийоми спілкування, що є наслідком відходу від суто рольової позиції педагога.

Ще однією особливістю педагогічної діяльності є те, що викладач працює не лише з окремими студентами, а й з колективами академічних груп, курсів, які теж є об'єктами і суб'єктами навчання й виховання. Це вимагає від викладача володіння методикою використання виховного впливу на колектив.

Викладач у своїй діяльності повинен досконало володіти основним інструментом – мовою і мовленням. Адже, як зазначав К. Ушинський, рідна мова – це великий народний педагог, основа усякого розвитку і скарбниця всіх знань: з неї починається розуміння всього, все через неї проходить і до неї повертається.

Слово рідної мови є могутнім засобом духовного контакту, морального впливу і переконання.

Оскільки в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу студент піддається виховному впливу викладацького складу, студентського колективу, молодіжних організацій та інших виховних інституцій, педагогічна праця викладача передбачає координацію виховних впливів усіх цих суб'єктів виховання. Організація такої взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу є важливим компонентом педагогічної діяльності.

***Основні напрями діяльності викладача вищого навчального закладу.*** Викладач вищого навчального закладу свою педагогічну діяльність здійснює у кількох напрямках: навчальна, методична, дослідницька, виховна.

Визначальною функцією праці викладача є навчальна діяльність, спрямована на організацію процесу навчання відповідно до нормативних документів. Вона поєднує теоретичну складову, пов'язану з розкриттям сутності науки, нових закономірностей, і практичну, яка спрямована на розв'язання педагогічних завдань. Викладач визначає мету і завдання навчання з конкретного предмета у взаємозв'язку з іншими дисциплінами; обмірковує зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, форми контролю. Основними видами цієї діяльності є лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, консультації, заліки, екзамени, рецензування, організування захисту курсових робіт і проектів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів, керівництво дипломними роботами тощо.

З навчальною роботою тісно пов'язана методична діяльність щодо підготовки навчального процесу, його забезпечення та удосконалення. До неї зараховують: підготовку до лекційних, лабораторних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розроблення і підготовку до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних практикумів, методичних матеріалів з курсових і дипломних робіт; поточну роботу щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної і навчальної, науково-методичної літератури); вивчення передового досвіду з представленням звітності і рецензування конспектів лекцій, збірників задач і лабораторних практикумів; складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт; розроблення графіків самостійної роботи студентів тощо.

У процесі методичної роботи підвищується рівень майстерності самого викладача: він засвоює зміст нових навчальних програм, технологій і реалізовує їх; постійно ознайомлюється з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання навчальних дисциплін; вивчає і впроваджує передовий педагогічний досвід; удосконалює власні навички самоосвіти тощо.

Важливе місце в діяльності викладача навчального закладу належить організаційно-методичній роботі: робота на підготовчому відділенні, у

приймальній комісії, організація педагогічних практик, підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету, ради вищого навчального закладу, робота з підготовки науково-методичних семінарів та ін.

Педагогічна діяльність викладача має поєднуватися з дослідницькою, яка збагачує внутрішній світ, розвиває творчий потенціал, підвищує науковий рівень знань. У свою чергу педагогічна діяльність спонукає до глибоких узагальнень і систематизації матеріалу, досконалішого формулювання ідей, висновків і нових гіпотез.

Педагогічна наука може розвиватися лише за умови збагачення її новими фактами, здобутими у процесі науково-дослідної роботи. Хороший викладач, щоб краще й глибше оволодіти своїм навчальним предметом, ознайомлюється з новою науковою літературою, стежить за розвитком цієї науки за кордоном, аналізує основну методичну літературу, уважно опрацьовує науково-методичні журнали зі свого предмета, вивчає досвід навчально-виховної роботи своїх колег за фахом, експериментально перевіряє доцільність запровадження у власну практику педагогічних новацій. Працюючи над науковим матеріалом, викладачеві слід його переосмислити, виявити те, що доцільно застосувати у своїй навчально-виховній діяльності.

Виховну діяльність викладач здійснює передусім у процесі навчання, використовуючи потенційні можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування у позалекційний час. Важливо, щоб кожен викладач усвідомив вагомість свого виховного впливу на майбутніх фахівців і реалізував цю функцію не лише через співбесіди, кураторську роботу, керівника клубів, роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо, а й на власному прикладі.

Усі розглянуті функції викладача виявляються в єдності, хоча у різних викладачів може одна превалювати над іншими: у деяких переважає педагогічна спрямованість, в інших – дослідницька, у третіх – однаково виражена педагогічна і дослідницька.

Професіоналізм викладача вищого навчального закладу виявляється в умінні на основі аналізу педагогічних ситуацій бачити і формулювати педагогічні завдання та знаходити оптимальні способи їх розв'язання. А це потребує творчого підходу до педагогічної діяльності.

***Психолого-педагогічна структура діяльності викладача.*** Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному педагогу важливо усвідомлювати основні компоненти психолого-педагогічної структури своєї діяльності, а також педагогічні дії і професійні важливі вміння та психологічні якості, необхідні для її реалізації.

***Психолого-педагогічна структура діяльності*** – система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань.

У цій системі виокремлюють такі функціональні компоненти (Н. Кузьміна): гносеологічний, конструктивний, організаційний, комунікативний.

**Гносеологічний (пізнавальний) компонент** охоплює вивчення кожного студента і колективу; визначення сфери застосування усіх методів навчання й виховання; вивчення методичних вказівок та інструкцій, розмежування в них об'єктивного і суб'єктивного; аналіз власного досвіду і досвіду інших викладачів, узагальнення його і перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи; самоосвіта і самовиховання.

**Конструктивний компонент** передбачає добір і композицію навчальної інформації, яку слід донести до студентів; планування діяльності студентів щодо цієї інформації; проектування власної діяльності і поведінки для взаємодії зі студентами.

Молодим педагогам слід передусім навчитися конструювати навчальний матеріал, виділяти в ньому головне і правильно розподіляти за часом, щоб цей матеріал легко сприймався аудиторією.

**Організаційний компонент** охоплює структурування інформації в процесі її повідомлення студентам; організацію різних видів діяльності студентів у такий спосіб, щоб результати відповідали цілям системи; організацію власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії зі студентами.

**Комунікативний компонент** передбачає налагодження педагогічно доцільних відносин із тими, на кого спрямований вплив (визнання моральної, інтелектуальної і політичної вищості як керівника і організатора – “взаємини по горизонталі”); встановлення правильних відносин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість – “взаємини по вертикалі”) і партнерів; співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, доведеним до керівника як громадянина.

Психологічна структура діяльності викладача є динамічною і з оволодінням майстерністю змінюється. Педагогам необхідно серйозно продумувати стратегію завоювання аудиторії, оскільки від цього залежать взаємини зі студентським колективом. Адже якщо не здобудеш авторитету одразу, то виправити ситуацію буде важко.

Структуру діяльності викладача розглядають у двох аспектах. Перший її аспект передбачає взаємозв'язок знань і умінь:

- спеціальних (знання теорії своєї науки та практичні вміння застосовувати їх у педагогічній діяльності);

- педагогічних (знання дидактики вищої школи, теорії виховання, усвідомлення основної мети навчання і виховання у вищому навчальному закладі, діагностика професійних даних майбутнього спеціаліста, прогнозування його фахового зростання);

- психологічних (знання психологічних основ викладання обраного предмета, психічних станів студентів і свого власного, закономірностей вікових та індивідуальних особливостей сприймання студентами змісту навчання);
- методичних (знання методів, прийомів і засобів донесення наукової інформації до студентів).

Другий аспект структури педагогічної праці викладача – це його конструктивна, організаційно-мобілізувальна, комунікативно-розвивальна, інформаційно-орієнтувальна, дослідницька і гносеологічна діяльність, що передбачає високу кваліфікацію.

Підготовка висококваліфікованого спеціаліста у вищій школі передбачає не лише запам'ятовування масивів інформації, а й розвиток навичок самостійного творчого мислення, здатності продукувати нові знання, уміння застосовувати їх на практиці. Продуктивне мислення формується тільки у проблемних ситуаціях, які сприймаються як протиріччя між наявними і новими знаннями. Ефективним навчання може бути лише в процесі дослідження. Тому у вищій школі у навчальний процес впроваджують методи науково-дослідної діяльності, прищеплюють студентам уміння володіти методологією наук як інструментом здобування нових знань. З огляду на це викладач вищого навчального закладу перетворюється на вченого – дослідника, теоретика і практика, керівника дослідницького студентського колективу, психолога-вихователя, управлінця навчально-пізнавальною діяльністю студентів.

***Рівні готовності викладача до педагогічної діяльності.*** Ефективність викладацької роботи залежить від професійності викладача. За результатами роботи педагогів виокремлюють кілька її рівнів (Н. Кузьміна):

- 1) репродуктивний (недостатній) полягає в умінні розповісти те, що знає сам;
- 2) адаптивний (низький) – передбачає уміння пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії;
- 3) локально-моделюючий (середній) – полягає у володінні педагогом стратегіями передавання знань з окремих розділів і тем;
- 4) системно-моделюючий (високий) – полягає в умінні формувати систему знань, умінь, навичок з предмета загалом;
- 5) системно-моделюючий діяльність і поведінку (найвищий) – передбачає здатність педагога перетворювати свій предмет на засіб формування особистості вихованців.

Педагоги першого і другого рівня не володіють свідомими стратегіями педагогічної діяльності та здійснюють її здебільшого завдяки інтелектуальним якостям. Власне педагогічні здібності виявляються на третьому рівні, коли домінанта зміщується із власної особи на вихованців. На четвертому і п'ятому рівнях уже очевидна педагогічна обдарованість, що виявляється у спроможності підпорядковувати власні інтереси педагогічній меті, створювати оригінальні системи навчально-виховної роботи. На високих рівнях педагогічної діяльності

виявляються спеціальні здібності (художні, артистичні), які також спрямовуються на досягнення педагогічних цілей.

### ***Вимоги до особистості викладача вищого навчального закладу***

Особливості педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі передбачають певні вимоги до особистості викладача.

1. Усвідомлення свого громадянського обов'язку – виховання гідних громадян країни, висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства. Професор П. Щербань зауважує, що сформувати майбутню національну еліту України може лише національна еліта і робити це потрібно лише рідною мовою. Принцип національної спрямованості навчально-виховного процесу має стати основоположним під час реформування вищої школи. Тільки за таких умов вона створить інтелектуальний потенціал нації і справжніх патріотів України, від яких залежатиме майбутнє нації, народу, держави.

2. Досконале володіння своїм предметом. Як свідчить досвід, успішно навчає і виховує той викладач, який знає свій предмет. Згідно з опитуванням студентів, найавторитетнішими вони вважають тих викладачів, які мають глибокі знання. Однак знання викладача можуть стати могутнім засобом навчання й виховання лише за умови, що він не просто викладає їх, а використовує матеріал науки для розумового розвитку студентів, їх фахової підготовки, морального виховання. Крім того, викладач повинен добре орієнтуватися в суміжних дисциплінах, що сприятиме глибшому розкриттю закономірних зв'язків між предметами, явищами і процесами реального світу, формуванню всебічно розвиненого спеціаліста.

3. Майстерне володіння методикою викладання, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що допомагає викладачеві складне завдання подати доступно, врахувати особливості особистості студента, зацікавити інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

4. Педагогічна вираженість. Це своєрідна установка на педагогічну діяльність і психологічна готовність до неї. Вона виявляється у спрямованості думок і прагнень щодо навчання й виховання студентів, манері розмовляти, поведінці тощо. Завдяки цій рисі викладач стає здатним інтуїтивно виділяти з навколишнього середовища начально-виховні факти і відповідно педагогічно їх інтерпретувати.

5. Розумна любов до студентів. Проте, як зауважив А. Макаренко, така любов виключає безпринципне і поблажливе ставлення до молодшої людини, потурання її слабкостям. На його думку, вимогливість не суперечить любові і повазі до людини: саме у вимогливості до людини і полягає повага до неї.

6. Ерудованість. Окрім глибоких знань свого предмета, викладач повинен володіти ґрунтовними знаннями з питань філософії, політики, мистецтва, сучасних досягнень науки і техніки. Це допоможе йому спілкуватися зі студентами на різноманітні теми. Широта його інтересів дає змогу спрямувати студентів на цікаві справи, допомагати їм в організації змістовного дозвілля.

7. Творчий підхід до справи. Викладач, який є творчою особистістю, перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все найкраще з чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші, раціональніші педагогічні технології.

Психологічними передумовами педагогічної творчості є професійно-специфічні здібності, тобто сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності:

- організаторсько-педагогічні здібності (організування навчально-пізнавальної діяльності студентів і власної діяльності, загальне та професійне самовдосконалення);

- дидактичні здібності (підготовка навчальних матеріалів, доступність, виразність, переконливість при поясненні навчального матеріалу; здійснення мотивації діяльності);

- перцептивні (сприймання) здібності (об'єктивне оцінювання емоційного стану студентів і його врахування у навчальній діяльності);

- комунікативні здібності (налагодження педагогічно доцільних стосунків зі студентами та колегами з навчально-виховної діяльності);

- сугестивні (навіювання) здібності (здібності емоційно-вольового впливу на людину);

- гносеологічно-дослідницькі здібності (виявляються в умінні пізнати і об'єктивно оцінити педагогічні явища та процеси; їх рівень залежить від рівня дослідницької культури викладача, його методологічних знань і дослідницьких умінь);

- науково-пізнавальні здібності (володіння науковими знаннями, розуміння взаємозв'язків між науками).

Творчий викладач виступає і як дослідник, який, спираючись на основні положення теорії навчання і виховання, досліджує навчально-виховний процес, робить висновки, експериментує. Здійснення педагогічної діяльності на дослідницькому рівні, творчий підхід до неї потребує від викладача постійної роботи над собою. З цього приводу К. Ушинський зауважив, що вчитель в учителіві живе лише доти, поки він учиться.

У сучасних умовах важливим елементом творчої діяльності викладача вищого навчального закладу є використання сучасних інформаційних технологій, що вимагає від нього належної інформаційної культури – проникнення в суть процесів оброблення інформації, що сприяє легкому і швидкому опрацюванню різних завдань на персональному комп'ютері. Педагог повинен уміти правильно сприймати інформацію, виділяти в ній основне, застосовувати різні види її формалізації, широко використовувати математичне та інформаційне моделювання для вивчення різних об'єктів і явищ, розробляти ефективні алгоритми та обробляти їх на комп'ютері, аналізувати одержані результати. Одним із найважливіших компонентів інформаційної культури є вміння

користуватися автоматизованими інформаційними системами – збирання, збереження, оброблення і представлення інформації за допомогою електронної техніки та систем комунікацій.

8. Високі моральні якості. У моральному аспекті педагог повинен бути таким, якими прагне зробити вихованців, тобто живим взірцем чеснот.

9. Уміння володіти власною емоційно-вольовою сферою. Це виявляється передусім у продуманій поведінці, відповідних емоціях “мажорного” чи “мінорного” характеру. Таке перевтілення викладача необхідне, щоб вплинути на студента, змусивши його пережити певну ситуацію. Окрім того, педагогу необхідно виявляти емоції і волю у несподіваних ситуаціях педагогічного процесу, що потребує розвинутого педагогічного самовладання, витримки, вміння швидко вибирати шляхи адекватного реагування на ситуацію, правильно її розв’язувати.

Для успішної роботи зі студентами викладач має бути цілеспрямованим, ініціативним, дисциплінованим, вимогливим до себе та інших. Особливо важливі для нього витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією і винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями.

10. Педагогічна спостережливість і уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їхні індивідуальні особливості, розуміння ними навчального матеріалу, ставлення до навчання і викладачів, стосунки між ними, настрої і психічні стани, їх реагування на зауваження та оцінку успіхів у навчанні й поведінці.

Під час навчальних занять викладачеві необхідно тримати в полі зору усіх студентів групи; концентрувати свою увагу на розгортанні теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів, зосереджувати свою увагу на написаному, щоб не припуститися помилок у словах, формулах, обчисленнях тощо.

11. Натхнення та інтуїція. Натхнення приходить до людини внаслідок її значних зусиль над своєю психікою, націленості на предмет дослідження, постійного обмірковування і переживання його. Це такий психічний стан, коли одночасно задіяні усі сфери психіки – розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо.

Інтуїція виявляється в особливому відчутті правильного напрямку діяльності, у бажанні її результатів, неусвідомленому переконанні, що саме так, а не інакше слід діяти.

12. Досконале володіння мовою і мисленням. Мова і мислення викладача повинні бути педагогічними. Йдеться про конкретність, чіткість думок, їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати у студентів відповідні почуття. Крім того, мова педагога має бути позбавлена дефектів (шепелявість, картавість, гнусавість, затинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп). Важливою вимогою до викладача вищого навчального закладу є володіння ним державною українською мовою.

Педагогічне мислення викладача полягає у здатності застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики у конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи.

13. Оптимізм. Він має бути невід'ємною рисою сучасного викладача. Його наявність впливає на ефективність навчання і виховання студентів, викликає у них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах.

14. Педагогічний такт. Це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки викладача у відносинах зі студентами, яка відповідає цілям і завданням виховання і виявляється у творчій, педагогічно виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до студентів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. Він потрібен викладачеві у системі його виховного впливу як на студентський колектив, так і на кожного студента зокрема.

15. Здоров'я і зовнішній вигляд. Професія викладача вимагає значного нервового і фізичного напруження, тому він має дбати про своє здоров'я.

Важливе значення у педагогічній діяльності має зовнішній вигляд викладача. Неприваблива зовнішність викликає негативне ставлення до нього, а відтак і до навчальної дисципліни, яку він викладає, до моральних настанов, які він пропонує.

Сукупність особистих якостей викладача формує його авторитет, тобто загально визнану студентами значущість його достоїнств і основу на цьому силу його виховного впливу. Авторитетним є той викладач, який глибоко знає свій предмет і майстерно його викладає, любить молодь, відчуває її наміри і прагнення, доброзичливо відгукується на них. Без авторитетної, незламної, непохитної в очах вихованців особистості педагога, зазначав В. Сухомлинський, ідеал перетворюється на покинутий прапороносцем прапор. Багато проблем виховання криється саме в тому, що часто вихованця закликають іти за прапором, якого ніхто не несе. Бути прапороносцем ідеалу, нести на своєму прапорі вогонь ідеального – саме в цьому секрет педагогічного авторитету.

### ***Педагогічна майстерність викладача вищого навчального закладу***

Викладач вищого навчального закладу повинен постійно працювати над удосконаленням своєї педагогічної майстерності, від чого значною мірою залежать результати його роботи.

***Педагогічна майстерність*** – сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

Складовими професійної майстерності є професійні знання, педагогічна техніка, педагогічні здібності, педагогічна моральність, професійно значущі якості, зовнішня культура.

**Професійні знання** є фундаментальною основою педагогічної майстерності і охоплюють три блоки навчальних дисциплін: психолого-педагогічні, фахові, соціально-гуманітарні.

**Педагогічна техніка** передбачає наявність трьох груп умінь: здійснювати навчально-виховний процес, виховну роботу; взаємодіяти зі студентами, управляти ними в процесі різноманітної діяльності; управляти собою, своїм емоційним станом, мовленням, тілом, що виявляється у поведінці. Педагогічні вміння допомагають формуванню професійної позиції викладача, дають змогу отримати результат, адекватний цілям, задумам.

До **педагогічних здібностей** належать комунікативність, креативність (творчість), рефлексія (аналіз власного психічного стану); перцептивні (здібності до сприйняття нового), інтелектуальні, організаторські.

**Педагогічна моральність** передбачає гуманістичну спрямованість особистості викладача і охоплює його ціннісні орієнтації, ідеали, інтереси. Втілюється вона в педагогічній позиції викладача, у виборі конкретних завдань навчально-виховного процесу, впливає на взаємини зі студентами, визначає гуманістичну стратегію педагогічної діяльності.

До **професійно значущих якостей** зараховують доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність, оптимізм, наявність педагогічних здібностей. Ці якості підвищують продуктивність та ефективність педагогічної діяльності.

**Зовнішню культуру** викладача формують одяг, зачіска, макіяж, постава, мовлення, форми невербального спілкування тощо.

Усі ці компоненти-характеристики створюють передумови для перетворення педагогічної діяльності на мистецтво. Досягнення цього є тривалим і складним процесом. У цьому процесі виокремлюють кілька етапів (Р. Піонова).

1. Професіоналізм. Ним володіє випускник вищого педагогічного закладу. У процесі самостійної роботи в навчальному закладі триває його професійне зростання, вдосконалення, але інтенсивніше й цілеспрямованіше. Ефективність цього процесу залежить від установки на самоосвіту і самовиховання, від наявності відповідної програми. Крім того, викладач може вчитися в педагогів-майстрів, аналізувати роботу досвідчених колег, відвідувати семінари, курси, брати участь у наукових і практичних конференціях.

2. Педагогічна майстерність. У процесі діяльності психолого-педагогічна культура викладача зростає. Окрім репродуктивної діяльності, він займається педагогічним моделюванням, пошуком нових елементів у навчально-виховному процесі, його вдосконаленням. Одночасно розвиваються педагогічні здібності, якості, збагачується методичний арсенал. Однак розвиток структурних компонентів педагогічної майстерності відбувається нерівномірно. До педагога-майстра звертаються за порадою та досвідом менш досвідчені колеги.

3. Педагогічне новаторство. Викладач-новатор вносить принципово нові ідеї у навчально-виховний процес, розробляє нові методичні системи, створює нові педагогічні технології. Внаслідок цього не лише підвищується продуктивність професійної підготовки студентів, а й змінюється її якість. Стати педагогом-новатором допомагають високий рівень теоретичної і практичної підготовки, інтелектуальні здібності, творчий склад розуму.

Залежно від міри оволодіння педагогічною майстерністю В. Гринькова виокремлює кілька її рівнів:

1) елементарний. У викладача наявні лише окремі якості професійної діяльності, найчастіше це володіння знаннями для виконання педагогічної дії та предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток студента, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є низькою;

2) базовий. Викладач володіє основами педагогічної майстерності (педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, взаємини зі студентами і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано навчально-виховний процес на заняттях). Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у ВНЗ;

3) досконалий. Він характеризується чіткою спрямованістю дій викладача, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Викладач самостійно планує і організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, головне його завдання – розвиток особистості студента;

4) творчий. Цей рівень характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності. Викладач самостійно конструює оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. У педагога сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

Удосконалення педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу має ґрунтуватися на таких принципах (В. Гринькова):

а) комплексність, яка полягає в необхідності відпрацьовувати всі елементи в комплексі. Наприклад, викладач, що дбає про свій зовнішній вигляд, отримує гарні результати (елегантний костюм, зачіска до лиця, вдалий макіяж тощо). Водночас якщо він не володіє своїм голосом (говорить голосно або дуже тихо), то досить швидко у педагогові розчаровуються;

б) індивідуалізація, за якої кожного викладача вирізняють індивідуальний стиль, своєрідність жестикуляції, міміки, голосу, постави;

в) самовдосконалення, що передбачає постійний процес підвищення рівня власної професійної майстерності;

г) дотримання професійної культури, що полягає в інтелігентності, педагогічній етиці, педагогічному такті, емоційній стійкості та ін.;

г) концентричність, за якої кожне нове вміння, яке розвиває викладач і яке поступово трансформується у звичку, має ґрунтуватися на попередніх знаннях, уміннях і навичках;

д) активність, завдяки якій відбувається процес самовдосконалення;

е) цілісність, що означає перехід від роботи з елементами до роботи із системними компонентами і системою загалом. Це дає змогу підняти рівень педагогічної техніки, що впливає на рівень зростання педагогічної майстерності;

є) єдність особистісного і дійового, що передбачає самовдосконалення в умовах певної діяльності особистості;

ж) перспективність, тобто бачення близької і далекої перспектив, робота на перспективу, що стимулює діяльність щодо самовдосконалення.

Процес оволодіння педагогічною майстерністю має певні особливості:

– не можна вдосконалити свою педагогічну майстерність, не займаючись постійним вивченням власної методики, і навпаки, не можна вивчати методику, не вдосконалюючи її;

– не можна вдосконалити свою майстерність, не використовуючи досвід колег;

– вивчення своєї методики і методики колег можливе лише у практичній діяльності;

– по-справжньому можна вивчити методику свого колеги, лише допомагаючи йому;

– вдосконалення і самовдосконалення викладача не має меж.

Особистісні якості викладача вищого навчального закладу відіграють важливу роль у вихованні і навчанні студентів, оскільки він постійно перебуває у сфері уваги молодих людей. Викладач є для студента і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Студент, наслідуючи викладача, переймає його знання, вміння, манери тощо. Знання педагога, його кращі моральні й вольові якості є потужним засобом переконання і впливу на студента.

### **Права та обов'язки викладача вищого навчального закладу**

Закон України “Про вищу освіту” визначає права і обов'язки викладача вищого навчального закладу. Конкретний зміст праці, права та обов'язки професора, доцента, викладача сформульовано в статуті відповідного навчального закладу.

Співробітники вищого навчального закладу мають право на:

– вільний вибір форм, методів, засобів навчання і наукової діяльності, виявлення педагогічної і наукової ініціативи;

– індивідуальну педагогічну і наукову діяльність;

– одержання всіх інформаційних, навчально-методичних та інших матеріалів, які розробляють в університеті (інституті), а також інформацію про рішення Президента України, вченої ради, ректора університету (інституту) і плановані заходи;

- участь у громадському самоврядуванні, виборах керівних органів університету (інституту) та їх структурних підрозділів;
- користування всіма видами послуг, що їх може надавати університет (інститут) своїм працівникам, а також іншими можливостями університету (інституту) стосовно отримання матеріальної допомоги;
- сприяння у розширенні та вдосконаленні своєї діяльності, оперативному та ефективному розв'язанні навчально-методичних, науково-дослідних та виробничих проблем;
- користування подовженою оплачуваною відпусткою;
- участь в обговоренні і вирішенні найважливіших питань навчальної, наукової та виробничої діяльності університету (інституту) і його підрозділів, подання пропозицій щодо поліпшення їх роботи;
- пільгове забезпечення житлом у порядку, встановленому законодавством;
- виконання роботи на умовах штатного сумісництва або погодинної оплати, одержання заробітної плати за заміну тимчасово відсутніх співробітників, оплату праці за госпрозрахункову діяльність, роботу в спільних підприємствах, фірмах, кооперативних органах тощо;
- підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту, програм, форм навчання і наукової діяльності, організації та установ, які здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку;
- захист професійної честі, гідності;
- вибір засобів і методів навчання, наукової діяльності.

Співробітники університету (інституту) зобов'язані:

- дотримуватися статуту навчального закладу, чинного законодавства України і міжнародних угод;
- забезпечувати умови для засвоєння студентами, слухачами, стажистами, аспірантами, докторантами навчальних програм на рівні обов'язкових вимог державних стандартів, сприяти розвитку їхніх здібностей;
- брати активну участь у розв'язанні завдань, що стоять перед університетом (інститутом), забезпечувати високий рівень підготовки спеціалістів і проведення науково-дослідних робіт;
- утверджувати наставництвом та особистим прикладом повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- регулярно (не рідше одного разу на п'ять років) проходити різні форми підвищення кваліфікації із збереженням середньої заробітної плати і компенсацією витрат на підвищення кваліфікації за рахунок вищого навчального закладу;
- виховувати повагу до людей, національно-культурних, духовних та історичних цінностей України, країни походження, державного і соціального устрою, цивілізації, відмінних від власних, дбайливе ставлення до довкілля;

– виховувати молодь у дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

– дотримуватися педагогічної і наукової етики, моралі, поважати гідність студентів і співробітників університету (інституту), захищати їх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню наркотиків, іншим шкідливим звичкам.

Знання викладачем своїх прав та обов'язків сприяє використанню їх у повному обсязі, що забезпечує створення у вищому навчальному закладі атмосфери високопродуктивної праці, взаємної поваги між викладачами і студентами, викладачами і керівним складом.

### ***Питання та завдання для самоконтролю:***

1. *Дайте психолого-педагогічну характеристику сучасного студента вищого навчального закладу.*
2. *Який підхід до класифікацій сучасних студентів вищих навчальних закладів вам найбільше імпонує? Чому саме?*
3. *Проаналізуйте свою особистість і знайдіть своє місце в кожній класифікації.*
4. *Розкрийте роль самовиховання у підготовці майбутнього фахівця.*
5. *Охарактеризуйте зміст процесу самовиховання на різних його етапах.*
6. *Розкрийте сутність основних прийомів самовиховання. Якими з них переважно користуєтесь ви?*
7. *Складіть план власного самовиховання на семестр і обговоріть його з однокурсниками, куратором академічної групи.*
8. *Розкрийте сутність етапів формування творчої особистості майбутнього спеціаліста.*
9. *Які права і обов'язки має сучасний студент вищого навчального закладу?*
10. *Чим цікавий зарубіжний досвід правового забезпечення студентів?*
11. *У чому полягає різниця між фундаментальним і прикладним педагогічним дослідженням?*
12. *Охарактеризуйте сутність і значення основних вихідних положень педагогічного дослідження,*
13. *Розкрийте сутність основних принципів педагогічного дослідження.*
14. *Охарактеризуйте методологію педагогічного дослідження.*
15. *У чому принципова відмінність між групами методів науково-педагогічного дослідження (емпіричною, теоретичною і математичною)?*
16. *Укажіть специфічні можливості бесіди, інтерв'ю і анкетування.*
17. *Охарактеризуйте види спостереження.*

18. Розкрийте сутність і методiku різних видів педагогічного експерименту.
19. Охарактеризуйте основні теоретичні методи науково-педагогічного дослідження.
20. Обґрунтуйте можливості застосування у педагогічних дослідженнях математичних методів.
21. Розкрийте зміст роботи дослідника на різних етапах педагогічного дослідження.
22. Охарактеризуйте види оформлення результатів науково-педагогічного дослідження.
23. Розкрийте сутність предмета педагогіки вищої школи.
24. Яке місце педагогіки вищої школи в системі педагогічних наук?
25. Доведіть зв'язок педагогіки вищої школи з іншими галузями педагогічної науки.
26. У чому полягає необхідність зав'язків педагогіки з іншими науками?
27. Які завдання педагогіки вищої школи на сучасному етапі?
28. Охарактеризуйте основні функції викладача вищого навчального закладу.
29. Розкрийте зміст структури діяльності викладача.
30. Опишіть етапність роботи викладача.
31. Охарактеризуйте рівні професійної підготовки викладача вищого навчального закладу.
32. Назвіть напрями підготовки до викладацької діяльності. У чому їх сутність?
33. Розкрийте сутність ступенів розвитку професійної майстерності викладача вищого навчального закладу.
34. Яка роль педагогічних здібностей у педагогічній майстерності?
35. У чому сутність професіоналізму викладача вищого навчального закладу?

#### **Список використаних джерел:**

1. Кучинська І. О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с.  
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>
2. Кучинська І. О. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с.
3. Душенко О. С. Інтернет-технології: навч.-метод. комплекс. Ізмаїл: Ірбіс, 2017. 292 с.
4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху /упор. Г.О. Сиротенко. Полтава, 2016. 124 с.
6. Інноваційні технології в підготовці вчителя сучасної школи: пос. /Коляда М. та ін. Київ, 2015. 312 с.
7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків: Основа, 2014. 240 с.
8. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії: методичний посібник / Нац. акад.. пед. наук України. Ін-т соц. та політ. Психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.
9. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник / Упорядники: Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 104 с.
10. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль. Мандрівець. 2019. 360 с.

## ТЕМА: ДИДАКТИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

1. Поняття дидактики вищої школи
2. Інноваційні дидактичні системи та дидактичні технології у вищій школі

### 1. Поняття дидактики вищої школи

**Дидактика** – галузь педагогіки, спрямована на вивчення і розкриття теоретичних основ організації процесу навчання (закономірностей, принципів, методів, форм навчання), а також на пошук і розроблення нових принципів, стратегій, методик, технологій і систем навчання.

Виокремлюють дві функції дидактики: науково-теоретичну та конструктивно-технологічну (В.О. Попков, О.В. Коржуєв).

**Науково-теоретична функція** полягає у вивченні, систематизації та узагальненні педагогічного досвіду, його науковому обґрунтуванні, поясненні на основі відкритих психологією закономірностей і механізмів пізнавального, психомоторного розвитку особистості.

**Конструктивно-технологічна функція** дидактики – розроблення місту, ефективних методів, прийомів і засобів навчання, конструювання навчальних технологій. Вона допомагає з'ясувати, як, відповідно до об'єктивних закономірностей навчального розвитку студентів, організувати навчальний процес для забезпечення його максимальної ефективності; які форми, методи і засоби є оптимальними в конкретних ситуаціях; якими принципами і правилами слід керуватися викладачу та ін.

Навчання, викладання, учіння – *основні категорії дидактики*.

**Навчання** – спосіб організації освітнього процесу. Воно є найнадійнішим способом здобування систематичної освіти. В основі будь-якого виду чи типу навчання закладено систему “викладання – навчання”.

**Викладання** – діяльність науково-педагогічних працівників, яка виявляється у:

- передаванні інформації;
- організації навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- наданні допомоги в разі труднощів у процесі навчання;
- стимулюванні інтересу, самостійності й творчості студентів;
- оцінці навчальних досягнень студентів.

**Мета викладання** - організація ефективного навчання кожного студента в процесі передавання інформації, контролю й оцінки її засвоєння, а також взаємодія зі студентами й організація спільної і самостійної діяльності.

**Учіння** – діяльність студента, що складається з:

- засвоєння, закріплення і застосування знань, навичок і вмінь;
- самостимулювання до пошуку, розв’язання навчальних завдань, самооцінки навчальних досягнень;
- усвідомлення особистісного змісту і соціальної значущості культурних цінностей і людського досвіду, процесів і явищ навколишньої дійсності.

**Мета навчання** – пізнання, збирання й опрацювання інформації про навколишній світ. Результати навчання виявляються в знаннях, уміннях, навичках, системі відносин і загальному розвитку студента.

Навчальна діяльність містить:

- оволодіння системами знань та оперування ними;
- оволодіння системами узагальнених і часткових дій, прийомами навчальної роботи, способами їхнього перенесення й перебудови – навичками, уміннями;
- розвиток мотивів навчання, становлення мотивації і змісту;
- оволодіння способами керувати своєю навчальною діяльністю і своїми психічними процесами (волею, емоціями тощо).

Ефективність навчання визначається *внутрішніми і зовнішніми критеріями*. Як внутрішні критерії використовують успішність навчання й академічну успішність, а також якість знань і рівень напрацювання навичок і вмінь, рівень розвитку студента, рівень навченості.

**Учіння** – це діяльність студента, що складається з:

- засвоєння, закріплення і застосування знань, навичок і вмінь;
- самостимулювання до пошуку, розв’язання навчальних завдань, самооцінки навчальних досягнень;
- усвідомлення особистісного змісту і соціальної значущості культурних цінностей і людського досвіду, процесів і явищ навколишньої дійсності.

**Мета навчання** – пізнання, збирання і переробка інформації про навколишній світ. Результати навчання виражені в знаннях, навичках та уміннях, системі відносин і загальному розвитку студента.

Навчальна діяльність містить:

- оволодіння системами знань та оперування ними;

– оволодіння системами узагальнених і часткових дій, прийомами навчальної роботи, способами їхнього перенесення й перебудови – навичками, уміннями;

– розвиток мотивів навчання, становлення мотивації і змісту останнього;  
– оволодіння способами керування своєю навчальною діяльністю і своїми психічними процесами (волею, емоціями тощо).

Ефективність навчання визначають за *внутрішніми і зовнішніми критеріями*. Як внутрішні критерії враховують успішність навчання й академічну успішність, а також якість знань і рівень напрацювання навичок і вмінь, рівень розвитку студента, рівень навченості.

Академічну успішність студента визначають за ступенем збору реальних і запланованих результатів навчальної діяльності. Академічну успішність фіксують відповідною кількістю балів. Успішність навчання – це також ефективність керування навчальним процесом, що забезпечує високі результати за умов мінімальних затрат.

**Процес навчання** – динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) педагога та студентів, під час якої здійснюється стимулювання та організація активної навчально-пізнавальної діяльності студентів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, розвитку і всебічної вихованості особистості (Н. Є. Мойсеюк).

Процес засвоєння знань здійснюється поетапно відповідно до таких рівнів:

- розрізнення чи пізнавання предмета (явища, події, факту);
- запам'ятовування й відтворення предмета, розуміння;
- застосування знань на практиці і перенесення знань у нові ситуації.

Якість знань оцінюють за такими показниками: повнота, системність, глибина, дієвість, міцність.

Одним з основних показників перспектив розвитку студента є здатність до самостійного розв'язання навчальних завдань (близьких за принципом розв'язання у співпраці і за допомогою педагога).

**Зовнішніми критеріями** ефективності процесу навчання вважають:

- ступінь адаптації випускника до соціального життя і професійної діяльності;
- темпи зростання процесу самоосвіти як пролонгований ефект навчання;
- рівень освіченості чи професійної майстерності;
- готовність підвищувати рівень освіти.

Тому завданнями дидактики вищої школи є:

- розробка змісту загальної і професійної освіти у різних типах вищих навчальних закладів з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку України;
- удосконалення змісту підготовки фахівців різних профілів (визначення

оптимальних шляхів, вибір методів, форм, технологій навчання);

- дослідження особливостей навчання обдарованої студентської молоді;
- обґрунтування наукових засад подальшого розвитку та підвищення пізнавальної самостійності та активності студентів у навчальному процесі;
- поглиблення досліджень, спрямованих на інтенсифікацію навчального процесу;
- обґрунтування шляхів інтеграції навчальних дисциплін;
- конструювання (модернізація) освітніх технологій;
- побудова змісту і процесу навчання на основі гуманізації;
- побудова змісту освіти на основі національної культури (мови, історії, літератури та ін.);
- пошуки нових ефективних форм організації навчання на засадах демократизму і гуманізму.

## **2. Інноваційні дидактичні системи та дидактичні технології у вищій школі**

У дидактиці на основі теорії пізнання й сучасних досягнень психологічної та педагогічної наук розроблено й активно використовують низку концепцій навчання, опанування знань, навичок та вмінь.

Деякі автори, наприклад В. Оконь та І.П. Підласий, визначають ці концепції як дидактичні системи, що їх розуміють як комплекс внутрішньо узгоджених тверджень, що базуються на єдності цілей, змісту і дидактичних принципів, котрі стосуються способів організації роботи педагога та студентів. Дидактичні системи характеризуються внутрішньою цілісністю структур, створених єдністю цілей, організаційних принципів, змісту, форм і методів навчання.

Педагогічні поняття “концепція” і “дидактична система” тотожні за змістом. У зв’язку з цим правомірно використовувати і перше, і друге поняття. І.П. Підласий виокремлює такі дидактичні системи, які принципово відрізняються одна від одної:

- дидактична система Й.Ф. Гербарта;
- дидактична система Дж. Дьюї.

У педагогічній літературі дидактичну систему, що її обґрунтував Й.Ф. Гербарт, називають традиційною. У традиційній системі навчання розглядають здебільшого з погляду педагога, де він – суб’єкт навчання, а студенти – об’єкти його педагогічних впливів. Вважають, що ефективність навчання залежить головним чином від методів і прийомів діяльності викладача, у зв’язку з чим основну увагу приділяють пошукові й обґрунтуванню ефективних методів викладання. Особливості пізнавальної активності студентів, як правило, не враховують.

У такій пояснювально-ілюстративній моделі навчання педагог повідомляє студентам певну інформацію, а вони її засвоюють. Тобто педагог “вкладає” знання в голови студентів, яким залишається тільки сприйняти, засвоїти їх, а потім відтворити. Викладання, засвоєння і відтворення – основні етапи традиційного навчання. Основну функцію педагога вбачають у чіткому, доступному і зрозумілому викладі, поясненні студентам навчального матеріалу готових знань і умінь.

Основні положення традиційної системи обґрунтував Й.Ф. Герbart, який виокремив чотири формальні ступені навчання: зрозумілість, асоціація, узагальнення, застосування,

**Зрозумілість** – викладення нового матеріалу у формі розповіді чи бесіди. Цьому має передувати підготовка студентів, актуалізація опорних знань. Основне – зрозуміло, чітко, доступно подати матеріал з використанням наочності, сформулювати у студентів конкретні уявлення.

**Асоціація** – забезпечення зв’язку нового матеріалу з раніше засвоєними знаннями, формування понять, висновків, узагальнень на основі раніше набутих уявлень.

**Узагальнення** – включення нових понять до раніше сформованої системи знань методами бесіди та дискусії.

**Застосування** набутих знань на практиці за допомогою вправ і завдань, унаслідок виконання яких у студентів формуються вміння.

Таким чином, у процесі навчання, організованого згідно з формальними ступенями Й.Ф. Герbart, студентів необхідно вести від конкретних уявлень до понять, від понять до формування вмінь. Дидактичну систему Й.Ф. Герbart критикували за:

- вербалізм та інтелектуалізм навчання;
- недооцінку активності студентів, однобічну орієнтацію на передачу їм готових знань;
- ототожнення пізнавального розвитку і засвоєння знань;
- формалізм навчання, методичну рутину і консерватизм.

Теорія Й.Ф. Герbart була значним кроком уперед у розвитку дидактики. У ній містяться чимало цінних рекомендацій стосовно організації пояснювально-ілюстративного навчання на заняттях.

Дидактичну систему, яку обґрунтував американський філософ, психолог і педагог Джон Дьюї, називають педоцентричною. У цій системі навчання розглядають з погляду студента – як процес учіння. Назву педоцентричної вона отримала тому, що Дьюї пропонував будувати навчання на основі потреб, інтересів та здібностей вихованця. Педоцентричний напрям дидактики зосереджує увагу не на методах діяльності педагога, а на психологічних закономірностях розвитку студента у процесі навчання.

Дж. Дьюї вбачав недолік традиційного навчання у тому, що студентам подають остаточні, готові результати дослідження, залишаючи поза увагою процес їхнього розвитку. На противагу цьому педагог висунув ідею, що навчання потрібно будувати як дослідницький пошук, пусковим механізмом якого є проблемна ситуація.

З погляду педоцентричного підходу, основна мета навчання полягає в активізації пізнавальної діяльності студентів, а не передачі їм готових знань. Оскільки мислення активізується в проблемних ситуаціях, коли особистість стикається з певним труднощами, Дж. Дьюї пропонував будувати навчання як розв'язування студентами під керівництвом педагога конкретних практичних проблем. Ці проблеми мають бути життєвими, зрозумілими і близькими студентам.

Основна ідея – “навчання через відкриття”, яке потрібно здійснювати за такими етапами:

- відчуття студентами труднощів у процесі діяльності;
- аналіз і формулювання конкретної проблеми;
- обґрунтування гіпотез щодо її розв'язання;
- логічна перевірка гіпотез;
- практична перевірка гіпотез за допомогою спостережень та експериментів.

Очевидно, що виокремлені Дж. Дьюї етапи відображають стадії пізнавальної діяльності студентів, тоді як формальні ступені Й.Ф. Гербарта – етапи викладацької діяльності педагога.

Дидактичний підхід, який ставить у центр навчання студента, часто критикують як радше романтичний, ніж реалістичний. Його прихильників нерідко звинувачують у надмірному лібералізмі, потуранні студентським інтересам. Хоча для таких зауважень існують деякі підстави, з ними не можна погодитися цілком.

Педоцентристи, від Руссо до Дьюї, завжди стверджували, що дозволяти вихованцям любити те, що вони роблять, зовсім не те саме, що дозволяти їм робити те, що вони люблять.

Дидактичний підхід Дж. Дьюї критикують також за:

- неекономічність “навчання через відкриття”;
- антиінтелектуалізм, недооцінку значення теоретичних знань у навчанні;
- перебільшення ролі випадкових інтересів студентів під час добору змісту освіти.

Попри зазначені недоліки, ідеї педоцентричної дидактики набули значного поширення в педагогічній практиці. Саме в руслі цього підходу розвиваються популярні в наш час концепції особистісно орієнтованого, розвивального, проблемного, евристичного навчання.

Сучасна дидактика, розглядаючи проблему організації навчання, дедалі більше враховує поняття технології організації процесу навчання у вищій школі.

### *Дидактичні технології у вищій школі.*

Ефективність дидактичного процесу значною мірою залежить від адекватного вибору і фахової реалізації конкретних педагогічних технологій. Орієнтація на технологічний підхід у застосуванні арсеналу педагогіки передбачає певну технологічність і самих форм і методів навчання, з погляду їх структури, конструювання і практичного застосування, і певною мірою первинного етапу проектування навчального процесу – формулювання педагогічних завдань.

Функцію науково-педагогічного працівника можна трактувати як систему послідовних (технологічних) операцій з організації, спостереження, контролю і корекції діяльності студентів. Сукупність дій науково-педагогічного працівника та пізнавальної діяльності студентів у їх взаємодії становить цілісний процес.

Очевидно, що методично забезпечено мету, зміст, процес навчання. Отже, існують відповідні методичні вимоги: цільові, змістовні, процесуальні. Орієнтація на технологічний підхід із творчим пошуком викладачів базується на аксіоматичних підходах, суть яких зводиться до того, що суворе визначення цілей навчання (чому і для чого?) має сприяти відбору й проектування змісту (що?) та управління навчальним процесом (як?), методам і засобам навчання (за допомогою чого?), враховуючи необхідний рівень кваліфікації викладачів (хто?), методи оцінки досягнутих результатів навчання (чи так це?). Наведені критерії в комплексному застосуванні визначають сутність навчального процесу – його технології.

Технологічний підхід до навчання передбачає конструювання навчального процесу, керуючись освітніми орієнтирами, цілями змісту навчання. Особливої уваги заслуговують корекція навчального процесу і діагностика якості.

У широкому значенні *технологію розуміють як сукупність знань про засоби здійснення процесів, за яких відбувається якісна зміна об'єкта*. Базуючись на наявних у педагогічній науці поняттях системного підходу до навчання, педагогічними технологіями доречно вважати інструментарій досягнення цілей.

Словник української мови радянських часів пояснює: технологія – сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь. Саме з технікою і виробництвом пов'язували в нас зміст цього слова донедавна, що було зовсім неправильно.

На Заході цей термін завжди використовували і використовують у різних галузях знань, зокрема в педагогіці. Нині в Україні термін “технологія” використовують не лише в технічному розумінні.

Аналізуючи генезис поняття “освітня технологія”, деякі автори наводять приклади технологій: підходи до спартанського виховання у грецькій школі, підходи до виховання Плутарха, використання логічних конструкцій діалогу Сократом, систему форм і засобів виховання для різного типу шкіл та під час вивчення різних предметів Платона, технологію досягнення мети Аристотеля.

Крім того, технологічними підходами вважають систему наслідування, наставництва, вправ заучування та осмислення матеріалу в процесі виховання (мислитель М. Квінтіліан), систему освіти Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха, систему розумового, фізичного й морального виховання Т. Кампанелли, систему виховання М. Монтесорі.

Думки про технологізацію освіти висловлював ще Я.А. Коменський. Він виокремлював уміння правильно визначати мету, обирати засоби її досягнення, формувати правила користування цими засобами. Елементи технологічного підходу можна знайти і в працях більшості видатних зарубіжних і українських педагогів, таких як А. Дистервег, Й.Г. Песталоцці, Л.М. Толстой, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін.

Поняття “освітня технологія” віднедавна поширюється в теорії вчення. Уперше у 20-х роках минулого століття його використовували у педології, у наукових працях з рефлексології (І.П. Павлов, В.М. Бехтерев, О.О. Ухтомський, С.Т. Шацький).

У 30-ті роки ХХ ст., коли у школах СІЛА з'явилися перші програми аудіовізуального навчання, в освіті починають користуватися поняттям технологія. Даті у США вперше вживають термін “освітня технологія” у контексті організації навчання і виховання. Одночасно використовують термін “педагогічна техніка”, вжитий у “Педагогічній енциклопедії” 30-х рр. ХХ ст. **Педагогічна техніка** – сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять. Біля джерел технологізації педагогічного процесу був ще А.С. Макаренко.

У “Педагогічній поемі” А.С. Макаренко писав, що педагогічний процес ніколи не формували за технологічною логікою, а завжди за логікою моральної відповідальності. Саме тому в школі відсутні всі важливі частини виробництва: технологічний процес, облік операцій, конструкторська робота, використання кондукторів і пристроїв, нормування, контроль, допуски, бракування.

Аналіз зарубіжної та української науково-педагогічної літератури дав змогу зробити висновок, що педагогічна технологія пов'язана із системними підходами до освіти і навчання, охоплює всі аспекти, елементи педагогічної системи – від постановки цілей до проектування всього дидактичного процесу і перевірки його ефективності.

У практиці вищої школи можна знайти чимало науково-педагогічних працівників, які або недостатньо орієнтуються в педагогіці, або невиразно уявляють її зміст. Вони працюють за інтуїцією, за своїми методами. Однак фрагментарне застосування різних способів навчання без урахування взаємозумовленості і взаємозалежності всіх елементів педагогічної системи лише збільшує протиріччя між цілями професійного навчання, зумовленими державними освітніми стандартами і соціальним замовленням, результатами якості підготовленості випускників.

Впровадження педагогічних технологій у практику освітньої системи потрібно для упорядкування праці викладача, для постановки чітких цілей і визначення шляхів досягнення, тобто управління процесом навчання. Застосування педагогічних технологій дасть змогу рухатися до прогнозованого завершального результату за умов суворой обґрунтованості кожного елемента та етапу навчання.

Таким чином, педагогічні технології слід розглядати як систематичне й послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого процесу навчання, як систему способів і досягнення цілей управління цим процесом.

Значна частина науково-педагогічних працівників не бачить відмінності між методикою і технологією. Методика у своїй основі – сукупність рекомендацій з організації та проведення навчального процесу, *а педагогічні технології* властиві низка принципових аспектів:

- організований, цілеспрямований, педагогічний вплив і вплив на навчальний процес;
- змістовна техніка реалізації навчального процесу;
- опис процесу досягнення планованих результатів навчання, тобто досягнення цілей навчання;
- процес навчання як система, що об'єднує особистісний та колективний пошук, який враховує всі взаємозалежні елементи педагогічної системи;
- методологічна основа методики, оскільки методика знаходить у технології своє обґартування і побудову;
- процесуальний, динамічний характер процесу навчання, на відміну від методики, яка дає цілком конкретні рекомендації;
- орієнтація не на один предмет і на досягнення однієї меті, а на універсалізацію підходів до вивчення навчального матеріалу;
- орієнтація тих, які навчаються, тоді як методика орієнтована на викладача.

Отже, поняття “технологія навчання” ширше, ніж поняття «методика навчання». Технологія відповідає на запитання, як найкраще досягти мети навчання, коли її досягнення зумовлено управлінням.

У нашій країні проблему результативності (ефективності) навчання активно розробляли на основі багатьох чинників: психології, проблемності теорії управління, концепції алгоритмізації навчання, управління пізнавальною діяльністю тих, хто навчає, оптимізації навчання, наукової організації і педагогічній практиці.

Широку популярність отримали технології, які спрямовані на досягнення проєктованих результатів (автори – педагоги-новатори І.В. Волков, В.Ф. Шаталов), пошук побудови ефективного навчального процесу, який забезпечував би успіх кожному викладачу, триває.

Отже, необхідно розв'язати проблеми проєктування такого навчання, яке перетворилося на своєрідний технологічний процес із гарантованим результатом.

Педагогічні технології зародилися понад три десятиліття назад. їх підхопили чимало розвинених країн і визнало ЮНЕСКО. Є багато аспектних підходів до генези і тезаурусу категорії «педагогічна технологія» Асоціація з педагогічних комунікацій і технології США опублікувала 1974 р. таке офіційне визначення: “Педагогічна технологія є комплексний інтегративний процес, що включає людей, ідеї, засоби і способи організації діяльності для аналізу проблем планування, забезпечення, оцінювання й управління розв’язанням проблем, що охоплюють усі аспекти засвоєння знань”.

Безумовно, це формулювання дуже широке і всеосяжне, але все-таки неконкретно і нечітко характеризує поняття.

В одному з документів ЮНЕСКО подано таке визначення педагогічної технології: “це систематичний метод оцінювання всього процесу навчання і засвоєння знань шляхом обліку людських і технічних ресурсів та взаємодії між ними для досягнення ефективнішої форми освіти”.

Від 60-х років термін “педагогічна технологія” поступово входив у педагогіку в СРСР. У розробленні визначення цього терміна значний внесок зробили вчені С.І. Архангельський, Ю.К. Бабанський, В.П. Беспалько, В.М. Боголюбов, А.А. Вербицький, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, І.Я. Лернер, В.Я. Ляудіс, В.М. Монахов, А.Я. Савельєв, Н.А. Селезньова, Н.Ф. Тализіна та ін.

Аналіз зарубіжної науково-педагогічної літератури засвідчив, що термін “педагогічна технологія” трактували і трактують по-різному.

Узагальнюючи ці трактування, можна дати таке визначення: *педагогічна технологія* – комплексна інтегративна система, що містить чимало упорядкованих операцій і дій, які забезпечують педагогічне цілевизначення, змістовні, інформаційно-предметні та процесуальні аспекти, спрямовані на засвоєння систематизованих знань, надбання професійних умінь формування особистісних якостей студентів, що задані цілями навчання.

Інакше кажучи, сучасні технології навчання становлять системний підхід проектування, реалізації, оцінки, корекції та подальшого відтворення процесу навчання. Системний і широкоаспектний підхід визначає технологію навчання як педагогічну категорію, орієнтовану на вдосконалення дидактичної практики, яка є вирішальним аргументом на користь її ефективності.

### ***Ознаки технологічності освітнього процесу.***

Будь-яка педагогічна технологія має відповідати ще деяким основним методологічним вимогам (критеріям технологічності), зокрема концептуальності (кожна педагогічна технологія має спиратися на відповідну наукову концепцію, що охоплює філософське, психологічне, дидактичне і соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей); системності (педагогічна технологія повинна мати всі ознаки системи: логіка процесу, взаємозв’язок усіх його частин, цілісність); керованості, що припускає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапної

діагностики, варіювання засобами і методами з метою корекції результатів; ефективності (сучасні педагогічні технології існують у конкурентних умовах і повинні бути ефективними за результатами й оптимальними витратами, гарантувати досягнення запланованого стандарту навчання); відтворюваності – йдеться про можливість застосування (повторення, відтворення) педагогічної технології в інших однотипних освітніх установах, іншими суб'єктами.

До джерел і складових нових педагогічних технологій Г.К. Селевко зараховує: соціальні перетворення і нове педагогічне мислення; науку – педагогічну, психологічну, суспільні науки; передовий педагогічний досвід; досвід минулого, український і закордонний; народну педагогіку (етнопедагогіку).

Отже, **технологія навчання** – системна категорія, орієнтована на дидактичне застосування наукового знання, наукові підходи до аналізу й організації навчального процесу з урахуванням емпіричних інновацій науково-педагогічного працівника і на досягнення високих результатів у професійній компетенції та розвитку особистості студентів.

**Структура педагогічної технології.** У будь-якій педагогічній технології можна виокремити такі основні компоненти:

- *концептуальний*, який відображає “ідеологію” проектування і впровадження педагогічної технології;
- *змістово-процесуальний*, який відображає мету (загальну і конкретні цілі); зміст навчального матеріалу, методи і форми навчання, виховання, розвитку учнів; методи і форми педагогічної діяльності вчителя; діяльність учителя з управління навчально-виховним процесом;
- *професійний* компонент, який відображає залежність успішності функціонування і відтворення спроектованої педагогічної технології від рівня педагогічної майстерності вчителя.

Педагогічна технологія повинна задовольняти основні методологічні вимоги (критерії технологічності), а саме:

- *концептуальність* (кожна педагогічна технологія має спиратися на відповідну наукову концепцію, що охоплює філософське, психологічне, дидактичне і соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей);
- *системність* (педагогічна технологія повинна мати всі ознаки системи: логіка процесу, взаємозв'язок усіх його частин, цілісність);
- *керованість*, яка припускає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання засобами і методами з метою корекції результатів;
- *ефективність* (сучасні педагогічні технології існують у конкурентних умовах і повинні бути ефективними за результатами й оптимальними витратами, гарантувати досягнення запланованого стандарту навчання);
- *відтворюваність*, що передбачає можливість застосування (повторення,

відтворення) педагогічної технології в інших однотипних освітніх установах, іншими суб'єктами.

Джерела і складові нових педагогічних технологій: соціальне перетворення і нове педагогічне мислення; суспільні, педагогічні, психологічні науки; сучасний передовий педагогічний досвід; історичний український і зарубіжний досвід, (надбання попередніх поколінь); народна педагогіка.

Таким чином, технологія навчання передбачає управління дидактичним процесом, що містить організацію діяльності студента і контроль за цією діяльністю. Ці процеси безперервно взаємодіють: результат контролю впливає на зміст управляючих дій, тобто передбачає подальшу організацію діяльності в інтересах досягнення цілей, визначених на основі освітніх стандартів.

Отже, можна зробити висновок, що технології є об'єктивним процесом еволюції освіти. Можемо стверджувати, що педагогічна технологія – це системний, концептуальний, нормативний, варіативний опис діяльності педагога та студента, спрямований на досягнення загальноосвітньої мети.

Будь-яка сучасна педагогічна технологія є синтезом досягнень педагогічної науки і практики, поєднання традиційних елементів минулого досвіду і того, що народжено суспільним прогресом, гуманізацією і демократизацією суспільства. Її джерело і складові: соціальні перетворення і нове педагогічне мислення; педагогічна, психологічна і суспільні науки; передовий педагогічний досвід; український і зарубіжний досвід минулого; етнопедагогіка.

Жодна технологія не є універсальною, тому кожна з них вимагає вироблення власного технологічного підходу до її використання в конкретних ситуаціях. Структуру і зміст інноваційних педагогічних технологій проектують з урахуванням того, що ефективність навчання у професійному навчальному закладі визначають і рівень кваліфікації викладачів, і їхні ціннісні спрямування.

**Види педагогічних технологій.** Серед сучасних педагогічних технологій дослідники виокремлюють такі: технологія модульного навчання, технологія розвиваючого навчання, особистісно орієнтована технологія, інформаційні технології, технологія дистанційного навчання, ігрова технологія, диференційована технологія навчання та ін. Розглянемо окремі з них.

**Особистісно орієнтована технологія навчання.** *Особистісно орієнтоване навчання* - навчання, у центрі якого – особистість вихованця, його самобутність, самооцінність, суб'єктивний досвід кожного спочатку розкривають, а потім узгоджують зі змістом освіти. Виокремлюють три моделі особистісно орієнтованої педагогіки: соціально-педагогічну, предметно-дидактичну та психологічну.

**Соціально-педагогічна модель** виховує особистість із попередньо заданими якостями. Освітні інститути суспільства створюють типову структуру такої особистості. Завдання навчального закладу – наближення кожного студента до її параметрів (носіїв масової культури). Технологія освітнього процесу основана на

використанні ідей педагогічного управління, формування, корекції особистості «ззовні», без урахування суб'єктивного досвіду студента. Це виявляється в одноманітності програм, методів, форм навчання, авторитарності.

**Предметно-дидактична** модель орієнтованої педагогіки пов'язана з предметною диференціацією, яка забезпечує індивідуальний підхід у навчанні. Знання організують у міру їхньої об'єктивної складності, новизни, складності опрацювання, а не рівня розвитку студента. Технологія предметної диференціації базується на врахуванні складності та обсягу навчального матеріалу (завдання зниженої та підвищеної складності). Її забезпечують факультативні курси, поглиблені програми. Ця технологія не торкається духовної сфери – національних і світоглядних відмінностей, які значною мірою визначають зміст суб'єктивного досвіду студента.

**Психологічна модель** спершу обмежувалася визнанням відмінностей у пізнавальних здібностях студентів, які в реальному освітньому процесі виявляються в здібності до навчання (індивідуальна здатність до засвоєння знань). Метою освітнього процесу є корекція здатності до навчання як пізнавальної здібності.

Сучасна особистісно орієнтована технологія навчання спирається на такі вихідні положення:

- пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності особистості як активного носія суб'єктивного досвіду, що склався задовго до впливу спеціально організованого навчання в навчально-виховному закладі;
- під час конструювання та реалізації освітнього процесу необхідна особлива робота педагога щодо виявлення суб'єктивного досвіду кожного студента;
- в освітньому процесі відбувається “зустріч” суспільно-історичного досвіду, що його задає навчання та суб'єктивний досвід студента;
- взаємодія двох видів досвіду студента має відбуватися не по лінії витиснення індивідуального, наповнення його суспільним досвідом, а через їхнє постійне узгодження, використання всього того, що студент накопичив у власній життєдіяльності;
- розвиток студента як особистості (його соціалізація) відбувається не тільки через оволодіння ним нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення, перетворення суб'єктивного досвіду як важливого джерела власного розвитку;
- головним результатом учіння має бути формування пізнавальних здібностей на основі володіння відповідними знаннями та вміннями.

**Мета** особистісно орієнтованого навчання – процес психолого-педагогічної допомоги особистості у становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначення.

Особистісно орієнтований підхід з'єднує виховання та освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку,

підготовки студента до життєтворчості тощо. Навчальний процес насичений знаннями, які повинен засвоїти студент, а має бути насичений розумінням.

Серед основних завдань особистісно орієнтованої технології навчання можна виокремити такі:

- розвинути індивідуальні пізнавальні здібності кожного студента;
- максимально виявити, ініціювати, використати, “окультурити” індивідуальний (суб’єктний) досвід студента;
- допомогти особистості пізнати себе, самовизначитися, самореалізуватися, а не формувати попередньо задані якості;
- сформувати в особистості культуру життєдіяльності, яка дає змогу продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати поведінку лінії життя.

Формування культури життєдіяльності особистості студента є вищою метою особистісно-орієнтованих систем та технологій.

Існують певні вимоги, що їх висувають до особистісно орієнтованих технологій:

- навчальний матеріал має забезпечувати виявлення змісту суб’єктного досвіду студента, зокрема досвід його попереднього навчання;
- викладення знань у підручнику (чи педагогом) має бути спрямованим не лише на розширення їхнього обсягу, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, а й на постійне перетворення набутого суб’єктного досвіду кожного студента;
- у процесі навчання необхідне постійне узгодження суб’єктивного досвіду студентів із науковим змістом здобутих знань;
- активне стимулювання студента до самооцінної освітньої діяльності, зміст і форми якої мають забезпечувати кожному можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження під час оволодіння знаннями;
- конструювання та організація навчального матеріалу, який дає змогу студентові вибрати його зміст, вид та форму у розв’язанні завдань;
- виявлення та оцінка способів навчальної роботи, якими користується студент самостійно, стійко, продуктивно;
- необхідно забезпечувати контроль і оцінку не лише результату, а головним чином процесу учіння;
- освітній процес має забезпечувати побудову, реалізацію, рефлексію, оцінку учіння як суб’єктної діяльності.

До особистісно орієнтованих технологій різні автори зараховують сьогодні різноманітні технології, загальноприйнятої класифікації наразі нема. Серед таких технологій – Вальдорфська педагогіка, методика Марії Монтессорі, система розвивального навчання та ін.

**Технологія дистанційного навчання.** Офіційно термін «дистанційне навчання» визнали 1982 р., коли Міжнародна рада з кореспондентської освіти змінила свою назву на Міжнародну раду з дистанційного навчання.

В Україні поняття дистанційного навчання (ДН) належить до тих дидактичних понять, місце яких серед дидактичних категорій не є суворо визначеним. Цьому сприяла відсутність донедавна єдиної концепції ДН. Нині існують різні погляди на ДН – від його абсолютизації як нової універсальної форми навчання, спроможної змінити традиційну, до технології комплектування засобів і методів передачі навчальної інформації.

Деякі дослідники стверджують, що термін «дистанційне навчання» означає таку організацію навчального процесу, під час якого викладач розробляє навчальну програму, яка в основному базується на самостійному учінні студента. Таке середовище навчання характеризується тим, що студент, переважно, а деколи і зовсім відокремлений від викладача в просторі або часі, водночас студента і викладачі мають змогу вести діалог між собою і за допомогою засобів телекомунікації.

Таке визначення підкреслює аспект самостійності студента в процесі дистанційного навчання, а також його фізичну тимчасову віддаленість від викладача.

Дослідники підкреслюють, що не варто ставити знак рівності між ДН і заочним навчанням, оскільки ДН передбачає не лише розширення спектру носіїв інформації і засобів доступу до них, а й наявність постійного спілкування між викладачем і студентом через телекомунікаційні канали. Тому ДН вони розглядають як елемент навчального процесу інформаційно-освітньої системи віддаленого доступу, основаної на сучасних інформаційних технологіях.

Американські фахівці з проблеми дистанційного навчання вважають, що ДН, у найширшому розумінні, це “інструкції до навчання, які передаються на відстані одному або багатьом індивідам, що перебувають в одному або декількох місцях”. Згідно з цим визначенням, історія дистанційного навчання починається з 30-х років ХХ ст., коли було створено курси кореспондентського навчання. Але з появою Інтернету роль ДН різко змінилася й ототожнюється на цьому історичному етапі з новими комп’ютерними технологіями.

Українські фахівці під час створення Українського центру дистанційної освіти погодилися під дистанційною формою навчання розуміти таку форму, яка використовує глобальні комп’ютерні комунікації (як Інтернет і базується на індивідуальній роботі студентів з чітко підібраним навчальним матеріалом та активному спілкуванні з викладачами та іншими студентами).

Особливостями дистанційної форми навчання порівняно з традиційною звично вважають:

– **Гнучкість.** Студенти, які навчаються за дистанційною формою навчання, як правило, не відвідують регулярних занять у вигляді лекцій та семінарів, а

працюють у зручний для себе час у зручному місці та в зручному темпі, що дає значну перевагу для тих, хто не може або не хоче змінити свій зручний ритм життя. Кожний може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння предмета й отримання необхідних заліків з вибраних курсів, що забезпечує принципово новий доступ до освіти за умов збереження її якостей.

– **Модульність** (або модульний виклад навчального матеріалу). В основу програми ДН закладено модульний принцип. Кожна окрема дисципліна або низка дисциплін, що їх освоїли студенти, створюють цілісне уявлення про відповідну предметну сферу. Це дає змогу з переліку незалежних навчальних курсів формувати навчальний план, який відповідає індивідуальним або груповим потребам.

– **Паралельність**. Можна поєднувати основну професійну діяльність з навчанням.

– **Віддаленість**. Відстань від місця перебування того, хто навчається, до навчального закладу (за умови якісної роботи зв'язку) не є перешкодою для ефективного освітнього процесу.

– **Асинхронність**. У процесі навчання і той, хто навчає, і той, хто навчається, можуть реалізовувати технологію навчання та учіння незалежно в часі, тобто за зручним для кожного розкладом і в зручному темпі.

– **Масовість**. Кількість студентів дистанційної форми навчання не є критичним параметром. Вони мають доступ до багатьох джерел навчальної інформації (електронні бібліотеки, бази даних), а також можуть спілкуватися один з одним і з викладачем через засоби зв'язку або за допомогою інших засобів інформаційних технологій.

– **Рентабельність**. Йдеться про ефективність ДН. Середня оцінка зарубіжних і українських освітніх систем ДН засвідчує, що вартість їх приблизно на 50% дешевша., в основному завдяки ефективнішому використанню наявних навчальних площ і технічних засобів інформаційних технологій, а також більш сконцентрованому змісту навчальних матеріалів та орієнтованості технологій ДН на значну кількість студентів.

– **Статус науково-педагогічного працівника**. Йдеться про нову роль викладача, коли він виконує такі функції, як координація пізнавального процесу, корекція курсу, який вивчають, консультування, керівництво навчальними проектами і т. д. Взаємодія з тими, хто навчається, може здійснюватися і за допомогою електронної пошти, і під час безпосереднього контакту,

– **Статус студента**. Точніше, нова роль того, хто навчається, або, як більш прийнято в системі ДН, слухача. Щоб пройти ДН, від нього вимагають особливої мотивованості, самоорганізації, працелюбності і необхідного початкового рівня освіти.

– **Нові інформаційні технології**, у ДН використовують переважно нові інформаційні технології (комп'ютери, аудіо-, відеотехніка, системи телекомунікації та ін.)

**Технологія модульного навчання.** Модульна технологія організації навчання дає змогу використовувати її і на очній, і на заочній формах навчання, зокрема під час такої новітньої форми навчання, як дистанційне навчання; планування на її основі організації навчально-виховного процесу за умов кредитно-модульної системи підготовки фахівців, що зумовлено входженням системи освіти України до єдиного європейського та світового освітнього і наукового простору шляхом впровадження в систему вищої освіти України основних ідей Болонського процесу.

Головна мета модульного навчання – така зміна організаційних основ педагогічного процесу у вищій школі, яка забезпечує суттєву його демократію створює умови для реальної зміни ролі і місця саме, перетворює його з об'єкта на суб'єкт процесу навчання надає педагогічному процесу необхідної гнучкості щоб реалізувати принцип індивідуалізації навчання.

Модульно-розвивальний процес – найпрогресивніша форма, спосіб реалізації процесів соціалізації особистості, які передбачають оволодіння певного системою знань, норм і цінностей.

Проблема структурування змісту навчальних дисциплін за принципом модульності набуває актуальності та необхідності саме в умовах сучасної освіти, коли Україна підписала Болонську конвенцію, згідно з якою процес навчання у вищих навчальних закладах плануватимуть на основі кредитно-модульної технології організації навчання. Впровадження кредитно-модульної технології навчання передбачає реорганізацію традиційної схеми навчальний семестр – навчальний рік, навчальний курс», раціональний поділ навчального матеріалу дисципліни на модулі й перевірку якості засвоєння теоретичного і практичного матеріалу кожного модуля, використання ширшої шкали оцінювання знань, вирішальний вплив суми балів, одержаних протягом семестру, на підсумкову оцінку.

В основі кредитно-модульної технології навчання – модульна система організації навчання. Саме тому необхідно більше уваги звернути на характеристику поняття модульності.

Суть модульного навчання полягає в тому, що студент більш самостійно або повністю самостійно може працювати із запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, яка містить цільовий план дій, банк інформації і методичне керівництво з досягнення висунутих дидактичних цілей. Функції педагога можуть коливатися від інформаційно-контролюючої до консультативно-координуючої.

Система модульного навчання передбачає і достроковий звіт з навчальних модулів, що забезпечує звільнення від іспиту з предмета наприкінці навчального року і вивільнення часу студентів, який вони можуть використати у власних цілях.

**Модульне навчання** – пакет науково адаптованих програм для індивідуального навчання, що оптимізує на практиці академічні та особистісні досягнення студента з певним рівнем попередньої підготовки. Воно здійснюється

за окремими функціонально-автономними вузлами, відображеними у змісті, організаційних формах і методах, тобто за модулями, призначення яких – розв’язати конкретне коло психолога-педагогічних завдань.

Взаємодія педагога і студента в навчальному процесі здійснюється на принципово новій основі: модулі забезпечують усвідомлене самотійне досягнення тими, хто навчається, певного рівня попередньої підготовленості. Успішність модульного навчання залежить від дотримання паритетних взаємин між педагогом та студентами.

Модульне навчання сприяє комплексному аналізу та розв’язанню таких завдань:

- створення зміст навчання, здатного гнучко реагувати на конкретні умови навчання, потреби практики;
- стимулювання самотійності та відповідальності студентів;
- реалізація творчого потенціалу педагога, звільнення його від рутинних обов’язків;
- забезпечення індивідуалізації навчання щодо темпу, рівня допомоги та диференціації змісту навчання;
- здійснення якісного процесу навчання, у результаті якого досконало володіють знаннями, уміннями та навичками всі студенти або переважна більшість.

В основі технології модульного навчання – такі принципи: модульності, виокремлення із змісту навчання певних елементів, динамічності, дієвості та оперативності знань і їх системи, гнучкості, усвідомленої перспективи, різнобічності методичного консультування, паритетності. Охарактеризуємо окремі з них.

**Принцип модульності.** Він визначає підхід до навчання, відображений у змісті, організаційних формах і методах. Відповідно до цього принцип}', навчання будується на окремих функціональних ядрах-модулях, призначених для досягнення конкретних дидактичних цілей.

Педагогічні вимоги, за допомогою яких реалізують цей принцип: навчальний матеріал треба конструювати таким способом, щоб він цілковито давав змогу кожному студенту досягнути сформульованих дидактичних цілей; матеріал потрібно подати настільки завершеним блоком, щоб була змога конструювати єдиний зміст навчання (що відповідає комплексній дидактичній меті) з окремих модулів; відповідно до специфіки навчального матеріалу треба інтегрувати різні види і форми навчання, що спрямовані на досягнення запланованої дидактичної мети.

Цей принцип передбачає організацію вивчення знань у дискретно-неперервному колі за наперед заданою модульною програмою, як такою, що складається з логічно завершених доз навчального матеріалу (модулів) зі структурованим змістом кожного модуля та системою опорних оцінок.

Принцип модульності допомагає підвищити рівень диференційованого навчання, яке враховує індивідуальні особливості студентів і спрямоване на оптимальний інтелектуальний розвиток кожної особистості засобами структурування змісту навчального матеріалу, добору відповідних до типологічних особливостей студентів форм, прийомів і методів навчання.

Доцільно сформулювати такі ознаки модульної технології навчання:

- завдання навчального процесу формулюють у діяльнісному аспекті і висувають перед студентами на початку навчання;
- насамперед – обґрунтування навчальних завдань, організація контролю за засвоєнням цих завдань, підготовка навчального матеріалу, що дає змогу студенту розв'язувати поставлені завдання;
- створення можливостей для поєднання різних видів навчальної та науково-педагогічної діяльності (переважає навчальна діяльність студентів, індивідуальне учіння, що передбачає досягнення обов'язкового результату навчання);
- роль науково-педагогічного працівника – діагностика, консультація, мотиватор, постачальник інформації;
- методи і засоби навчання обирають таким чином, щоб вони сприяли комплексному досягненню цілей навчання і контролю за засвоєнням змісту конкретної теми та курсу загалом;
- діяльність студента: активна участь студента в процесі роботи з навчальним матеріалом; під час підготовки завдань конкретного модуля кожен студент має змогу вибрати найбільш прийнятний для нього спосіб учіння, оптимальний темп (місце) оволодіння навчальним матеріалом, студенти отримують свободу пристосування часу занять і змісту модуля до їхніх індивідуальних потреб;
- критерії оцінювання навчальних досягнень студенти отримують одночасно із завданнями навчального модуля; контрольні завдання покликані поліпшити рівень особистого засвоєння знань кожним студентом; студент отримує залік, якщо його відповіді засвідчують нормативний рівень засвоєння; контрольні запитання мають на меті оцінити ступінь засвоєння знань, умінь і навичок, закріпити здобуте, діагностувати труднощі; оцінка результатів конкретного студента не залежить від рівня результатів групи;
- недостатнє засвоєння змісту модулів можна помітити на кожному етапі навчання, тому курс засвоюється довершеними порціями, у разі невдачі на конкретних етапах навчання студент повинен повторно вивчити окремий модуль, а не весь курс.

Варто зазначити, що технології навчання, виховання, управління пов'язані з педагогічними технологіями, освітніми технологіями загальною ідеєю відповідної освітньої концепції, педагогічними парадигмами, змістовим наповненням функцій. Педагогічна техніка відображає рівень майстерності педагога. Від того, як і якими прийомами навчання він володіє, залежить ступінь розвитку суб'єктів

навчання (виховання). Саме ці положення свідчать про зближення теорії з практикою.

**Технології** – це застосування методики в конкретних умовах, тому про ефективність застосування будь-яких освітніх технологій можна говорити лише в контексті конкретних суб'єктів навчально-виховного процесу.

Отже, технології є об'єктивним процесом еволюції освіти. Педагогічна технологія – системний, концептуальний, нормативний, варіативний опис діяльності педагога та студента, скерований на досягнення загальноосвітньої мети.

Жодна технологія не є універсальною, тому кожна з них вимагає вироблення власного технологічного підходу до її використання в конкретних ситуаціях. Структуру і зміст інноваційних педагогічних технологій проектують з урахуванням того, що ефективність навчання у професійному навчальному закладі визначають і за рівнем кваліфікації науково- педагогічних працівників, і за їх ціннісним спрямуванням.

Що ж таке технологічний підхід у навчанні? Яка мета та умови впровадження різних технологій у практику роботи конкретного навчального закладу та як вони впливають на педагогічну творчість учителя? Яким чином учителю вибрати технологію, яка дасть змогу максимально використати власний творчий потенціал і досягнути найоптимальніших результатів навчання? Саме ці проблеми розглянуто в нашій праці.

Пошук нових технологій навчання і продуктивне, ефективне їх впровадження у навчально-педагогічний процес різних типів навчальних закладів сприятиме забезпеченню високої кваліфікаційної підготовки майбутніх фахівців.

### **Питання та завдання для самоконтролю:**

1. *Сформулюйте визначення дидактики.*
2. *Розкрийте сутність функцій дидактики.*
3. *Чим відрізняються поняття “викладання” та “учіння”?*
4. *Назвіть етапи процесу навчання.*
5. *Розкрийте сутність навчальної діяльності студентів.*
6. *Охарактеризуйте зовнішні критерії ефективності процесу навчання.*
7. *Прокоментуйте завдання дидактики вищої школи.*
8. *Сформулюйте визначення терміну “педагогічна технологія”.*
9. *Назвіть етапи становлення та розвитку педагогічних технологій.*
10. *Назвіть структурні компоненти технології навчання. Назвіть основні положення теорії Й. Ф. Гербарта. Сформулюйте недоліки педагогічної системи Й. Ф. Гербарта.*
11. *Охарактеризуйте педоцентричну систему Дж. Дьюї. Розкрийте сутність, мету і завдання особистісно орієнтованої технології навчання.*

12. *Проаналізуйте основні положення технології дистанційного навчання.*

13. *Розкрийте особливості технології модульного навчання.*

### **Список використаних джерел:**

1. Кучинська І. О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с.

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>

2. Кучинська І. О. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с.

3. Дущенко О. С. Інтернет-технології: навч.-метод. комплекс. Ізмаїл: Ірбіс, 2017. 292 с.

4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.:ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху /упор. Г.О. Сиротенко. Полтава, 2016. 124 с.

6. Інноваційні технології в підготовці вчителя сучасної школи: пос. /Коляда М. та ін. Київ, 2015. 312 с.

7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків: Основа, 2014. 240 с.

8. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії: методичний посібник / Нац. акад.. пед. наук України. Ін-т соц. та політ. Психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.

9. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник / Упорядники: Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 104 с.

10. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль. Мандрівець. 2019. 360 с.

### **ТЕМА: МЕТОДИ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

1. Поняття методів навчання, їх класифікація

2. Загальна характеристика форм організації навчання у вищій школі

#### **1. Поняття методів навчання, їх класифікація**

Поняття методів і прийомів навчання. Питання вибору методів проведення навчальних занять – щоденне, практичне. Науково-педагогічному працівнику необхідно виявити максимум самостійності, тому що жодних програмних

вказівок з цього питання давати “зверху” недоцільно. Занадто різноманітними є конкретні ситуації навчання.

Що ж таке метод? Як вибрати найбільш раціональні методи для певного заняття?

Традиційно **метод навчання** визначають як спосіб взаємозалежної і взаємозумовленої діяльності педагога і студентів, спрямованої на реалізацію цілей навчання, або як систему цілеспрямованих дій педагога, які організують пізнавальну й практичну діяльність студентів і забезпечують розв’язання завдань навчання.

Уже в самому визначенні методу закладено бінарний (двоєкий) підхід до його трактування (М.І. Махмутов, М.М. Левіна, Т.І. Шамова), що полягає в єдності методів викладання і методів учіння. Однак таке визначення залишається все-таки абстрактним, воно дає уявлення тільки про загальну модель діяльності: педагог розповідає – студент слухає, осмислює, запам’ятовує (пояснення); педагог запитує – студенти відповідають (бесіда).

Такий підхід не розкриває специфіки діяльності, способу керівництва, а головне – характеру процесів оволодіння знаннями і розвитком. Щоб розкрити поняття методу докладніше, потрібно розглянути його на рівні прийомів – конкретних способів організації діяльності студента. Тоді метод навчання, як і метод виховання, стає “інструментом дотику до особистості” (А.С. Макаренко), способом спонукання й регулювання розвивальної діяльності тих, кого навчають.

Дослідники нараховують до 50 різних методів навчання: розповідь, бесіда, робота над джерелами, демонстрація, вправи, самостійна робота, навчальна гра, диспут та ін. Але кожен метод у конкретних обставинах реалізується у своєрідних поєднаннях декількох прийомів.

Прийом найчастіше визначають як складову частину або конкретний різновид методу.

Наприклад, метод розповіді, залежно від цільового призначення і прийомів, які його реалізують, може втілюватися в описі, оповіданні, поясненні, доведенні, міркуванні, елементах драматизації. Бесіда може мати характер відтворення або евристичного пошуку. Але якщо кожен метод реалізується за допомогою навіть 2-3 характерних прийомів чи сполучень, то для вибору оптимального методу або прийому навчання реально потрібно переглянути понад сотню варіантів. Очевидно, що така процедура практично нездійсненна, тому що людина, за дослідженнями психологів, може одночасно зберігати у своїй свідомості не більше 5-7 елементів й оперувати ними.

Обґрунтованих алгоритмів, які б дали змогу передати вибір комп’ютерним системам, наразі не створено. От чому педагог вдається нерідко до стихійного чи випадкового вибору, зумовленого або межами власного досвіду, або “модю” на той чи інший підхід, або принципом “усього потрохи”.

Щоб здійснити педагогічно обґрунтований вибір методів, необхідно, насамперед, знати можливості й обмеження всіх методів навчання, розуміти, які завдання й за яких умов можна успішно розв'язати за допомогою тих чи інших методів, а для розв'язання яких вони даремні чи малоефективні.

Упродовж усієї історії педагогіки й освіти теоретики і практики використовували два прості й зовні дуже привабливі розв'язання проблеми вибору методів навчання. Перше: знайти універсальний метод навчання, своєрідну педагогічну панацею. Тоді в разі будь-якого ускладнення універсальний метод завжди виручить. Менш категоричний варіант такого підходу виражений у розподілі методів на ефективні (активні, інтенсивні) й неефективні, причому рекомендують використовувати лише ефективні.

Життя багато разів переконувало педагогів у тому, що такий розподіл помилковий, оскільки різноманітні навчальні завдання просто неможливо розв'язати на основі одного або якогось обмеженого кола методів. Тут не можна не згадати вислову А.С. Макаренка про те, що немає методів навчання зовсім поганих або зовсім добрих. Усе залежить від обставин, місця й часу, від системи, у якій цей засіб використовують.

Інший вихід багато хто вбачав у тому, щоб запозичати найкращі, кимсь відпрацьовані зразки, готові методики, використовувати своєрідні методичні “шпаргалки”.

Не заперечуючи певної користі таких методичних розробок, готових варіантів чужого досвіду, потрібно зазначити, що для педагога це лише заготовки, напівфабрикати, матеріал для аналізу, оцінки, вибору, реконструювання. Педагог усе одно повинен мати розвинуте педагогічне мислення, вміння самостійно оцінити майбутні навчальні ситуації, можливості методів і прийомів, зробити свій обґрунтований вибір. Отже, ми знову повертаємося до поставленої проблеми.

Є два реальні шляхи, які ведуть до педагогічно обґрунтованого вибору методів і прийомів.

Перший шлях – збільшення одиниць вибору й обмеження їхньої кількості на основі об'єднання методів у великі групи за заздалегідь обраними критеріями (показниками), інакше кажучи – шлях, пов'язаний із *класифікацією методів* і з оперуванням результатами класифікації. Такий шлях загалом традиційний (у позитивному значенні цього терміну) і своєї найбільш завершеної форми набув у теорії й методиці оптимізації (Ю.К. Бабанський, М.М. Поташник).

Другий шлях пов'язаний із використанням більших, цілісніших дидактичних структур – *типів або методичних систем сучасного навчання*, насамперед інформаційного навчання, програмованого, проблемного, релаксопедичного. Під час такого підходу метод не використовують ізольовано від інших елементів системи, а він є засобом втілення певних цілей на основі заздалегідь відомих специфічних закономірностей і механізмів.

**Класифікація методів навчання у вищій школі.** Єдиної універсальної класифікації методів навчання дидактикам і методистам створити не вдалося. Але, здається, така класифікація методів неможлива в принципі – через різноманітність і багатофункційність методів. Єдину класифікацію методів неможливо створити так само, як, скажімо, єдину класифікацію людей.

Для оцінки й вибору методів доведеться використовувати низку наявних класифікацій, здійснених на основі різних засад (див. табл. 4.1.).

Пропонують класифікувати методи на основі таких засад:

– *за джерелом знань* (виокремлюють словесні, наочні й практичні методи, тому що інших джерел, крім слова, образу й досвіду, не існує);

– *за відповідним етапом навчання*, на кожному з яких розв’язують специфічні завдання (орієнтація на методи підготовки тих, кого навчають, до вивчення матеріалу, що передбачає пробудження інтересу, пізнавальної потреби, актуалізацію базових знань, необхідних умінь і навичок; на методи вивчення нового матеріалу; на методи конкретизації й поглиблення знань, набування практичних умінь і навичок, які сприяють використанню пізнаного; на методи контролю й оцінки результатів навчання);

– *за способом керівництва* навчальною діяльністю – безпосередні або опосередковані (виокремлюють методи пояснення педагога й різноманітні методи організації самостійної роботи студентів);

– *за логікою навчального процесу* (опора на індуктивні й дедуктивні, аналітичні й синтетичні методи);

– *за дидактичними цілями* виокремлюють методи організації діяльності тих, кого навчають, методи стимулювання діяльності, наприклад, конкурси, змагання, ігри, заохочення й інші методи перевірки й оцінки (Ю.К. Бабанський).

Існує позиція, відповідно до якої доцільно виокремлювати групи методів стимулювання й релаксації, оскільки для сучасних методик інтенсивного навчання характерний такий обов’язковий елемент, як релаксація (розслаблення) після періоду активної роботи.

Розглянемо докладніше ще одну класифікацію методів – *за характером (ступенем самостійності й творчості) діяльності тих*, кого навчають. Цю досить продуктивну класифікацію ще 1965 р. запропонували І.Я. Лернер і М.М. Скаткін. Вони слушно зазначили, що багато колишніх підходів до методів навчання ґрунтувалися на відмінностях їхніх зовнішніх структур або джерел.

Таблиця 1.1

Класифікація методів навчання

| Засади                                     | Групи методів                   |                |
|--------------------------------------------|---------------------------------|----------------|
|                                            | найменування                    | характеристики |
| 1. Джерело знань: слово<br>образ<br>досвід | Словесні<br>Наочні<br>Практичні |                |

|                                                                          |                                                                                                                     |                                           |
|--------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------|
| 2. Етапи навчання                                                        | Підготовка до вивчення нового матеріалу<br>Вивчення нового матеріалу<br>Закріплення вправ<br>Контроль і оцінка      |                                           |
| 3.Спосіб педагогічного керівництва                                       | Пояснення педагога<br>Самостійна робота                                                                             | Керівництво: безпосереднє, опосередковане |
| 4. Логіка навчання                                                       | Індуктивні<br>Дедуктивні<br>Аналітичні<br>Синтетичні                                                                |                                           |
| 1. Дидактичні цілі (за Ю. К. Бабанським і В. І. Андрєєвим)               | Організація навчальної діяльності<br>Стимулювання і релаксація<br>Контроль і оцінка                                 |                                           |
| 6.Характер пізнавальної діяльності (за І. Я. Лернером і М. М. Скаткіним) | Пояснювально- ілюстративні (“готові” знання) Репродуктивні<br>Проблемного викладу<br>Частково-пошукові Дослідницькі | Репродуктивні<br>Продуктивні              |

Оскільки успіх навчання загалом залежить від внутрішньої активності тих, кого навчають, від характеру їхньої діяльності, то саме характер діяльності, ступінь самостійності та творчості мають бути важливими критеріями у виборі методу. І.Я. Лернер і М.М. Скаткін запропонували виокремити п'ять методів навчання, причому в кожному наступному ступіні активності й самостійності в діяльності тих, кого навчають, зростає.

**Пояснювально-ілюстративний метод.** Студенти здобувають знання, слухаючи розповідь, лекцію, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у “готовому” вигляді. Сприймаючи й осмислюючи факти, оцінки, висновки, вони залишаються в межах репродуктивного (відтворювального) мислення. Такий метод якнайширше застосовують для передавання значного масиву інформації. Його можна використовувати для викладення й засвоєння фактів, підходів, оцінок, висновків.

**Репродуктивний метод.** Ідеться про застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність тих, кого навчають, є алгоритмічною, тобто відповідає інструкціям, розпорядженням, правилам – в аналогічних до представленого зразка ситуаціях.

**Метод проблемного викладення.** Використовуючи будь-які джерела й засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доведень, порівнюючи погляди, різні підходи, показує спосіб розв'язання поставленого завдання. Студенти стають ніби свідками і співучасниками наукового пошуку.

**Частково пошуковий, або евристичний метод.** Його суть – в організації активного пошуку розв'язання висунутих педагогом (чи самостійно

сформульованих) пізнавальних завдань або під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення набував продуктивного характеру, але його поетапно скеровує й контролює педагог або самі студенти на основі роботи над програмами (зокрема й комп'ютерними) та з навчальними посібниками. Такий метод, один з різновидів якого є евристична бесіда, – перевірений спосіб активізації мислення, спонукання до пізнання.

**Дослідницький метод.** Після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та короткого усного або письмового інструктажу ті, кого навчають, самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й виміри та виконують інші пошукові дії. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються в дослідницькій діяльності найповніше. Методи навчальної роботи безпосередньо переходять у методи, які імітують, а іноді й реалізують науковий пошук.

Отже, розглянуто шість підходів до класифікації методів навчання, шість критеріїв для їхнього вибору. Але що рекомендувати педагогові? Використовувати всі підходи чи лише деякі? Який з них узяти за основу?

Ми вже розглянули переваги останнього підходу. Однак залежно від конкретної мети за основу можна взяти й інший підхід. Якщо готують заняття з використанням кінофрагментів або відеозаписів, то корисно почати з першої групи методів, тобто з виявлення співвідношення наочних, словесних і практичних методів. Якщо йдеться про підготовку вступного заняття за курсом чи розділом, то в основу доцільно покласти другий підхід і т. ін.

Однак у всіх ситуаціях потрібно оцінити вибір методу на основі багатьох, якщо не всіх наведених критеріїв. У цьому й суть *багатовимірного підходу* до методів навчання. Хіба можна не враховувати, на якому етапі навчання буде реалізовано метод, за якою логікою він «працюватиме», які навчальні завдання розв'язуватиме, на який рівень самостійності виводить того, хто вчиться? Власне, обраний метод (а точніше, сукупність прийомів, у яких він виражений) варто було б характеризувати розгорнуто, наприклад: проблемний виклад, самостійна робота пошукового характеру, репродуктивне оповідання, проблемна лекція з елементами дискусії. Лише за такого підходу метод буде «просвічений» з усіх боків, заграє всіма своїми гранями.

Підхід, про який ідеться, вдало узагальнено в алгоритмі вибору оптимального методу навчання, що його запропонував Ю.К. Бабанський. Він складається із семи кроків:

- рішення про те, чи матеріал вивчатимуть самостійно, чи під керівництвом педагога. Якщо студент може без зайвих зусиль і затрат часу досить глибоко вивчити матеріал самостійно, то допомоги педагога він не потребує. Інакше – в тій або іншій формі вона необхідна;

- визначення співвідношення репродуктивних і продуктивних методів. Якщо є умови, перевагу потрібно надавати продуктивним методам;

– визначення співвідношення індуктивної й дедуктивної логіки, аналітичного й синтетичного шляхів пізнання. Якщо емпірична база для дедукції й аналізу підготовлена, то використовувати їх доцільно. Дедуктивні й синтетичні методи цілком під силу учням старших класів і тим більше студентам. У цьому разі такі методи зазвичай більше нагадують науковий виклад;

- вибір способів поєднання словесних, наочних, практичних методів;
- рішення про необхідність уведення методів стимулювання навчальної діяльності;
- визначення “точок”, інтервалів, методів контролю й самоконтролю;
- продумування запасних варіантів у разі відхилення реального процесу навчання від запланованого.

**Типи навчання.** Під типом (методичною системою) навчання розуміємо єдність цілей, змісту, внутрішніх механізмів, методів і засобів конкретного способу навчання.

З методичних систем що їх нині запроваджують і які закріплюються, можна назвати близькі, але не ідентичні системи гіпнопедії, релаксопедії і сугестопедії.

*Гіпнопедія* – навчання у сні – існує у двох формах: навчання в стані природного сну і навчання в стані штучного (гіпнотичного) сну. Накопичений у нашої країні і за кордоном досвід вивчення у сні іноземних мов засвідчує значні можливості оволодіння інформацією через прослуховування у сні записаних на плівку текстів.

Основним чинником, що гальмує впровадження гіпнопедії, є заборона медиків: їм потрібно глибше вивчити природу і фазові стани сну, щоб дати обґрунтований висновок про те, на яких фазах сну, у яких кількостях можна вводити інформацію без шкоди для здоров'я людини.

Є певний досвід використання гіпнозу в навчанні й вихованні дітей і дорослих, зокрема для навіювання вищої самооцінки, підвищення рівня домагань, усунення психологічних бар'єрів, розкриття творчих потенціалів особистості. Однак моральні й медичні обмеження в цьому виді гіпнопедії є іде сильнішими.

Набагато більше можливостей є вже сьогодні для використання в навчанні різного виду релаксації (розслаблення).

*Релаксопедія* – навчання в стані розслаблення, звільнення від сковуючих умовностей, від страху дати неправильну відповідь, одержати невисоку оцінку. Особлива роль належить створенню ігрових ситуацій, імітаційним і пошуковим навчальним іграм.

*Сугестопедія* – навчання за допомогою навіювання. Цей тип навчання пов'язаний із широким використанням впливу, залученням почуттів, інтуїції, досвіду, вливу авторитету й традицій. Найчастіше прийоми сугестопедії стають частиною інших систем навчання, сприяють посиленню їхнього емоційного впливу, але іноді ці прийоми є провідними, і тоді можна говорити про особливий тип навчання – навчання через навіювання.

Вибір провідної методичної системи навчання дуже індивідуальний і варіативний. Одні педагоги насамперед відштовхуються від мети, результатів навчання; інші – від змісту досліджуваного матеріалу і його можливостей; треті – від аналізу прогнозованих навчальних ситуацій, способів спілкування, системи доказів. Реалізуючи задум, деякі науково-педагогічні працівники здебільшого спираються на досвід, аналогії, безпосередню життєво-емпіричну інтуїцію. Інші поєднують досвід з аналізом варіантів, використовуючи деякі педагогічні положення (принципи, закони, підходи).

Однак усі науково-педагогічні працівники, які домагаються успіху в роботі, неодмінно враховують три основні чинники та додаткові. До основних чинників варто зарахувати: 1) провідні цілі навчання й виховання, а також конкретні завдання вивчення теми, розділу; 2) характер досліджуваного матеріалу, його освітні, розвивальні можливості; 3) рівень підготовленості, інтересу до досліджуваного в студентів.

До додаткових чинників та умов можна зарахувати: ліміт часу, рівень розвитку студентів, так званий інтелектуальний клімат колективу, наявність устаткування й дидактичних засобів, можливості й переваги викладача.

Розглянемо етапи ухвалення рішення про вибір провідної методичної системи навчання, зразковий алгоритм вибору.

**Перший етап** пов'язаний з усвідомленням або актуалізацією мети й загальних завдань вивчення курсу, розділу, теми.

**Другий етап** полягає в аналізі характеру й можливостей досліджуваного матеріалу. Матеріал логічно оцінювати за різними параметрами:

- за рівнем значущості: світоглядний, загальнонауковий, міжпредметний, предметний, тематичний і локальний (обмежений);
- за характером: теоретичний і практичний матеріал; у першому, відповідно, потрібно виокремити за логічною структурою цілісний та дискретний матеріал; за перевагою тих чи інших змістових елементів (доказово-логічні, описово-фактологічні та емоційно-образні);
- за складністю: високий, середній і низький рівні.

У результаті змістового аналізу можна сказати, що це високозначущий (загальнонауковий рівень) цілісний теоретичний матеріал, який має доказово-логічний характер. Однак практично врахувати всі параметри складно. Тому можна виокремити два провідні параметри: логічну структуру (цілісний або дискретний) та характер змісту (описово-фактологічний, образно-емоційний, логіко-доказовий).

Поєднання двох виокремлених чинників дає п'ять можливих варіантів, тому що образно-емоційний матеріал практично не буває дискретним (див. таблицю 4.2).

За результатами цього етапу вибирають зазвичай кілька можливих варіантів - тип систем навчання і відповідні їм методи, які загалом придатні для вивчення матеріалу.

*Третій етап* – аналіз навчальних можливостей студентів. Вивчаючи рівень їхніх знань і вмінь, характер накопиченого досвіду, важливо врахувати рівень підготовленості до вивчення відповідного матеріалу. Матеріал може бути порівняно складним, але більш знайомим, і навпаки, менш складним, але й менш знайомим. Зіставлення рівня складності досліджуваного з рівнем підготовки дає уявлення про передбачувані складності досліджуваного.

Встановлено, що проблемне навчання більше надається для матеріалу середнього рівня складності. Матеріал легше вивчати на основі репродуктивних і програмованих методик, а найважче – продуктивним шляхом.

Інший важливий чинник готовності тих, кого навчають, – ступінь зацікавлення. Що нижчий показник усвідомлення значущості, особистісного змісту, то більше, за інших рівних умов, переважають проблемні варіанти навчання.

Таблиця 1.2

**Вибір типу (системи) навчання залежно від характеру матеріалу**

| Характер матеріалу               | Можливі типи (системи навчання)         | Можливі методи                                                                                                   |
|----------------------------------|-----------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Цілісний описово-фактологічний   | повідомляє, програмований               | Інформаційна розповідь, демонстрація, робота з текстом, спостереження, робота з навчальною програмою тощо        |
| Цілісний доказово-логічний       | повідомляє, проблемний                  | Проблемний виклад, евристична бесіда, самостійна робота дослідницько-пошукового типу, навчальні ігри тощо        |
| Цілісний емоційно-образний       | повідомляє, проблемний, релаксопедичний | Опис, оповідання, проблемний виклад, вивчення художніх текстів, джерел, навчальної літератури та ін.             |
| Дискретний описово-фактологічний | повідомляє, програмований, догматичний  | Інформаційна розповідь, спостереження, вправа, робота з програмою                                                |
| Дискретний доказово-логічний     | повідомляє, проблемний, програмований   | Проблемний виклад, евристична бесіда, самостійна робота, практичні й лабораторні роботи, робота з програмою тощо |

*Четвертий етап* – визначення конкретних завдань заняття. На наше переконання, лише після вивчення умов навчальної ситуації (об'єктивних і суб'єктивних) можливе визначення освітніх, зокрема розвивальних, завдань, які містять орієнтацію на певний рівень діяльності, який необхідно сформулювати (репродуктивна, алгоритмічна, продуктивна діяльність).

*П'ятий етап* – ухвалення попереднього рішення про домінуючий тип навчання.

*Шостий етап* – корегування й конкретизація ухваленого рішення з урахуванням наявного часу, засобів, устаткування, можливостей і переваг педагога.

Описана процедура є методикою поступового обмеження можливих варіантів з урахуванням чинників, які послідовно беруть до уваги в навчальній ситуації. Можливі, звісно, й інші процедури вибору: орієнтація на аналог, згорнутий інтуїтивний вибір, перегляд основних варіантів.

Обраний як домінуючий (здебільшого, основний) тип навчання, по-перше, конкретизують у відповідних, належних цій системі, методах і прийомах; по-друге, доповнюють і збагачують елементами інших типів (систем) навчання завжди, коли це необхідно.

## **2. Загальна характеристика форм організації навчання у вищій школі**

Форми організації процесу навчання розкривають через способи взаємодії педагога зі студентами, під час розв'язання дидактичних завдань. Вони виявляються за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, відносинами. У них реалізується зміст освіти, освітні технології, стилі, методи й засоби навчання.

**Форма організації навчання** – певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання.

Форми організації навчання мають упорядкувати навчальний процес. Їхньою провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей.

У дидактичному процесі найчастіше виокремлюють *чотири групи організаційних форм*:

- навчальні заняття;
- практична підготовка;
- самостійна робота;
- контрольні заходи.

До *першої групи* належать: лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація, навчальна гра та ін. Ці організаційні форми навчання мають свої особливості. Їхнє врахування дає змогу оптимізувати процес навчання. Охарактеризуємо основні організаційні форми навчання.

Провідною формою організації процесу навчання у вищому навчальному закладі є лекція. Вона забезпечує системне подання наукових знань у викладенні науково-педагогічних працівників. Матеріал під час лекції подають науково, концентровано, логічно й аргументовано. У підготовці до заняття враховано зміст, структуру, добір прикладів та ілюстрацій, методичне оформлення, розрахунок часу, склад та особливості студентів тощо.

Дидактичні цілі лекцій: повідомлення нових знань, систематизація й узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, світогляду, розвиток пізнавальних і професійних зацікавлень.

Загальний структурний каркас будь-якої лекції – формулювання теми, повідомлення плану і літератури, яку рекомендовано для самостійної роботи, а потім – чітке дотримання плану.

Основні вимоги до читання лекції:

- високий науковий рівень викладеної інформації, яка має, як правило, світоглядне значення;
- значний обсяг систематизованої й методично опрацьованої сучасної наукової інформації;
- доказовість і аргументованість висловлюваних суджень;
- достатня кількість переконливих фактів, прикладів, текстів і документів;
- ясність викладення думок та активізація мислення слухачів, формулювання питань для самостійної роботи з обговорюваних проблем;
- аналіз різних поглядів у розв’язанні поставлених проблем;
- виведення головних думок і положень, формулювання висновків;
- роз’яснення нових термінів, а також назв;
- надання студентам можливості слухати, осмислювати й коротко записувати інформацію;
- уміння встановити педагогічний контакт з аудиторією; використання дидактичних матеріалів і технічних засобів;
- застосування основних матеріалів – тексту, конспекту, блок-схем, креслень, таблиць, графіків.

**Види лекцій.** У педагогічній практиці для здійснення навчального процесу доцільно окреслити такі *види академічних лекцій*:

- вступна;
- інформаційна;
- оглядова;
- настановна;
- підсумкова.

Часто до видів лекцій зараховують також проблемну лекцію, лекцію-візуалізацію; лекцію із запланованими помилками, бінарну лекцію (лекцію вдвох), лекцію-прес- конференцію тощо.

Однак, на нашу думку, це не зовсім правильно, оскільки йдеться не про вид лекції, а метод її викладання: проблемна лекція – на основі проблемного методу; бінарна (лекція вдвох) – методу діалогу; лекція-візуалізація – методу наочності; лекція із запланованими помилками – методу пошуку помилок; лекція-прес-конференція – методу запитань- відповідей.

На практиці кожну лекцію – вступну, інформаційну, оглядову, настановну, підсумкову – можна викласти з допомогою вказаних методів.

**Вступна лекція** дає перше цілісне уявлення про навчальний предмет і орієнтує студента в системі роботи з цього курсу. Лектор ознайомлює студентів з метою і завданнями курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін та в системі підготовки фахівця. Подає короткий огляд курсу, етапи розвитку науки і практики, досягнення у цій сфері, імена відомих учених, викладає перспективні напрями досліджень. Лектор висловлює методичні й організаційні особливості роботи в межах курсу, а також подає аналіз навчально-методичної літератури, яку рекомендовано студентам, уточнює терміни і форми звітності.

**Інформаційна лекція** орієнтована, на викладення і пояснення студентам наукової інформації, яку потрібно осмислити й запам'ятати. Це найбільш традиційний тип лекцій у практиці вищої інколи.

**Оглядова лекція** – систематизація наукових знань на високому рівні, вона потребує чимало асоціативних зв'язків у процесі осмислення інформації, яку викладають під час розкриття внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, крім деталізації й конкретизації. Зазвичай, стержень викладених теоретичних положень становить науково-понятійна й концептуальна основа всього курсу чи великих його розділів.

**Настановна лекція** – вид лекції у вищій школі, спрямований на розкриття підходів, принципів, умов, форм, методів та особливостей діяльності студентів з метою оволодіти, насамперед самостійно, сукупністю знань, навичок і вмінь.

Настановні лекції найчастіше проводять із студентами заочної та дистанційної форм навчання.

**Підсумкова лекція** – вид лекції, який використовують наприкінці вивчення навчальної дисципліни, блоку навчальних дисциплін, курсу тощо з метою підбивання підсумків із питань аналізу діяльності студентів; змісту глибини й широти здобутих знань, навичок і вмінь, розкриття шляхів їх реалізації в житті; висвітлення проблем наукових питань та ін.

Ще раз підкреслюємо, що кожен вид лекції у вищій школі можна прочитати, використовуючи різні методи.

Наприклад, на основі проблемного методу викладають так звану *проблемну лекцію*.

Під час цієї лекції нові знання повідомляють через проблемність питання, завдання чи ситуації. Процес пізнання студентів у співпраці й діалозі з викладачем наближається до дослідницької діяльності. Зміст проблеми розкривають через організацію пошуку її розв'язання чи підсумовування й аналізу традиційних і сучасних поглядів.

На основі методу наочності викладають так звану лекцію-візуалізацію. Це форма подавання лекційного матеріалу засобами ТЗІ чи аудіо-, відеотехніки. Читання такої лекції розгорнуте чи коротке коментування візуальних матеріалів (натуральних об'єктів – людей у їхніх діях і вчинках, у спілкуванні й у розмові;

мінералів, реактивів, деталей машин; кар тин, малюнків, фотографій, слайдів; символічних, у вигляді схем, таблиць, графів, графіків, моделей)

На основі діалогічного методу викладають *бінарну лекцію* – різновид читання лекції у формі діалогу двох науково-педагогічних працівників (або як представників двох наукових шкіл, або як ученого і практика, викладача і студента і т.д.).

На основі методу пошуку помилок викладають так звану лекцію із заздалегідь запланованими помилками, яка розрахована на стимулювання студентів до постійного контролю пропонованої інформації (пошта помилки: змістової, методологічної, методичної, орфографічної). Наприкінці лекції проводять діагностику слухачів і аналіз зроблених помилок.

На основі методу запитань і відповідей викладають *лекцію-конференцію*. Її проводять як науково-практичне заняття, із поставленою проблемою й системою доповідей, тривалістю 5-10 хв. Кожен виступ репрезентує логічно завершений текст, заздалегідь підготовлений у межах запропонованої викладачем програми. Сукупність представлених текстів дасть змогу всебічно висвітлити проблему. Наприкінці лекції викладач підбиває підсумки самостійної роботи й виступів студентів, доповнюючи чи уточнюючи запропоновану інформацію, і формулює основні висновки.

*Лекція-консультація* може відбуватися за різними сценаріями. Перший варіант – за типом “запитання – відповіді”. Лектор відповідав упродовж лекційного часу на запитання студентів за матеріалами всього розділу чи всього курсу. Другий варіант такої лекції, яку можна організувати за типом “запитання – відповіді – дискусія”, є трояким сполученням: викладення нової навчальної інформації лектором, задавання запитань і організація дискусій у пошуку відповідей на сформульовані питання.

У практиці вищої школи використовують також інші види лекційної форми навчання.

Конспект кожної лекції має містити тему (точно сформульовану), мету й завдання, список літератури обов’язкової і додаткової, текст змісту (з виокремленням основного й другорядного), завдання для самостійної роботи.

Варто зазначити, що лекція потребує відповідного голосового оформлення; відпрацювання міміки й жестів; репетирування (перед дзеркалом і з магнітофоном) із хронометруванням часу всієї лекції та окремих її частин.

На початку лекції викладач обов’язково має усно повідомити тему й мотивувати її значення; чітко сформулювати мету й завдання лекції; дати змогу студентам записати тему, план і літературу (з анотаціями й завданнями).

У вищому навчальному закладі, крім лекції, використовують також інші організаційні форми навчання: семінар, лабораторну роботу, науково-практичну конференцію, самостійну навчальну роботу студентів, виробничу практику, стажування в іншому вітчизняному чи закордонному ВНЗ тощо. Як форми контролю

й оцінки результатів навчання використовують іспити і заліки, рейтингову систему оцінки; реферативну, курсову і дипломну роботи.

**Семінар.** Важливою організаційною формою навчання є семінар. Його відмінність від інших форм у тому, що він орієнтує студентів на виявлення більшої самостійності у навчально-пізнавальній діяльності. Під час семінару поглиблюються, систематизуються й контролюються знання, здобуті в результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою тощо.

Семінар має такі дидактичні цілі: поглиблення, систематизація; закріплення знань, перетворення їх на переконання; перевірка знань; прищеплювання навичок і умінь самостійної роботи з книгою: розвиток культури мовлення, формування вміння аргументовано обстоювати свої погляди, відповідати на запитання, слухати інших, формулювати запитання.

Тому питання плану семінарського заняття мають охоплювати основний матеріал теми й бути короткими, чіткими, їх можна формулювати і в стверджувальній, і в запитальній

формах. Зазвичай, на семінарські заняття виносять не більше 4-6 запитань (на двогодинне заняття – не більше 2-3 питань).

Залежно від способу проведення виокремлюють такі види семінарів: семінар-бесіда, семінар-заслуховування, семінар-диспут, семінар-прес-конференція тощо.

**Навчальна конференція** також в організаційною формою навчання, яка забезпечує педагогічну взаємодію викладача й тих, хто навчається. Вона спрямована на розширення, закріплення та вдосконалення знань. Підготовка до конференції починається з визначення теми, добору питань, які сукупно розкривають обрану тему. Головне в конференції – вільне, відверте обговорення проблемних питань. Конференція за своїми особливостями близька до семінару і є його розвитком, тому методика проведення конференцій подібна до методики проведення семінарів.

Мета **консультації** – аналіз навчального матеріалу, що його недостатньо засвоїли студенти. Основні дидактичні цілі консультацій: ліквідація прогалин у знаннях тих, кого навчають, надання їм допомога в самостійній роботі. Розрізняють індивідуальні й групові консультації.

У процесі навчання використовують **ігрові методи**. Гру в освітньому процесі розглядають як довільну, внутрішньо мотивовану діяльність, яка передбачає гнучкість у розв'язанні питання про те, як використовувати той чи інший предмет, звертаючись до свого минулого, орієнтуючи себе до сьогодення й прогнозу майбутнього в процесі гри.

В інноваційних іграх використовують найрізноманітніші засоби й методи роботи.

**Ділові ігри** – найскладніша форма ігрових занять, під час яких імітують колективну професійну діяльність. Нині їх широко застосовують у ВНЗ. Ділові

ігри мають значні дидактичні можливості, оскільки забезпечують закріплення й комплексне застосування знань, здобутих під час вивчення різних дисциплін (інтеграційна роль ігор); формування чіткого уявлення про професійну діяльність в обраній спеціальності; розвиток навичок ефективного управління реальними процесами, зокрема за допомогою сучасних математичних методів і технічних засобів.

Професійні ігри призначені для розвитку творчого мислення, формування практичних навичок та вмінь, вироблення індивідуального стилю спілкування й поведінки під час колективного розв'язання завдань. Вони певною мірою відображають репетицію елементів професійної діяльності.

**Соціально-психологічний тренінг** розглядають як своєрідні способи формування знань та окремих навичок у сфері спілкування, а також форм їхньої відповідної корекції через групову практику психологічного впливу, основу на активних методах групової роботи.

**Лабораторне заняття** – форма організації навчання, яку проводять за завданням і під керівництвом науково-педагогічного працівника. Основні дидактичні цілі лабораторних робіт – експериментальне підтвердження вивчених теоретичних положень; експериментальна перевірка формул, розрахунків; ознайомлення з методикою проведення експериментів, досліджень та ін.

Під час роботи в студентів формуються вміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, аналізувати, робити висновки та узагальнення, самостійно проводити дослідження, користуватися різними прийомами вимірів, оформлювати результати у вигляді таблиць, схем, графіків тощо. Водночас у них формуються професійні вміння і навички користуватися різними приладами, апаратурою, системами та іншими технічними засобами у проведенні дослідів.

**Практичне заняття** – форма організації навчального процесу, під час якої за завданням і під керівництвом науково-педагогічного працівника студенти виконують практичну аудиторну чи позааудиторну роботу з будь-якого предмета. Особливо значну роль практичні заняття мають відіграти у вивченні спеціальних предметів, зміст яких спрямовано на формування професійних умінь.

Основна дидактична мета практичного заняття – закріплення й деталізація наукових знань, а головне – формування навичок і вмінь. Для проведення практичного заняття викладач готує відповідні методичні матеріали: тести для виявлення рівня оволодіння необхідними теоретичними положеннями; набір практичних завдань різної складності для розв'язування їх на занятті та дидактичні засоби.

**Індивідуальні заняття** є важливою формою організації навчального процесу. Вони передбачають створення умов для як найповнішої реалізації творчих можливостей студентів.

Дидактична мета **другої групи** – організаційних форм практичної підготовки – формування у студентів професійних навичок, а також практичних умінь, необхідних для виконання завдань.

До **третьої групи** – організаційних форм самостійної роботи – належить робота з друкованими джерелами (підручниками, навчальними посібниками, інструкціями, настановами тощо), самостійне вправлення, самостійне вивчення певних питань, участь у роботі гуртків, експериментально-дослідницька робота, самостійний перегляд телепередач, тематичних кінофільмів, прослуховування радіопередач та ін.

Мета **самостійної роботи** студентів – самостійне вивчення, закріплення й поглиблення раніше здобутих і нових знань, набування практичних навичок і умінь.

Дидактичні цілі самостійної роботи:

- закріплення, поглиблення, розширення й систематизація знань, здобутих під час аудиторних занять;
- самостійне оволодіння новим навчальним матеріалом;
- формування професійних навичок і вмінь;
- формування вмінь і навичок самостійної розумової праці;
- розвиток самостійності мислення, творчого підходу до розв’язання поставлених завдань;
- самоосвіта.

До **четвертої групи** – організаційних форм контрольних заходів – належать: іспити (заліки), модульний контроль, контрольні роботи, контрольна перевірка оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями з різних предметів, розв’язання кваліфікаційних завдань, захист

### **Питання та завдання для самоконтролю:**

1. Розкрийте значення термінів “метод навчання”, “прийом навчання”.
2. На основі яких засад класифікують методи навчання? Порівняйте репродуктивний та евристичний методи навчання.
3. Назвіть ознаки дослідницького методу навчання. Порівняйте репродуктивний та евристичний методи навчання.
4. Визначте взаємозалежність між типами навчання та методичними системами.
5. Назвіть етапи вибору методичної системи навчання.
6. Розкрийте значення терміну “форми навчання”.
7. Назвіть характерні ознаки організаційних форм навчання.
8. Назвіть види організаційних форм навчання.
9. У чому відмінність між семінарським, лабораторним та практичним заняттями?
10. Назвіть види лекцій.

11. Обґрунтуйте вимоги до проведення індивідуальних занять зі студентами.
12. Назвіть особливості навчальних конференцій.

#### **Список використаних джерел:**

1. Кучинська І. О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с.  
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>
2. Кучинська І. О. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с.
3. Дущенко О. С. Інтернет-технології: навч.-метод. комплекс. Ізмаїл: Ірбіс, 2017. 292 с.
4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.
5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху /упор. Г.О. Сиротенко. Полтава, 2016. 124 с.
6. Інноваційні технології в підготовці вчителя сучасної школи: пос. /Коляда М. та ін. Київ, 2015. 312 с.
7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків: Основа, 2014. 240 с.
8. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії: методичний посібник / Нац. акад.. пед. наук України. Ін-т соц. та політ. Психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.
9. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник / Упорядники: Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 104 с.
10. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль. Мандрівець. 2019. 360 с.

#### **ТЕМА: ВИХОВНА РОБОТА ЗІ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ**

1. Сутність процесу виховання
2. Основні напрями виховання студентської молоді

##### **1. Сутність процесу виховання**

У процесі підготовки спеціаліста важливо не лише озброїти його фаховими знаннями, вміннями та навичками професійної діяльності, а й сформувати у нього відповідний світогляд, моральні, правові, трудові, естетичні та інші якості особистості. Ефективність виховної роботи значною мірою залежить від

правильно вибудованого процесу виховання, продуманого вибору форм і методів його реалізації.

Процес виховання, його завдання, етапи і управління ним

Завдання виховання у вищому навчальному закладі реалізуються у процесі навчання і в цілеспрямованому впливі на студентів у позанавчальний час, тобто в процесі виховання.

**Процес виховання** – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Специфіка цього процесу полягає насамперед у тому, що він є безперервним, тривалим у часі, оскільки людина виховується впродовж усього життя. Будучи спрямованим на формування всебічно розвиненої особистості, він передбачає використання різноманітних форм, методів, Виховна робота зі студентською молоддю прийомів і засобів виховання, постійного виявлення результатів виховних впливів, корекції змісту і методики.

Процес виховання залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать особливості розвитку держави, перебудова економіки на ринкових засадах, відродження національних традицій, вплив навколишнього середовища тощо. Суб'єктивними чинниками є діяльність сім'ї і громадських організацій, навчально-виховна діяльність навчальних закладів, діяльність засобів масової інформації тощо.

У процесі виховання повинні узгоджуватися впливи організованої виховної роботи і об'єктивні умови. Від цього значною мірою залежить його ефективність.

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі спрямований на дорослу людину. Тому з погляду гуманістичної педагогіки його основним завданням є створення умов для саморозвитку, самовираження і самореалізації особистості. Викладач має не лише передавати студентові знання і професійні уміння, а й прилучати його до певної культури, розвиток і відтворення якої передбачають живе спілкування. З цього приводу К. Ушинський зауважував, що тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна створити характер.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за своїми сутністю, змістом, характером. «Національне виховання, – писала Софія Русова, – забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів».

**Національне виховання** – виховання підростаючого покоління на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій мудрості, духовності.

Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Таке виховання забезпечує етнізацію молоді як

необхідний і невід’ємний складник їх соціалізації (процесу перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили).

Національне виховання дітей духовно відтворює народ, увічнюючи в підростаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, притаманне кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх народів.

**Етнізація** – наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної самосвідомості.

“Все, що йде поза рами нації, – застерігав І. Франко у праці “Поза межами можливого”, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикривати своє духовне відчуження від рідної нації”.

На кожному етапі свого розвитку українське національне виховання вбирало кращі здобутки світової культури, акумульовані в народних традиціях і звичаях, що стверджують добро, любов, красу, справедливість в усіх сферах життя.

Згідно з національною доктриною розвитку освіти в Україні національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Воно спрямоване на виховання свідомого громадянина, патріота, на формування уміння жити в громадянському суспільстві, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Кінцевою метою виховання студентів вищого навчального закладу є підготовка їх до виконання сукупності ролей, необхідних для суспільного життя: громадянина (передбачає формування людини з активною громадянською позицією, почуття обов’язку і відповідальності перед суспільством); трудівника (охоплює вміння і бажання творчо працювати за фахом, створювати нові матеріальні та духовні цінності); громадського діяча (означає активну участь особистості в громадському житті); сім’янина (набуття досвіду чоловіка, батька, дружини, матері); товариша (розуміння іншої людини, вміння увійти в становище, поступитися, поділитися, допомогти).

Для цілеспрямованого формування майбутнього спеціаліста, підготовки його до означених вище функцій створюють програму виховання студентів на період їх навчання у вищому навчальному закладі.

**Програма виховання** – короткий виклад основних положень і цілей діяльності вищого навчального закладу щодо виховання студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Вона ґрунтується на загальній меті виховання і відображає якості, які необхідно сформувати у майбутніх спеціалістів, намічені завдання та зміст, що мають бути реалізовані для досягнення мети.

Загальної мети досягають поетапно. У роботі зі студентами кожного курсу ставлять конкретні виховні цілі залежно від їх особливостей, рівня вихованості, якостей, які слід сформувати на певному етапі.

Основні завдання виховання студентської молоді зумовлені пріоритетними напрямами реформування виховання, визначених Державною національною програмою “Освіта” (“Україна ХХІ століття”). До них належать: формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу; формування високої мовленнєвої культури, оволодіння українською мовою; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які мешкають на території України; виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції; утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших доброчинностей; формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря; забезпечення повноцінного фізичного розвитку молоді, охорони та зміцнення її здоров’я; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; формування екологічної культури людини; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх реалізації тощо.

Організовуючи виховний процес у сучасному вищому навчальному закладі, потрібно враховувати основні психологічні проблеми вихованців, які віддзеркалюють культуру сучасного соціуму. О. Бондаренко нараховує п’ять найактуальніших проблем студентства, ранжуючи їх за ступенем важливості:

- тотальна комерціалізація, що спричиняє суспільну деформацію людських стосунків. Оскільки суспільне життя щоденно демонструє, що можна купити все – оцінку, диплом, посаду тощо, то для сучасного студента слово “купити” часто стає дороговказом у житті. Дехто з них купує контрольні роботи, реферати, дипломні роботи;

- деперсоналізація молодіжної свідомості, яку нав’язує масова пропаганда споживацького способу життя. Так, реклама тютюну, горілчаних виробів, розкішних авто, субкультури злочинного світу інтегрує у свідомість молоді;

- нагнітання чужорідного вітчизняній культурі й цивілізації духу індивідуалізму, особистісної відокремленості. Внутрішня самотність сучасної молоді людини зумовлює втрату культури спілкування як з батьками, так і з ровесниками. Позбавлений дружньої підтримки, сповнений внутрішніх конфліктів, студент може піддатися впливу пропаганди наркотиків, сект тощо;

- соціальна незахищеність і бідність студента. За офіційною статистикою, серед сучасної молоді поширені душевні розлади, спровоковані втратою рівних прав на освіту, працю, безкоштовне медичне обслуговування тощо;

– втрата традиційних моральних цінностей та орієнтирів. Пропаганда на телеекранах способу життя, де панує культ грошей, брутальної сили, смакування сексуальних збочень зумовили формування у сучасної молоді нереалістично надвисокого рівня домагань і низьке домінування праці.

На шляху подолання цих проблем вищі навчальні заклади повинні зробити все, щоб прищепити студентам любов до рідної землі, культури, держави, а не готувати висококваліфіковану дешеву робочу силу для інших країн. Для цього, на думку О. Бондаренка, треба дотримуватись принципів особистісно орієнтованого виховання людини з гуманістичною спрямованістю, людини, що сповідує не культ грошей і етикет утилітаризму, а культуру власної гідності, сформовану віковими традиціями рідного народу, збагаченими найвищими здобутками світової культури, і високий професіоналізм.

Виховна система у вищому навчальному закладі ґрунтується на особистісно орієнтованому підході, який передбачає:

- психолого-педагогічну діагностику, знання особливостей кожної особистості й особливостей кожного первинного колективу;
- прогнозування розвитку первинних колективів і кожної особистості на основі їх особливостей і можливостей виховного середовища;
- формування змісту виховання, що відповідає індивідуальним особливостям вихованців, їхнім запитам і створює умови для їх ефективного розвитку;
- варіативність, гнучкість форм і методів виховання (індивідуальні, групові і колективні; методи колективного та індивідуального впливу; словесні та практичні);
- організацію і методичне забезпечення самовиховання студентів, високого ступеня їхньої самодіяльності;
- самоврядування в студентських колективах;
- діалогічне спілкування у виховному процесі, що ґрунтується на взаємній повазі, довірі викладачів і студентів;
- координацію педагогічних, психологічних, інформаційних і соціальних впливів на особистість;
- інформаційно-методичне забезпечення виховного процесу;
- впровадження демократичних форм управління виховною системою.

Перебудовуючи виховну систему відповідно до європейських стандартів, потрібно враховувати ідеї-теорії, покладених в основу виховної практики вищої школи країн Європейського Союзу:

а) теорія духовності (у країнах Європи наприкінці ХХ ст. відроджується духовний напрям виховання, зумовлений стурбованістю падінням духовності);

б) особистісна теорія (кожен студент має бути для себе вчителем, вихователем, актуалізуючи волю, мислення, творчість; зростання консультативної ролі викладача у розвитку особистості студента);

- в) психокогнітивна теорія (розвиток розумової сфери особистості);
- г) технологічна теорія (технологія виховання включає дизайн, дидактичний матеріал, комунікації, сучасні засоби навчання, які використовує викладач, і передбачає “педагогізацію” студентської життєдіяльності);
- г) соціокогнітивна теорія (використання культурних та соціальних чинників організації навчання і виховання у єдиному педагогічному процесі);
- д) соціальна теорія (спрямованість виховання на розв’язання соціальних, культурних, екологічних проблем тощо);
- е) академічна теорія (формування основ загальної культури особистості шляхом засвоєння знань; усвідомлення студентом здатності досягти успіхів завдяки дисциплінованості, наполегливій праці, повазі до традицій та демократичних цінностей в їх громадянському сенсі).

Процес виховання передбачає певну послідовність етапів, знання особливостей яких дає педагогу змогу спланувати виховну роботу, передбачивши її зміст і методику здійснення.

1. Визначення сукупності рис і якостей особистості (певний ідеал), які слід сформувати у студента. Коли йдеться про виховання колективу академічної групи чи факультету, то мають на увазі досягнення таких результатів, які б відповідали еталону, виробленому на основі мети виховання, поставленої суспільством перед вищим навчальним закладом.

2. Вивчення індивідуальних особливостей студента (колективу), його позитивних рис, недоліків у характері й поведінці, визначення якостей, які ще не сформовані або перебувають на стадії зародження. Знання особистості (колективу), порівняння її з ідеалом дає змогу спрогнозувати її розвиток. З огляду на це слід планувати виховну роботу. До того ж необхідно ознайомлювати студента (колектив) із запланованим, докласти зусиль, щоб він прийняв пропонований взірець і працював над собою у цьому ж напрямі.

3. Реалізація програми виховання шляхом залучення студентів до різних видів діяльності, участь в яких сприяє формуванню досвіду поведінки відповідно до ідеалу.

4. Самостійна робота студента над собою, тобто самоосвіта і самовиховання.

Всі етапи процесу виховання потребують умілого педагогічного управління.

**Управління процесом виховання** – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на студентів.

Воно передбачає передусім визначення змісту виховної роботи згідно з вимогами суспільства до рівня вихованості студентів. Реалізація змісту виховання можлива за умови, що форми, метод і засоби виховання імпонуватимуть тим, на кого вони спрямовані. Не менш важливим є організування колективного та індивідуального життя і діяльності студентів, створення умов для збагачення їх досвіду. Істотну роль у цьому відіграють гармонійні демократичні відносини між студентами й викладачами. За авторитарного стилю педагогів студенти стають

безініціативними, невпевненими у власних силах, а відсутність вимогливості та контролю сприяє формуванню безвідповідальності, недисциплінованості та інших негативних рис. Педагог завжди має залишатися мудрим старшим другом і наставником молодій людині, але на умовах співпраці з нею.

Управління організаційно-виховною і культурно-освітньою роботою у ВНЗ передбачає: забезпечення системно-цільового підходу до планування виховної роботи; організаційний зв'язок і наступність позааудиторної роботи та навчального процесу; задоволення різноманітних запитів і інтересів студентів, забезпечення реалізації нахилів і здібностей кожного студента в певній галузі науки; розвиток ініціативності та самодіяльності, залучення студентів до активної участі в громадському житті, спираючись на діяльність студентських громадських організацій; конкретизовані завдання організаційно-виховної і культурно-освітньої роботи на основі вивчення рівня вихованості студентів та ін.

Загальне керівництво виховною роботою вищого навчального закладу, як правило, здійснює проректор з гуманітарної освіти та виховання. Координацію та методичне забезпечення – рада з виховної роботи навчального закладу. Роль виховної ради як колегіального органу керівництва полягає в глибокому аналізі становища, акумуляції думок педагогічного колективу щодо порушеної проблеми, виробленні комплексу рішень, які б сприяли поліпшенню певного напрямку виховної діяльності.

У деяких вищих навчальних закладах створено Центри культурології і виховання студентів, метою яких є формування технічної інтелігенції, підготовка фахівців, здатних зробити суттєвий внесок у розвиток, збагачення і збереження національної культури і природного середовища. Вони мають статус деканату, до складу якого входять кафедри історії та теорії культури, клуб університету, зал періодики, спеціалізовані навчально-методичні лабораторії (художній музей, меморіальний зал, експозиційний зал, кабінет українознавства, кабінет “Служба психологічної допомоги”, лабораторія зі створення художнього інтер'єру).

Ефективність виховної роботи у вищому навчальному закладі великою мірою залежить від її організації на факультетах. Зміст, форми і методи виховної роботи на факультетах визначають деканати. Організацію, поточний контроль та координацію виховної роботи там може здійснювати за дорученням декана його заступник, який звітує про стан і перспективи роботи на раді з виховної роботи вищого навчального закладу.

Завданнями виховної роботи є:

- формування професійних якостей сучасного спеціаліста як особистості;
- проведення професійно-орієнтаційної, інформаційно-просвітницької, культурно-виховної роботи серед студентів, розвиток їхніх творчих та інтелектуальних здібностей;
- залучення до різноманітної діяльності за інтересами, участі в культурно-освітній, спортивно-оздоровчій та інших видах діяльності;

- сприяння роботі рад студентського самоврядування університету, факультетів, гуртожитків;
- опосередкована участь у реалізації заходів, що проводить ректорат, які відбуваються на факультетах, у гуртожитках, клубах;
- організація роботи наставників академічних груп студентів (участь у навчально-виховних і громадських, культурно-освітніх і культурно-виховних заходах у групі; робота з активом академічної групи, індивідуальна виховна робота зі студентами групи, студентами, які проживають у гуртожитках, тощо).

Управління процесом виховання у вищій школі потребує постійного вивчення результатів виховної роботи, рівня вихованості студентів, виховних можливостей викладацького складу, громадських організацій, коригування змісту, завдань і методики виховного процесу з метою їх удосконалення.

### ***Закономірності та принципи виховання***

Процес виховання, як і процес навчання, має об'єктивні закономірності і передбачає дотримання певних принципів.

Основні закономірності виховання. Щоб організувати виховний процес у вищому навчальному закладі на наукових засадах, керувати ним і досягти високої ефективності, необхідно знати й враховувати його закономірності.

***Закономірність виховання*** – стійкий, об'єктивний, істотний зв'язок у вихованні, реалізація якого сприяє ефективному розвитку особистості.

Виховний процес ґрунтується на таких закономірностях:

1. Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами і умовами виховання. Значні зміни в житті суспільства спричиняють зміни в його виховній системі. Розбудова незалежної держави в Україні передбачає формування у майбутнього фахівця національної свідомості, любові до Батьківщини, української мови, історії, культури свого народу, готовності віддати свої знання і сили на його благо.

2. Виховання людини під впливом різноманітних чинників, найважливішим серед яких є виховний вплив людей, які оточують, насамперед батьків і педагогів.

3. Залежність результатів виховання від глибини і повноти врахування національного менталітету студента. З огляду на це виховний процес слід вибудовувати з використанням рідної мови, на національних звичаях, традиціях тощо.

4. Залежність результатів виховання від виховного впливу на внутрішній світ студента. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її думки, погляди, переконання, ціннісні орієнтири, емоції, мотиви, установки тощо).

5. Визначальна роль спілкування і діяльності у вихованні особистості. Різноманітна діяльність є головним чинником єдності свідомості й поведінки кожного. Лише за таких умов можливий всебічний розвиток.

Закономірності виховання виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків. Знання їх дає викладачу змогу цілеспрямовано проектувати виховний процес і втілювати в життя вимоги програми.

***Основні принципи національного виховання. Оптимізація змісту, методів і форм виховання потребує всебічного врахування його принципів.***

***Принципи виховання*** – керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту і методів його організації.

Вони є системою вимог щодо всіх аспектів виховного процесу і спрямовані на формування цілісної особистості. Національні принципи виховання закорінені у виховній традиції народу, тісно пов'язані з його історичною долею і ментальністю. Серед них виокремлюють:

1. *Принцип народності.* Сутність його полягає в єдності національного й загальнолюдського. Йдеться про національну спрямованість виховання, оволодіння і використання рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну.

2. *Принцип природовідповідності виховання.* Він передбачає врахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей студентів, їх психологічних, національних і релігійних особливостей.

3. *Принцип гуманізації.* Сутність його полягає у створенні умов для формування кращих якостей і здібностей молодшої людини – гуманності, щирості, людяності, доброзичливості, милосердя тощо. Передбачає він також гуманізацію взаємин між викладачами і студентами, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї.

4. *Принцип демократизації.* Це усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості студента як вищої суспільної цінності, визнання його права на свободу, розвиток здібностей і виявлення індивідуальності; глибоке усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадянською відповідальністю.

5. *Принцип етнізації.* Полягає він у наповненні виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина. Йдеться про створення можливості для всіх молодих людей навчатися рідною мовою, виховання в них національної гідності, національної свідомості, почуття етнічної причетності до свого народу, відтворення менталітету свого народу, виховання їх як типових носіїв національної культури, продовжувачів справи батьків.

6. *Принцип культуровідповідності виховання.* Він передбачає органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними та родинно-побутовими традиціями, народним мистецтвом, ремеслами та промислами, забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь.

7. *Принцип поєднання* педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентства, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення. Він передбачає безпосередню участь студентів у плануванні своїх громадських справ, усвідомлення їх необхідності й значення, контроль за їх виконанням, оцінювання досягнутих результатів.

8. *Принцип безперервності* і наступності виховання. Він ґрунтується на тому, що формування свідомості, вироблення навичок і звичок поведінки вимагає системи заходів, які застосовують у певній послідовності. Адже позитивних рис особистості не можна сформувати, якщо виховний процес буде випадковою сукупністю епізодичних впливів.

9. *Принцип єдності* свідомості і поведінки у вихованні. Сутність його полягає у правильному співвідношенні методів формування свідомості та суспільної поведінки, запобігання відхиленням у свідомості та поведінці особистості, вироблення несприйнятливості до негативних впливів, готовності протистояти їм.

10. *Принцип професійної спрямованості* виховання. Вся виховна робота зі студентами повинна орієнтувати їх на майбутню професійну діяльність, формувати почуття гордості за обрану професію, виробляти необхідні здібності, уміння, навички.

11. *Принцип диференціації та індивідуалізації* виховного процесу. Він передбачає врахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності розкриття творчої індивідуальності кожного.

12. *Принцип цілеспрямованості* виховання. Зорієнтований він на підпорядкування усіх виховних заходів загальній меті формування висококваліфікованого спеціаліста. Усвідомлення мети створює перспективу, дає змогу проектувати бажаний рівень вихованості особистості.

13. *Принцип єдності виховних впливів* усіх учасників виховного процесу. Реалізується він у постійній взаємодії, взаємному інформуванні учасників виховного процесу про результати виховних впливів.

14. *Принцип превентивності* (за І. Бехом). Дотримання цього принципу вимагає спрямування виховних впливів держави, усіх суспільних інститутів та суспільства на профілактику негативних проявів поведінки молоді, на допомогу у її захисті, вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення. При цьому має бути забезпечена система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних установок, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення самогубств, формування навичок безпечних статевих стосунків.

15. *Принцип технологізації*. Виховний процес передбачає послідовні науково обґрунтовані дії педагога та відповідно організовані ним дії студентів,

підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються із психологічними механізмами розвитку особистості та зумовлюють кінцеву мету виховання. За таких умов виховний процес певною мірою гарантує позитивний кінцевий результат.

Сукупність усіх принципів забезпечує успішне визначення завдань, добір змісту, методів, засобів і форм виховання. Єдність принципів виховання потребує від викладача використання їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних можливостей і умов.

Окрім зазначених закономірностей та принципів, які визначають стратегію виховного процесу, при побудові науково обґрунтованої виховної дії як компонента методу виховання слід дотримуватися певних вимог. До цих вимог академік І. Бех зараховує такі:

1. Усвідомленість дій вихователя. У виховному процесі має переважати наукова доцільність. Бажано, щоб вихованець чітко розумів доцільність дій вихователя. У нього має сформуватися розуміння того, що він виконує вимогу педагога насамперед з переконання у її необхідності, а не тільки з поваги до нього.

2. Дозованість моральних настанов. Перед вихованцем доцільно ставити таку кількість моральних вимог, яка є необхідною. Краще пред'являти небагато вимог, але стежити за їх виконанням. Після оволодіння вимогою і закріплення її у моральній поведінці вихованця можна додати нову.

3. Використання спрямованої на вчинок виховної дії. Педагог повинен постійно організовувати спільну діяльність, спрямовану на зміст позитивного і негативного вчинку. У дискусії, що неодмінно виникає з цього приводу, з'ясовують всі можливі наслідки певного вчинку вихованця для нього і його найближчого оточення. Важливо виявити внутрішні причини, які спонукали індивіда до цього вчинку.

4. Урахування у виховних діях спадковості вихованця. Якщо педагог хоче досягти успіху у виховній роботі з особистістю, він має знати її природні схильності та враховувати їх, будуючи систему виховних дій.

5. Культивування розвивально-оптимістичної позиції вихованця. Педагогові слід з вірою в позитивну сутність вихованця, упевненістю у наявності милосердя, закладених здібностей, які здолають негативні схильності, обґрунтовано довести, що студент здатний творити добро, спроможний на дружбу і справедливість, у такий спосіб підтримати віру суб'єкта у свої сили.

6. Запобігання міжсуб'єктним ситуаціям особистісної амбівалентності. Особистісна амбівалентність – це внутрішній стан “здаватися і бути”, який виникає, коли людина починає здаватися не тією, якою вона є насправді. Виховні дії педагога з огляду на це мають відображати його високоморальну особистісну сутність, позбавлену лукавства. Його поведінка має демонструвати вихованцеві безумовну правдивість. Суб'єкт повинен знати, що його не обманюють і що він

сам може говорити правду, відверто розповідати вихователю, що його хвилює, що з ним сталося.

7. Визнання особистості вихованця і недоторканості його особистості. З образом людини нерозривно пов'язане визнання її особистості та недоторканості. За такої виховної позиції неприпустимі образи і пригнічення вихованця. Виховна дія визнання особистості не сумісна з намаганням впливати на вихованця, орієнтуючись на власне задоволення і зручність. Тільки та виховна дія, яка поважає особисту гідність вихованця, може забезпечити його моральний розвиток.

Дотримання вимог щодо конструювання виховних дій як компонента методу виховання дасть змогу підвищити ефективність виховних впливів на студентів, їх активність у виховному процесі взагалі і у самовихованні кожного студента зокрема.

## **2. Основні напрями виховання студентської молоді**

Формування всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця вимагає здійснення цілеспрямованої виховної роботи в різних напрямках: моральному, правовому, антинаркогенному, екологічному, трудовому, економічному, естетичному, фізичному та ін. Реалізація змісту і завдань кожного з означених напрямів передбачає врахування специфіки майбутньої професійної діяльності фахівців, необхідних для цього людських і професійних якостей.

У процесі формування майбутніх спеціалістів чільне місце належить моральному вихованню.

**Моральне виховання** – виховна діяльність вищого навчального закладу, спрямована на формування у студентів стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Мораль, будучи формою суспільної свідомості, яка представляє сукупність принципів, вимог, норм і правил, регулює поведінку людини у всіх сферах її суспільного життя. Регулювання поведінки здійснюється двома способами: зовнішнє регулювання, яке ґрунтується на моральних нормах відповідно до громадської думки, і внутрішнє регулювання, в основі якого моральність (реалізація особистістю своїх моральних установок, принципів, тобто моральна практика); моральна свідомість (моральні погляди та оцінки); моральні почуття (стійкі переживання людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, до інших людей тощо); моральні переконання (пережиті та узагальнені моральні принципи, норми).

У моральній поведінці особистості виявляється і зовнішня, і внутрішня саморегуляція. Тому саме завдяки моральному вихованню перебудовується сама людська особистість відповідно до моральних цінностей, які віддзеркалюють суспільні відносини, правила та норми поведінки людей.

*Систему моральних цінностей поділяють на абсолютно вічні, національні, громадянські, сімейні та цінності особистого життя (О. Вишневський).*

1. Абсолютно вічні цінності. Це загальнолюдські цінності, які мають універсальне значення і необмежену сферу застосування (добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість).

2. Національні цінності. Вони є значущими для одного народу, але не завжди їх поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До таких цінностей належить патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

3. Громадянські цінності. Вони ґрунтуються на визнанні гідності людей і знаходять своє застосування в демократичних суспільствах. Це права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повага до закону тощо.

4. Сімейні цінності. Вони охоплюють моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків тощо.

5. Цінності особистого життя. Мають значення насамперед для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, її господарський успіх, стиль приватного життя тощо.

Аналізуючи моральні якості, які необхідно формувати у студентів, враховують їх вплив на майбутню професійну діяльність та поведінку суб'єкта, їх взаємодію і здатність до взаємодоповнення та взаємозбагачення. Наявність різних за функціями моральних якостей є своєрідним механізмом поєднання моральної свідомості і поведінки особистості. З огляду на це дослідники (Н. Єфременко, Л. Іванова, Н. Монахов) визначили п'ять основних груп моральних якостей:

- світоглядна переконаність, цілеспрямованість, обов'язок, відповідальність, гуманізм, патріотизм, інтернаціоналізм, які в сукупності забезпечують громадянську спрямованість; саме ці якості складають зміст соціальних цінностей;

- моральні якості, спрямовані на досягнення поставлених цілей: ініціативність, енергійність, наполегливість, самостійність, обов'язковість тощо; вони пов'язані з моральною свідомістю, яка керує і коригує їх вияв;

- витримка, стриманість, ввічливість, володіння собою; ці якості допомагають контролювати і гальмувати негативні прояви у поведінці;

- діловитість, уміння вибудовувати моральний досвід особистості; ці якості певною мірою допомагають швидше досягати мети і зосередити увагу переважно на змісті вчинків;

- здатність до самооцінки, самокритичність, вимогливість до себе, справедливе ставлення до інших; усе це сприяє самовдосконаленню і створенню позитивної моральної сфери подальшого розвитку особистості.

Структура блоків моральних якостей відносно динамічна, оскільки безперервно змінюється особистістю, яка сама перебуває у постійній зміні.

Серед моральних якостей, які мають особливе значення для майбутньої професійної діяльності, виокремлюють (Н. Дяченко) професійний обов'язок, професійну честь, професійну гордість і професійну етику.

Професійний обов'язок. Однією з найголовніших категорій етики є обов'язок, тобто ставлення особистості до суспільства. Професійний обов'язок відображає ставлення до своєї праці.

Почуття професійного обов'язку ґрунтується на переконанні в життєвій необхідності узгодження особистих бажань із суспільним обов'язком. Професійний обов'язок передбачає використання усіх можливостей професії для розбудови та зміцнення могутності Батьківщини. З цього погляду професійний обов'язок студента можна розглядати як прагнення повною мірою оволодіти знаннями, вміннями та навичками з обраної спеціальності, дотримуватись професійної дисципліни, стати справжнім майстром своєї справи, берегти професійні традиції, розширювати професійні зв'язки. Іншими словами, наявність почуття професійного обов'язку є запорукою і неодмінною умовою високого рівня професіоналізму людини.

Професійна честь. Це моральна категорія, яка відображає гідність і авторитет людини, що займається певною діяльністю, і пов'язані з цією діяльністю моральні заслуги. Професійна честь вимагає від працівника підтримувати репутацію своєї професії, захищати інтереси колективу, до якого він належить. Досягнення та успіхи окремих людей кожної професії формують авторитет професії. Так поступово зростає суспільна значущість і цінність певного виду діяльності, формується професійна честь. Під час навчання у вищому навчальному закладі студенти повинні навчитися по-справжньому цінувати обрану професію, усвідомити її суспільне значення, примножувати її добру славу і захищати її честь.

В умовах вищого навчального закладу честь кожного студента полягає в тому, щоб виховувати в собі високі моральні якості, досягти значних успіхів в оволодінні своєю спеціальністю, долати особисті недоліки. Водночас молода людина не повинна залишатися байдужою до негативного у поведінці своїх товаришів, однокурсників. Адже професійна честь – це честь усієї групи, всіх, хто обрав саме цю професію.

Професійна гордість. Це почуття пов'язане з переживанням людиною своїх успіхів. Завданням вищого навчального закладу є виховання у студентів почуття професійної гордості на його традиціях, ознайомлення молодих людей з найвищими здобутками видатних осіб, що працювали чи працюють у певній сфері суспільної діяльності. В міру оволодіння професією юнаки та дівчата пізнають її привабливість, глибше вникають в її зміст, проймаються почуттям поваги до обраного фаху і до людей, які його прославили. Професійна гордість активізує

студента, спрямовує його на належне вивчення предметів, є потужним стимулом в опануванні професії, з розвитком у молоді почуття професійної гордості професійне виховання стає повнішим і змістовнішим.

Професійна етика. Під професійною етикою розуміють моральні принципи, пов'язані з поведінкою людини у сфері її професійної діяльності. Майбутні фахівці повинні усвідомлювати, що вони самі відповідають за свої вчинки, що кожен їх крок буде морально оцінено. Лише за цієї умови вони будуть готові до роботи в професійному колективі.

Важливо, щоб студенти знали моральні вимоги щодо професій, які вони опановують, і якості, які повинні виховати в собі, щоб відповідати цим вимогам. Засвоєння норм професійної етики допомагає молодій людині швидше професійно адаптуватися.

Найефективнішим методом формування у студентів необхідних етичних якостей є особистий приклад викладача. Важливо також враховувати й те, що основи професійної етики формуються у професійній діяльності, у безпосередньому контакті з професією. Тому керівники виробничої практики мають звертати увагу студентів на дотримання етичних норм фахівцями підприємств чи установ, на яких проходить виробнича практика, давати оцінку відхиленням від цих норм.

На сучасному етапі розбудови української держави важливого значення набуває формування почуття патріотизму, національної самосвідомості студентської молоді як запоруки її активної участі в соціально-економічній діяльності. Тому навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі необхідно вибудовувати таким чином, щоб пробудити у студентів національні почуття, виховати в них повагу і любов до свого народу, до його віковічних моральних та духовних здобутків, а також самоповагу й гордість за свою Батьківщину, і на цій основі формувати суспільно значущі особистісні риси громадянина України: національну свідомість, духовність, трудову активність, морально-етичну, фізичну, екологічну і правову культуру.

Організуючи виховну роботу з патріотичного виховання, потрібно враховувати, що в Україні історично склався широкий спектр регіонально-політичних та регіонально-культурних відмінностей, існує релігійна неоднорідність і неоднозначне ставлення населення до багатьох подій минулого та сучасності тощо. Проте саме патріотизм як вища духовно-моральна цінність повинен об'єднувати український народ, зберегти те, що протягом століть було його метою, – незалежну державу.

Необхідність етнізації виховного процесу зумовлена тим, що протягом століть національна основа знищувалася. Це призвело до масового національного нігілізму, “яничарства”. Молодій державі Україні потрібні національно свідомі громадяни, які відчували б кровну причетність до своєї землі, свого народу, своєї держави, усвідомлювали, що не існує в світі держави “взагалі”, а є українська,

французька, німецька держави тощо, а відповідно й національно свідомий громадянин України, Франції, Німеччини.

У формуванні патріотизму в студентській молоді важливу роль відіграють екскурсії історичними місцями рідного краю, ознайомлення з побутом населення різних регіонів, усього українського народу; ознайомлення з матеріалами краєзнавчого, етнографічного, художнього музеїв, музею української культури і побуту; виставок народних майстрів тощо. Використання у виховному процесі історико-культурної спадщини збагачує студентську духовність, культуру, моральність і сприяє формуванню національної свідомості та патріотичних рис.

Виховний вплив на формування національної самосвідомості справляє також безпосередня участь студентів у підготовці та проведенні національних свят України, що у багатьох вищих навчальних закладах стало традицією: Новий рік і Різдво Христове (1 і 7 січня), День Соборності України (22 січня), День захисника Вітчизни (23 лютого), День Конституції України (28 червня), День Незалежності України (24 серпня), Міжнародний день студентів (17 листопада) та ін. Народний календар поповнюється загальнонаціональними святами: День студента, День матері, День батька, День родини. Передбачає він і регіональні урочистості з нагоди певних історичних подій у минулому, приурочені специфічним видам трудової діяльності (наприклад, проводи на полонину в Карпатах).

Є в народному календарі дати, пов'язані з релігійними святами: День Андрія (13 грудня), День Миколи (19 грудня), Щедрий Вечір (13 січня), Святвечір (6 січня), Різдво (7 січня), Водохреща (19 січня), Великдень, Покрови Матері Божої (13 жовтня) та ін.

Складовою народного календаря є родинний календар, який охоплює важливі дати, віхи життя сім'ї, кожного її члена (дні народження членів сім'ї, ювілеї весілля батьків, бабусі й дідуся).

У формуванні національної свідомості не можна оминути проблеми мови та мовлення. Студентська молодь має усвідомити, що без оволодіння державною мовою неможливо стати повноцінним громадянином своєї держави, патріотом України та й просто інтелігентною людиною, кваліфікованим спеціалістом будь-якої галузі господарства.

Значний матеріал щодо патріотичного виховання вміщує курс ділової української мови (ДУМ), мета якого – допомогти студентам вищих навчальних закладів удосконалити знання з української мови, оволодіти її стильовими нормами, опанувати офіційно-діловий стиль спілкування, навчити свідомо користуватися багатомовною палітрою, підвищити рівень культури мовлення.

Під час вивчення української ділової мови реалізується й виховна мета, яка полягає у вихованні у студентів поваги до мови країни, в якій вони живуть і навчаються, стимулюванні бажання знати українську мову й вдосконалювати культуру мовлення, прищепленні засобами мови пошани й бережливого

ставлення до народних традицій, історії, культури, науки українського народу, бажання прислужитися своїй державі.

Відповідно до поставленої мети визначені завдання курсу:

- підвищувати рівень практичного володіння українською мовою;
- виробляти культуру мовлення;
- сприяти розвитку усної і писемної мовленнєвої діяльності студентів, що зумовить зникнення суржику та вільне спілкування як на фаховому рівні, так і в повсякденному житті;
- навчити працювати з діловою документацією, складати та аналізувати ділові папери, що необхідні у майбутній професійній діяльності, підвищувати загальнокультурний рівень студентів;
- виховувати почуття національної гідності і відповідальності за свою країну та її народ.

Удосконалення мовленнєвої культури починається з любові до рідної мови, бажання майстерно нею володіти, відчуття власної відповідальності за мову. Культурна людина прагне вдосконалення всіх набутих знань і вмінь. Етап професійної підготовки, оволодіння певною спеціальністю, орієнтація на конкретні види діяльності сприяють становленню мовленнєвої культури фахівця. Адже фахівець з вищою освітою має бути не тільки зразком у професійній галузі, а й носієм і пропагандистом культурної поведінки, культури спілкування. Мовлення майбутнього фахівця повинно відповідати літературним нормам слововживання, морфології, синтаксису, чому сприяють тренувальні вправи, які стали обов'язковими на кожному занятті, оскільки формують мовленнєві уміння та навички студентів.

Необхідно переконати студентів, що вдосконалення мовленнєвої культури розвиває інтелект, створює фаховий образ, соціальний престиж.

З цією метою доцільно у вищих навчальних закладах запровадити курси “Основи країнознавства”, “Виразне читання”, “Основи ораторського мистецтва”, “Культура мовного спілкування”, “Культура і техніка мовлення”, “Риторика” та ін.

На основі такої виховної роботи формуються основні складові національної самосвідомості: любов до рідної землі та свого народу, патріотизм і готовність захищати Українську державу, досконале володіння українською мовою, духовна культура, повага до батьків, культури та історії, традицій та звичаїв рідного народу, працелюбність, бажання працювати задля розквіту власної держави, культура міжособистісного спілкування, глибоке усвідомлення громадянської відповідальності, почуття гордості за свою Батьківщину та ін.

Критерієм сформованої національної самосвідомості будуть виступати наявні базові, національні, громадянські цінності особистості, цінності сімейного та особистого життя, якими майбутній фахівець повинен керуватись у житті і професійному становленні.

Ефективність морального виховання студентів визначають такі чинники: створення у вищому навчальному закладі психологічного клімату поваги до моральних норм, правил людського співжиття; відповідність змісту морального виховання його меті й рівню морального розвитку студентів, особливостей їх майбутнього фаху; своєчасне вжиття виховних заходів, акцентування уваги на запобіганні аморальним явищам у студентському середовищі; підтвердження декларованих педагогами моральних принципів їх моральною практикою, яка б відповідала найвищим критеріям моральності.

### ***Трудове виховання студентів***

Умови прискореного науково-технічного прогресу передбачають чесну, сумлінну, напружену та ініціативну роботу кожного працівника, формування якого є одним із найважливіших завдань трудового виховання у вищому навчальному закладі.

***Трудове виховання*** – процес формування потреби в праці і сумлінного, творчого ставлення до неї, гордості за свою професію, високих моральних і професійних рис громадянина, працівника, фахівця, вироблення практичних умінь і навичок культури праці.

Найважливішим завданням трудового виховання студентів є формування у них професійних здібностей і потреб, умінь, навичок, звичок професійного призначення, психологічна підготовка до праці з обраної спеціальності; виховання волі, терпеливості та наполегливості в подоланні труднощів.

Ефективність трудового виховання у вищому навчальному закладі значною мірою залежить від кількох чинників:

- визначення мети трудового виховання для кожного курсу і на перспективу, а також форм, напрямів, засобів і методів для її досягнення;
- врахування індивідуальних особливостей студентів;
- вміння передбачити результати впливу запланованих заходів з послідовним ускладненням завдань трудового виховання;
- широкого використання всіх засобів трудового виховання, спонукання студентів до трудового самовиховання, самовираження, самоконтролю і самооцінювання.

Трудове виховання студентів здійснюється в процесі усіх видів діяльності: навчальній праці, науково-дослідній роботі, виробничій практиці, громадській, побутовій праці.

1. Навчальна праця. Це основний вид трудової діяльності студента і, відповідно, основний засіб трудового виховання. За своїм характером навчальна праця належить до пізнання, в процесі якого студенти здобувають знання, набувають умінь та навичок. Вона передбачає формування в суб'єкта ініціативи і творчості, вміння долати труднощі, виявляти волю і наполегливість, а також потребує значних фізіологічних і розумових напружень.

У вищому навчальному закладі навчальна праця має свою особливість: студент виступає одночасно об'єктом цього процесу (оскільки піддається впливу професорсько-викладацького колективу) і суб'єктом, оскільки без самостійної роботи неможливо оволодіти знаннями і професійними навичками.

Упровадження у навчальний процес вищої школи активних методів навчання і виховання, розвиток пошукової діяльності студентів сприяє перетворенню навчальної праці на пізнання, на творчу розумову працю. Цьому ж сприяє захоплення молодих людей навчанням, зацікавленість ним, відчуття задоволення від досягнутих результатів.

За швидких темпів оновлення інформації навчально-виховний процес вищого навчального закладу повинен бути спрямований не тільки на засвоєння студентами наукових знань, а й на оволодіння практичною діяльністю щодо якісної трансформації і вдосконалення суспільного та професійного досвіду. Тобто предметом навчальної праці є не лише знання, а й розвиток творчих здібностей майбутнього спеціаліста. У процесі лекцій, семінарських і лабораторних занять, курсового і дипломного проектування, а також самостійної роботи із засвоєння програмного матеріалу формуються необхідні професійні якості майбутнього спеціаліста.

Отже, навчальна праця виконує кілька функцій: вона є засобом надбання професійних знань і засвоєння методів професійної діяльності, розвитку інтелектуальних здібностей, фактором всебічного розвитку особистості, необхідною умовою реалізації суспільно-політичної, виробничої, соціальної і культурної активності майбутнього фахівця.

2. Науково-дослідна робота. Незважаючи на те що цей вид діяльності пов'язаний з навчальним процесом, він залишається відносно самостійним видом роботи студента. Завдяки йому в стінах вищого навчального закладу в молодій людини формуються такі якості, як здатність творити, втілювати нові досягнення у виробництво. Науково-дослідна робота є найкращим способом зацікавлення студентів в обраній спеціальності і застосування здобутих знань ще у вищому навчальному закладі. Студенти, займаючись нею, опиняються в наближених до практичної діяльності умовах, які спонукають їх розв'язувати проблеми самостійно.

3. Виробнича практика. Як вид трудової діяльності вона має великі можливості виховання професійно-трудової культури майбутніх спеціалістів. В її процесі студенти набувають необхідних знань, умінь та навичок, пізнають специфіку обраної спеціальності, ознайомлюються з передовими методами праці, вчаться працювати в трудових колективах. Виробнича практика безпосередньо розкриває зміст і характер сучасних вимог до фахівця. Підвищенню ефективності цієї форми підготовки спеціалістів сприяє закріплення за вищими навчальними закладами базових підприємств, науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, які мають високий рівень сучасної техніки.

Досвід роботи багатьох вищих навчальних закладів переконує, що перетворення виробничої практики на головний іспит професійної придатності та професійної зрілості студента потребує створення робочих навчальних місць. Пошук нових, ефективніших шляхів проведення виробничої практики має бути спрямованим на розв'язання основного завдання вищого навчального закладу – виховання висококваліфікованого спеціаліста, вмілого керівника, соціально активного громадянина.

4. Громадська діяльність. Вона є невід'ємною складовою навчально-виховного процесу. Громадську діяльність відносять до трудової діяльності, яка має добровільний характер і є за своєю суттю працею на громадських засадах. Цей вид праці охоплює всі сконцентровані у вищому навчальному закладі напрями і форми громадської роботи студентів, синтезує їх, піднімає на якісно новий рівень. У багатьох вищих навчальних закладах діють студентські клуби: англійський, бізнес-клуб, інтелектуальний, євро-клуб, дебатний, політклуб, екоклуб, спортклуб, лекторська група та ін. Крім того, діють і студентські трудові загони: ремонтно-будівельні, охорони порядку, волонтерські, сільськогосподарські, загони вожатих, які працюють улітку в дитячих оздоровчих таборах і в підшефних шкільних класах. Студентський трудовий загін – це не тільки фінансова допомога малозабезпеченим студентам, а й, передусім, школа виховання особистості, її духовного саморозвитку. У студентів формується відповідальне ставлення до трудової діяльності, вміння підтримувати коректні стосунки з людьми. Він є також школою розвитку лідерських якостей і формування навичок роботи в колективі.

5. Побутова праця. Це також складова системи трудового виховання студентів. Вона передбачає підтримання студентами порядку і чистоти в навчальних аудиторіях, майстернях, лабораторіях, рекреаціях, на подвір'ї. Роботу із самообслуговування студенти виконують і в гуртожитку: прибирання приміщень, готування їжі, приведення в порядок одягу, взуття тощо. Залучають студентів і до ремонту навчальних приміщень, до роботи у підсобних господарствах тощо.

Організовуючи трудове виховання студентів, слід враховувати усі чинники, які підвищують його ефективність.

Важливим елементом трудового виховання студентів є формування чітко вираженої позитивної трудової мотивації. Адже від бажання ефективно працювати значною мірою залежить активність особистості до оволодіння професійною майстерністю, до нормалізації умов трудової діяльності. Психологи стверджують, що людина найчастіше зупиняється не там, де вона “не може” (наприклад, вичерпала свої функціональні можливості, здібності тощо), а там, де вона “не хоче”, тобто де не зацікавлена, не бачить позитивного ефекту чи необхідності.

Істотне значення для трудового виховання студентів має творчий характер праці. Підбираючи завдання відповідної складності, студентів залучають до вдосконалення виробничих процесів (знарядь праці, технології, організації праці). Для цього їм доводиться вносити свої пропозиції, спираючись на власний досвід, застосовувати свої знання та вміння в нових умовах. На виробництві найвища ефективність від творчої роботи студентів досягається під час залучення їх до дослідництва.

Нові можливості для трудового виховання відкриває встановлення трудових відносин між учасниками трудових процесів. За колективного характеру діяльності ніхто не може залишатися байдужим до ледарів, бо результати роботи кожного позначаються на результатах роботи колективу загалом. Сильніші починають допомагати слабшим, а відповідальність слабших значно зростає. Усі усвідомлюють, що від єдності колективу значною мірою залежить успіх у роботі, починають поважати колектив, розуміти його силу.

У трудовому вихованні студентів необхідно, щоб пропонована їм праця ґрунтувалася на таких важливих засадах: ефективне використання робочого часу, раціональні прийоми праці, економне витрачання матеріалів, електроенергії, естетичний вигляд виробу, дотримання особистої гігієни й техніки безпеки тощо.

Кожен вищий навчальний заклад повинен мати відрегульовану систему збирання і аналізу інформації про діяльність своїх випускників. Це дасть змогу оперативно розв'язувати проблеми, пов'язані з удосконаленням трудової підготовки студентів.

Необхідно також передбачати створення умов для формування професійно-трудової культури майбутніх спеціалістів. З цією метою слід забезпечити комплексне управління трудовим вихованням з боку професорсько-викладацького складу. Із зростанням провідної ролі викладача як головного організатора пізнавальної, професійної, науково-дослідної діяльності студента необхідно сформувати систему його педагогічної підготовки, оволодіння мистецтвом і методикою виховної роботи; поліпшити організування і стимулювання праці викладачів з урахуванням їх творчого внеску в удосконалення навчально-виховного процесу, трудового виховання.

Критерієм трудової вихованості студентів є висока особиста зацікавленість і продуктивність праці, відмінна якість продукції, трудова активність і творче, раціоналізаторське ставлення до процесу праці, трудова, виробнича, технологічна дисципліна.

### ***Економічне виховання студентів***

Ринкова економіка передбачає формування нової особистості – дбайливої, упевненої у власних силах, ініціативної, здатної самостійно орієнтуватися в економічній ситуації, ознайомленої із досягненнями світової економічної думки і практики. Формування такого типу особистості потребує належного економічного виховання студентів вищої школи.

**Економічне виховання** – педагогічна діяльність, спрямована на формування на основі спеціальних знань економічної свідомості, економічного мислення, умінь і навичок економічної діяльності, економічно значущих якостей особистості.

Під економічними знаннями розуміють сукупність економічних теорій про зміст, характер матеріальних благ, їх виробництво, обмін, розподіл і споживання, про вплив реального життя на розвиток суспільства. Здатність особистості виконувати економічну діяльність спирається на її економічні вміння.

На основі економічних знань формується економічна свідомість, тобто усвідомлення людиною реальної картини економічного життя, економічних відносин, власної діяльності, взаємозв'язку між економічною активністю та рівнем задоволення особистих і суспільних потреб.

Складовою економічної свідомості є економічне мислення – здатність людини усвідомлювати явища економічного життя, засвоювати економічні поняття, ідеї, теорії, зіставляти їх з практикою і орієнтуватися в економічному житті.

Засвоєні економічні знання, сформоване вміння застосовувати їх у житті та праці, моральні якості, які виявляються у всіх видах економічних відносин у процесі економічної діяльності, економічне мислення формують економічну культуру особистості.

Економічне виховання має бути зорієнтоване на формування економічного мислення, почуття власника, реального господаря; вміння прогнозувати наслідки своїх рішень, економічно обґрунтовувати ставлення до праці та її результатів; усвідомлення свого статусу платника податку, його прав і обов'язків; прагнення до нарощування трудових доходів, до поліпшення якості життя; готовність брати участь у різноманітних формах економічної діяльності; моральний вибір в ситуаціях, пов'язаних з економічною діяльністю; вміння долати економічні труднощі в кризовій ситуації; здатність ефективно використовувати механізм соціально-економічного захисту своїх та суспільних інтересів та ін. (О. Шпак).

Досягнення зазначеної мети в економічному вихованні студентів можливе за умови вивчення основних напрямів розвитку економіки держави, формування економічної свідомості та мислення, бажання досконало володіти обраною професією; формування навичок раціональної організації праці та економічного використання бюджету часу (навчального і особистого), а також елементарних навичок економічного рахунку, вміння співвідносити затрати праці й кінцевий результат з кожного виду діяльності; виховання бережливості, ініціативності, діловитості, дисциплінованості тощо.

З огляду на завдання економічного виховання визначають його зміст. При його структуруванні виходять з моделі економічної діяльності громадянина сучасного суспільства, яка має кілька компонентів (Ю. Васильєв):

1. Професійна діяльність особистості. Вона передбачає планування і організацію своєї праці; виконання професійних обов'язків, трудових завдань згідно з установленими економічними та іншими нормативами; оцінювання результатів своєї праці за специфічними для різних видів професійної діяльності критеріями; пошук шляхів підвищення ефективності своєї праці (зниження різних витрат – трудових, матеріальних, фінансових; підвищення якості праці; збільшення виробітку тощо); удосконалення своєї професійної діяльності (раціоналізація і винахідництво, науково-технічна творчість).

2. Суспільна діяльність. Вона полягає у плануванні та вдосконаленні господарського механізму; плануванні й здійсненні подальшого розвитку підприємства; колективному самоврядуванні чи особистому управлінні підприємством.

3. Діяльність у позапрофесійному житті. Нею передбачається: планування і організація особистого бюджету, прибутків-витрат сім'ї; економічне обґрунтування придбаних в особисте користування товарів і раціональне їх використання; розумне ставлення до свого здоров'я, режиму і способу життя, використання вільного часу тощо.

Складовою охарактеризованих видів економічної діяльності особистості є діяльність щодо бережливого і господарського ставлення до природи, її ресурсів, до народного добра, суспільної і приватної власності; активне вивчення і осмислення економічної політики держави та ін.

Здійснюючи економічне виховання студентів, слід брати до уваги його зв'язок з іншими напрямками виховання: трудовим, моральним, правовим, екологічним, естетичним і фізичним.

*Єдність трудового і економічного виховання* полягає в тому, що мотиви і потреби трудового виховання зумовлені економічними стимулами. Трудове виховання формує ці потреби, приводить їх у відповідність з економічними можливостями. Обидва напрями виховання спрямовані на формування сумлінного ставлення до праці, навичок загальної трудової культури, наукової організації праці. Економічні категорії (планування, нормування праці, облік, стимулювання) використовуються і в трудовому вихованні.

Існує тісний зв'язок між економічною та моральною культурою. Наприклад, такі моральні принципи, як любов до своєї країни, почуття колективізму та товариської взаємодопомоги є важливою умовою реалізації заходів економічного виховання. З іншого боку, економічне виховання сприяє утвердженню таких моральних принципів, як усвідомлення суспільного обов'язку, непримиренність до несправедливості та антисуспільних явищ.

Безперечним є зв'язок економічного і правового виховання. Формування правової свідомості, високої правової культури і правомірної поведінки у студентській молоді здійснюється в єдності з підготовкою її до економічного життя, оскільки ефективність правового виховання часто визначається саме

показниками економічної діяльності в усіх її сферах: виробництві, розподілі, обміні та споживанні матеріальних благ.

*Взаємозв'язок естетичного та економічного виховання* полягає передусім у формуванні естетичних понять і смаків, які мають узгоджуватися з економічною діяльністю, економічними можливостями особистості та суспільства. Окрім того, цей зв'язок виявляється в естетиці праці і виробництва, яка є засобом гуманізації праці, реалізації заходів щодо підвищення її ефективності та якості.

*Економічне значення фізичного виховання* полягає передусім у тому, що воно сприяє підвищенню продуктивності праці, формуванню розумних потреб, бережливому ставленню до свого здоров'я, боротьбі із шкідливими звичками тощо.

*Єдність економічного і екологічного виховання* зумовлена необхідністю охорони навколишнього середовища, взаємодією і взаємозумовленістю процесів технології та природи.

Економічне виховання студентів у вищих навчальних закладах передусім здійснюється у процесі вивчення навчальної дисципліни “економіка”. Її матеріал спрямований на засвоєння студентами економічних понять. Важливим завданням викладача економіки є донесення до студентів того, яким чином здобуті економічні знання він зможе застосувати у майбутній трудовій діяльності, навчити їх кваліфіковано оцінювати конкретні економічні ситуації.

Здійснюється економічне виховання студентів у межах навчальної і позааудиторної роботи. У позааудиторній роботі з економічного виховання використовуються різні її методи і форми: лекції, бесіди, зустрічі “за круглим столом”, вечори запитань і відповідей, економічні олімпіади, вікторини, диспути на економічні теми, зустрічі студентів з економістами, приватними підприємцями тощо.

Особливе місце в економічному вихованні належить діловим іграм, у процесі реалізації яких студентами розігруються різноманітні економічні ситуації.

Успішному розв'язанню завдань економічного виховання студентів сприяє також розширення економічної підготовки студентів шляхом включення економічних питань в коло обов'язків під час проходження ними виробничої практики.

В економічному вихованні особливе місце належить формуванню вміння раціонально використовувати час. Від цього залежить у житті людини дуже багато. А починати слід з упорядкування власного побуту: лягати спати, вставати, робити ранкову гімнастику, приймати їжу тощо у визначений час. Процес виховання у собі цієї звички довготривалий і потребує впертості, наполегливості, послідовності. Однак успіх прийде лише тоді, коли людина стає власником свого часу. Прикладом для наслідування у цьому питанні є вітчизняний хірург М. Амосов. Він був надзвичайно послідовним у використанні часу.

Уміння практично застосовувати економічні знання у будь-якому виді діяльності допомагає самостійно приймати рішення, відкрити власну справу тощо.

Ефективність економічного виховання студентської молоді потребує: високого рівня економічної компетенції викладацького складу; залучення студентів до суспільно корисної, продуктивної праці, яка супроводжується засвоєнням знань з економіки й організації виробництва; прищеплення студентам умінь раціонально вести домашнє господарство, економити матеріальні цінності й час, дотримуватись економії у сфері матеріального виробництва, обслуговування.

Отже, економічне виховання у вищому навчальному закладі спрямоване на формування висококваліфікованого фахівця, людини, яка вміє бути господарем своєї долі, здатна об'єктивно оцінювати своє становище в суспільстві, свої вчинки й дії з погляду економічної доцільності та результативності, вміє планувати свою життєдіяльність, розраховувати і прогнозувати її.

### ***Правове виховання студентів***

Забезпечення країни висококваліфікованими кадрами вимагає від вищої школи активізації роботи з правового навчання і виховання. Низька правова культура, нерозуміння ролі права, невміння застосувати правову норму знижують соціальну активність, професійні знання і вміння будь-якого спеціаліста.

Правове виховання як складова національного виховання є одним із шляхів підготовки повноцінного громадянина України у період глибоких соціальних, економічних і політичних перетворень. Тільки достатньо підготовлений у правовому плані, високоморальний спеціаліст може орієнтуватися у правовій політиці своєї держави і суворо дотримуватись законності.

***Правове виховання*** – виховна діяльність вищого навчального закладу, правоохоронних органів, спрямована на формування у студентів правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки.

Система правового навчання і виховання студентів у неюридичних вищих навчальних закладах має своєю метою формування моральної і правової свідомості молодих людей, озброєння їх знаннями українського законодавства, необхідними для практичної професійної діяльності, для використання правових знань в особистому житті. Досягнення цієї мети здійснюється через вивчення курсу “Правознавство” і проведення позааудиторної виховної роботи.

Правове виховання спрямоване на розв’язання таких завдань:

- озброєння молодих людей знаннями законів, систематичне інформування їх про актуальні питання права, прийняті нові закони та законодавчі акти;
- формування правової свідомості, тобто сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації;
- формування поваги до держави і права;

- вироблення навичок і звичок законослухняності як продукту свідомого ставлення до громадянського обов'язку;
- формування нетерпимого ставлення до правопорушень, злочинності; намагання протидіяти негативним явищам і протистояти їм;
- подолання у правовій свідомості та поведінці хибних уявлень, що сформувалися під впливом негативних суспільних явищ.

Розв'язання цих завдань правового виховання дасть змогу сформувати правову культуру студентської молоді, яка характеризуватиметься повагою до права й переконаністю у його соціальній та особистісній цінності; наявністю певного обсягу юридичних знань; високою загальною культурою й широкою ерудицією, освіченістю; принципово вмотивованою правомірною поведінкою у навчальному закладі, професійній діяльності та повсякденному житті; високою громадсько-правовою активністю.

Зміст правового виховання визначають особливості права як нормативно-регулятивного важеля, його суспільні функції і значення в управлінні суспільством. Законодавство України охоплює різні галузі права. Серед них чільне місце належить державному праву. Його норми регулюють найважливіші суспільні відносини, що закріплюють основи організації суспільства і правове становище особи, державний устрій. Особливим аспектом державного права є Конституція як Основний закон держави і суспільства.

Ст. 53 Конституції України зазначає, що кожен має право на освіту. Згідно зі ст. 24 Конституції, всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи, а отже, і однакову можливість реалізації свого права на освіту.

Положення ст. 23 Конституції України визнають за кожною людиною право на розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Кожний має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Зухвала і цинічна поведінка, прояви відвертої агресії і неповаги, порушення дисципліни прямо суперечать ст. 68 Конституції України, де зазначається, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Згідно зі ст. 28 Конституції України, кожен має право на повагу до його гідності і ніхто не може бути підданий поводженню, що принижує його гідність. Тому студенти мають усвідомлювати наслідки своїх вчинків, зважувати свої наміри і майбутні дії відповідно до норм права, не дозволяти собі слів та вчинків, що є образливими і принижують гідність людини.

Важливу роль у житті громадян відіграє адміністративне право, що регулює організацію і діяльність апарату державного управління. Молодь повинна мати уявлення про органи державного апарату та норми адміністративного права, які охоплюють різноманітні правила: санітарні, протипожежні, дорожнього руху, користування транспортом, поведінки в громадських місцях, військового обліку

тощо, що регулюють діяльність підприємств, установ, їх працівників, поведінку громадян. Якщо людина порушує встановлені правила, її вважають правопорушником і накладають на неї адміністративні стягнення.

Норми цивільного права регулюють взаємовідносини між конкретними громадянами, громадянами і організаціями, між різними організаціями. Ці норми визначають правоздатність осіб. Правоздатними можуть бути і дорослі, і діти. Однак не кожна правоздатна особа може здійснювати свої права. З огляду на це закон визначає цивільну дієздатність – здатність особи чинити потрібні дії для виконання своїх прав і обов’язків, а також встановлює її межі: 15 років – часткова дієздатність; 15-18 – відносна дієздатність; 18 років – повна дієздатність.

У процесі правового виховання студенти мають засвоїти певні норми з різних галузей права:

- трудового права (умови прийняття на роботу, переведення і звільнення з роботи, тривалість робочого дня й часу відпочинку, охорони й оплати праці, моральної та матеріальної відповідальності);

- кримінального права (відповідальність за намір злочину, співучасть у ньому, вік настання кримінальної відповідальності, інформація про кримінальне покарання та ін.);

- сімейні відносини (права і обов’язки подружжя, батьків щодо виховання дітей тощо);

- екологічного права (охорона надр, водних ресурсів, повітря, фауни, флори, а також обов’язки громадянина щодо охорони природи);

- фінансового права (ознайомлення із системою оподаткування в державі загалом, кожного громадянина зокрема);

- законодавства про підприємницьку діяльність (сутність і зміст підприємницької діяльності; підприємство, його види та форми об’єднання; інвестиційна діяльність; банкрутство, аудиторська діяльність);

- земельного законодавства (право колективної і приватної власності на землю, порядок орендування землі, розв’язання земельних спорів).

Організація правового виховання студентів вимагає дотримання як загальнопедагогічних, так і специфічних принципів правового виховання.

**Загальнопедагогічні принципи правового виховання.** Їх реалізація має свої особливості.

*Принцип зв’язку правового виховання з життям* передбачає врахування стану дисципліни і порядку в колективі академічної групи, факультету, вищого навчального закладу в здійсненні правовиховної роботи. Специфіка правового виховання вимагає тісного його поєднання з практичною діяльністю студентів. Адже знання права нерозривно пов’язане з повсякденною їх діяльністю і поведінкою. Студенти постійно вступають у правові відносини з іншими людьми чи установами. Тому і роз’яснення конкретних законів слід завжди пов’язувати саме з життєвими інтересами людей, виходячи з їх досвіду, брати аргументи із

ситуацій, які склалися на певний час. Реалізація цього принципу передбачає ознайомлення студентів не тільки з тими правовими нормами, які стосуються їх, а й з тими, що регулюють життя і діяльність загалом, тобто тих, якими їм доведеться керуватися у житті та професійній діяльності.

*Принцип виховання в колективі* вимагає регулювання складної системи моральних і правових взаємин студентів, забезпечення їх прав і виконання ними обов'язків на основі Статуту вищого навчального закладу, Правил поведінки студентів, усунення причин можливих конфліктів, недопущення “дідівщини” в студентському середовищі.

*Принцип опори на позитивне в особистості студента* має свою специфіку у правовому вихованні, коли йдеться про студентів, які порушують дисципліну і порядок. Виховна робота з ними нерідко набуває таких форм, що спричиняють їх озлоблення. Позитивних результатів домагаються за умови, коли у порушників дисципліни знаходять хороші якості, намагаються опиратися на них у правовиховній роботі.

*Принцип поєднання високої вимогливості з повагою до студентів* перегукується з принципом А. Макаренка: “Якомога більше вимог до людини, і разом з тим якомога більше поваги до неї”. Ефективність правового виховання студентів залежить від наявності у вищому навчальному закладі детально продуманих, педагогічно обґрунтованих вимог до них, які мають стати життєвим кодексом навчального закладу. Ці вимоги до студентів мають ставити працівники вищого навчального закладу, забезпечуючи контроль за поведінкою студентів.

*Принцип єдності, систематичності та послідовності педагогічних впливів* у правовому вихованні необхідний з огляду на те, що у ньому беруть участь викладачі, студенти, громадські організації і батьки. Всі ці впливи повинні створювати єдину систему, яка послідовно формує у студентів правову свідомість, навички і звички правомірної поведінки.

Успіх правового виховання студентів залежить також від *принципу урахування їх вікових особливостей, життєвого досвіду*. Передусім необхідно визначити рівень їх правової культури, набутий за час навчання в загально-освітній школі, щоб зосередити виховні зусилля на потрібних аспектах, тобто щось підтримати, продовжити, розвинути, а щось подолати, усунути. Реалізація цього принципу передбачає врахування віку молодої людини, її нового статусу як студента вищого навчального закладу.

***Специфічні принципи правовиховної роботи.*** Особливості змісту і методики правового виховання студентів, необхідність регулювання їх правової поведінки у навчально-виховному процесі вимагає дотримання специфічних принципів правового виховання.

*Принцип єдності правового і морального виховання* впливає з того, що принципи і норми моралі мають загальний характер, охоплюють усі аспекти

суспільного життя і регулюють відносини людей, їх ставлення до суспільства і держави. На цих моральних нормах ґрунтуються норми права і правові відносини.

Реалізація принципу оперативності виховання передбачає своєчасне пропагування і роз'яснення прийнятих законів чи нормативних актів, а також організацію цілеспрямованої правовиховної роботи в тій академічній групі, на курсі чи факультеті, де виявлено випадки порушень дисципліни чи правопорушень.

Суть *принципу поєднання переконання з примусом* полягає в тому, що у правовиховній роботі окрім засобів переконання у деяких випадках застосовують і засоби примусу (покарання студентів адміністрацією вищого навчального, закладу, правоохоронними органами тощо). Це змушує недисциплінованого студента чи правопорушника дотримуватись загальноприйнятих морально-правових норм людського співжиття. Однак домінуючим у правовому вихованні має бути переконання.

*Принцип законності* вимагає дотримання почуття міри, уникнення образи людської гідності чи порушення законності. Реалізація його передбачає передусім, щоб педагоги у своїй діяльності самі суворо дотримувалися норм права і моралі.

*Принцип єдності прав і обов'язків* студентів ґрунтується на поєднанні інтересів особи і суспільства. Конституційні права і свободи громадян забезпечуються широкою системою політичних, економічних і юридичних гарантій. Надаючи першорядного значення охороні прав і свобод громадян, держава водночас вимагає від кожного громадянина неухильного виконання своїх обов'язків. Адже демократія – це не тільки права, а й висока громадянська відповідальність. І чим ширші права, тим вища й відповідальність перед суспільством і державою. Тільки сумлінне виконання обов'язків громадянина сприяє реалізації ним своїх прав в усій повноті.

У практичній діяльності з правового виховання слід остерігатися перенесення центра ваги правової інформації на заборони і санкції. Однак знання обов'язків без знання прав сприяє формуванню пасивної особистості, байдужої до явищ навколишнього життя. Не можна також усю правову інформацію зводити до наголошування на правах. У такому разі обов'язки видаються незначними, з'являється думка, що ними можна нехтувати, що їх виконання необов'язкове. Отже, крайнощі небезпечні. Студенти мають знати свої права, передбачені законом для активної діяльності на благо суспільства і держави, і свої обов'язки перед суспільством. Лише за таких умов правове виховання сприятиме формуванню соціально активної молоді людини з почуттям високої відповідальності.

Знання педагогами особливостей загальних принципів виховання і специфічних принципів правового виховання дає змогу добирати оптимальний

зміст, ефективні форми і методи роботи з формування правової культури студентської молоді.

Викладання правознавства у вищих навчальних закладах передбачає формування у студентів усвідомлення соціальної цінності права і його ролі у суспільстві, значення законності, правопорядку, правомірної поведінки, юридичної відповідальності тощо.

Для студентів неюридичних вищих навчальних закладів важливе не лише застосування права в конкретній галузі, пов'язаній з майбутнім фахом, а й практика організації праці, управління, матеріально-технічного забезпечення тощо. Викладач права має знати, в яких умовах працюватимуть випускники, а також проблеми, з якими вони стикатимуться. Тоді він зможе зорієнтувати студентів, за допомогою яких правових засобів можуть бути розв'язані їхні проблеми.

Розкриваючи передбачений навчальною програмою правовий матеріал, викладач правознавства повинен пояснити, у який спосіб здобуті правові знання допоможуть студентові в майбутній трудовій діяльності кваліфіковано оцінювати конкретні правові ситуації, розв'язувати відповідно до закону господарські й соціальні питання та ін. Зміст кожного правового поняття слід розкривати доступно, використовуючи відомі студентам поняття і приклади із галузі, що стосується спеціальних дисциплін, які вони вивчають.

Успішному розв'язанню завдань правового виховання студентів сприяє впровадження правових питань у коло обов'язкових під час виробничої практики, а також тісний зв'язок з кафедрами при підготовці дипломних проектів і складанні державних іспитів.

Здійснюється правове виховання студентів і в поза- аудиторний час (бесіди, “круглі столи”, вечори запитань і відповідей, університети правових знань, юридичні олімпіади, вікторини, диспути на морально-правові теми, зустрічі студентів з працівниками суду і юстиції, прокуратури, органів внутрішніх справ, проведення зборів у групах з обговоренням поведінки правопорушників-студентів, участь студентів у різних формах охорони громадського порядку). Ефективним засобом у правовиховній роботі є ділові ігри. В них студенти виступають як підсудні, судді, звинувачувані, свідки.

Правове виховання сприяє підвищенню ролі молоді в студентському самоврядуванні. Реалізовуватися права студентських колективів щодо участі в управлінні справами вищого навчального закладу можуть лише в процесі практичної діяльності. Важливо створити правову основу студентського самоврядування: адміністрація вищого навчального закладу зобов'язана сприяти студентським колективам у здійсненні їх повноважень, надавати на їх прохання необхідну для прийняття рішень інформацію, приміщення для проведення заходів, обладнання і матеріальні засоби, у встановлені терміни давати відповіді на пропозиції, що вносяться студентськими колективами. Студентські колективи

повинні мати право призупиняти виконання рішень адміністрації, прийнятих без урахування інтересів студентів.

У процесі планування правовиховної роботи зі студентською молоддю необхідно враховувати зміни, які відбуваються у правовій свідомості студентів від курсу до курсу, та особливості їх колективної діяльності. Так, на першому курсі у правовому вихованні важливо акцентувати на таких факторах: рівень правової вихованості першокурсників як результат правовиховної роботи загальноосвітньої школи; відбір і залучення до активу академічних груп студентів, які зможуть створити серед своїх однокурсників атмосферу поваги до морально-правових норм; ознайомлення першокурсників зі станом порядку і законності, трудової дисципліни в колективі, з їх правами і обов'язками як студентів; залучення молодих людей до доступних форм громадсько корисної і правоохоронної практики тощо.

На другому курсі продовжується збагачення досвіду громадсько корисної і правової діяльності студентів. Розширюється склад активу в академічних групах, поліпшується морально-правовий клімат шляхом залучення до активу студентів з високими моральними якостями. Зростає вимогливість до роботи студентського самоврядування з боку самого колективу. Молодь ширше залучається до трудової діяльності, вдосконалюється взаємодія особистості з державними органами.

На старших курсах, у період підготовки майбутніх спеціалістів до переходу до трудових колективів, у правовому вихованні набирає значення: зміцнення активу академічних груп, розширення спектра діяльності з розв'язання завдань морально-правової підготовки членів групи; розвиток і зміцнення зв'язків вищих навчальних закладів з трудовими колективами як необхідна умова успішної адаптації молоді до майбутньої трудової діяльності, вивчення прав і обов'язків молодого спеціаліста відповідно до майбутньої професії; залучення студентської молоді до колективного обговорення соціально-правових проблем тощо.

Одним із важливих напрямів виховної роботи зі студентами вищого навчального закладу є профілактична робота, спрямована на запобігання негативним проявам поведінки окремих студентів.

Найпоширенішими видами порушення студентами дисципліни є: систематичні запізнення на лекції; прогулювання пар; критика або висміювання особистісних якостей викладача, організації навчального процесу кафедрами; невиконання навчального плану; використання під час занять мобільних телефонів; недбале ставлення до майна навчального закладу та навмисне його псування; вживання вульгарної лексики та нецензурних висловлювань; паління у неналежних місцях тощо. Подібні негативні явища спостерігаються майже у всіх вищих навчальних закладах.

Профілактичній роботі важливо надати системного характеру, що передбачає налагодження тісних контактів з органами правопорядку, ведення чіткого обліку

негативних вчинків, скоєних студентами, систематичний аналіз стану дисципліни в навчальному закладі та інформування про нього студентів і викладачів.

У багатьох вищих навчальних закладах створено дисциплінарні комісії, до складу яких входять найавторитетніші працівники закладу. Комісію очолює ректор або один із його заступників. На засіданнях комісії розглядають аморальні вчинки студентів у їх присутності, аналізують причини їх скоєння, дають їм морально-правову оцінку, приймають рішення щодо студента-порушника та подальшого вдосконалення роботи щодо зміцнення дисципліни.

До *форм загальнопрофілактичної виховної роботи* відносять: лекції на морально-етичні та правові теми; бесіди про стан навчальної дисципліни; зустрічі з працівниками правоохоронних органів; своєчасне інформування про прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів і їх роз'яснення; колективні консультації; “круглі столи” та ін.

У практиці *індивідуальної профілактичної роботи* зі студентами вищих навчальних закладів використовують такі форми педагогічного впливу: бесіди з порушниками дисципліни працівників адміністрації; обговорення неправомірної поведінки окремих студентів у студентській групі, на кафедрі; індивідуальну виховну роботу кураторів зі студентами, які допускають відхилення від норм поведінки.

Значні можливості профілактики відхилень від норм поведінки студентів мають засоби масової інформації вищого навчального закладу. Теле-, -радіо мережам, багатотиражкам необхідно систематично інформувати колектив про допущені студентами порушення навчальної дисципліни, правил проживання в гуртожитку тощо.

Профілактика правопорушень серед студентів передбачає забезпечення певних умов: створення в кожному вищому навчальному закладі системи управління профілактикою правопорушень, організуючим і координуючим центром якої має стати рада профілактики; розроблення комплексної профілактичної програми, що передбачає заходи загального характеру (поліпшення умов навчання, побуту і дозвілля), а також спеціальні заходи, спрямовані на підвищення рівня моральної і правової культури студентів, виявлення осіб, схильних до скоєння правопорушень і проведення з ними індивідуально-профілактичної роботи тощо; забезпечення у студентському колективі широкої інформованості про факти правопорушень і гласності заходів щодо порушників громадського порядку; узгодження дій суб'єктів профілактики, використання комплексу різноманітних форм і методів профілактичної роботи.

Правове виховання студентської молоді може бути результативним за дотримання таких умов:

– розкривати зміст усіх галузей права, не акцентуючи на жодній, оскільки у повсякденній діяльності та житті людина керується основними положеннями усіх галузей права;

- характеризуючи конкретні правові норми, показувати їх зв'язок із мораллю, на якій ґрунтується право;
- ілюструючи порушення норм права, не зловживати негативними прикладами, а використовувати зразки, які вчать, як потрібно діяти у певній правовій ситуації;
- описуючи факт скоєння злочину, не вдаватися до деталей, щоб не викликати бажання його наслідувати; важливо розкрити суть негативного вчинку;
- залучаючи до правовиховної роботи працівників правоохоронних органів, наголошувати їм на особливостях спілкування з молодими людьми, специфіці студентської аудиторії;
- залучати студентів до посиленої правоохоронної діяльності;
- високий рівень правової культури педагогів і відповідний право-моральний клімат у вищому навчальному закладі.

Прилучення студентської молоді до правової культури збагачує її духовне життя, а знання нею своїх прав і обов'язків розширює можливості самореалізації. Правове виховання зміцнює життєву позицію, підвищує громадянську активність, загострює почуття непримиренності до негативних явищ.

### ***Антинаркогенне виховання студентів***

Антинаркогенне виховання студентської молоді потребує особливої уваги, адже 70% юнаків і дівчат звикають до епізодичного вживання алкоголю ще під час навчання в загальноосвітній школі. Звичною є психологічна установка на обов'язкове вживання алкоголю в різних життєвих ситуаціях, що спричинює інтенсифікацію вживання алкоголю загалом. До факторів, які сприяють цьому, належать і умови проживання в гуртожитку, наявність власних грошей (стипендія), відсутність батьківського контролю та ін. Серйозною проблемою є куріння і вживання студентами наркотичних речовин. Усе це вимагає посилення антинаркогенної виховної роботи зі студентською молоддю.

***Антинаркогенне виховання*** – педагогічна діяльність, спрямована на формування у студентства несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків), подолання звичок до вживання цих речовин тими молодими людьми, яким вони притаманні.

У процесі антинаркогенного виховання важливо враховувати передусім мотиви, які спонукають молодих людей вживати наркогенні речовини. До таких мотивів належать (І. Зверева, Л. Коваль і С. Хлебнік):

- задоволення цікавості (експериментування, бажання пізнати нові відчуття, все перевірити на власному досвіді, відчуття небезпеки);
- прагнення бути прийнятим групою (вживання наркогенних речовин може стати символом певної групи, способом проведення вільного часу і, відповідно, умовою перебування в групі, а “досягнення” у вживанні цих речовин – критерієм оцінювання з боку групи);

- орієнтація на авторитет (бажання стати подібним до людини, яка є у студентському середовищі авторитетом, може бути засобом, за допомогою якого легше подолати невпевненість у собі);
- бажання продемонструвати свою незалежність, спосіб вираження протесту проти дій викладачів;
- прагнення отримати насолоду, досягнути повного розслаблення, спокою або активізуватися, позбутися емоційних бар'єрів, тобто змінити свій психічний стан;
- намагання позбутися переживань.

Основними завданнями антинаркогенного виховання є озброєння молодих людей знаннями про згубний вплив вживання тютюну, алкоголю, наркотиків на організм людини і її діяльність; формування у студентів психологічних гальм, які б утримували їх від уживання шкідливих речовин; прищеплення непримиренності до їх вживання ровесниками; своєчасне виявлення студентів, які вживають ці речовини, проведення з ними відповідної виховної роботи.

Важливим аспектом антинаркогенної виховної роботи у вищому навчальному закладі є роз'яснення студентам несумісності вживання шкідливих речовин з принципами моралі, з усім укладом життя. Молодь має усвідомити, що куріння, пияцтво, наркоманія є результатом відсутності сили волі, невміння людини втриматись від спокус. Адже найбільше алкоголь і наркотики спустошують сферу духовного життя людини, її моральність. Під їх впливом високі духовні якості поступаються негативним. Так, чесність і правдивість поступається облудності та брехливості; взаємна повага в сім'ї – сімейним трагедіям, дитячому сирітству при живих батьках; працелюбство – неробству і дармоїдству.

Так настає моральна деградація, що призводить до правопорушень і злочинів. Саме в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння люди скоюють більшість злочинів. Тому студенти мають бути ознайомлені з чинним законодавством щодо боротьби з пияцтвом і наркоманією. Вони мають знати, що скоєння правопорушення чи злочину в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння передбачає підвищення відповідальності, бо суд при цьому враховує не лише характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, а й бере до уваги особистісні якості злочинця. Адже зловживання наркогенними речовинами свідчить про аморальність особи, про те, що вона не заслуговує на поблажливість. Необхідно також ознайомлювати молодь із законодавчими актами, які визначають адміністративні, кримінальні й медичні заходи впливу на осіб, які зловживають алкоголем чи наркотиками.

Антинаркогенна виховна робота передбачає й переконування студентів у згубній дії наркогенних речовин на здоров'я людини, особливо на молодий організм. Адже тютюн, алкоголь і наркотики за своїм хімічним складом є сильними отрутами, які виснажують організм, порушують його захисну функцію.

Алкоголь і наркотики завдають великої шкоди сім'ї. Вживання їх робить людину грубою, цинічною, і ці якості передаються дітям. У таких сім'ях зникають спільність інтересів, взаємна повага, що часто спричиняє їх розпад. Крім того, пияцтво чи наркоманія породжують матеріальні нестатки. Особливо небезпечним є вплив алкоголю і наркотиків на потомство (вони згубно діють на статеві клітини, які передають генетичну інформацію майбутньому плоду). Тому в антинаркогенній виховній роботі особливої уваги потребують дівчата.

Одним із важливих питань змісту антинаркогенної виховної роботи зі студентами є розкриття шкідливості впливу тютюну, алкоголю і наркотиків на трудову діяльність людини. Молода людина повинна усвідомити, що сучасне виробництво потребує вміння приймати важливі рішення, чіткості та уважності в роботі. Вживання наркогенних речовин працівником виробництва призводить до зниження продуктивності праці, погіршення трудових відносин, випуску бракованої продукції, скоєння аварій тощо.

Дослідження і досвід переконують, що антинаркогенні виховні заходи доцільно проводити в невеликих групах, за активної участі студентів, щоб вони могли вільно висловлювати свої думки і обговорювати питання, які вважають для себе цікавими і важливими. У процесі обговорення якогось випадку виробляється якщо не єдина, то прийнятна більшістю позиція і водночас відхиляються інші, менш обґрунтовані.

Важливим у профілактиці вживання наркогенних речовин є формування у процесі виховання рис особистості, що об'єктивно перешкоджають розвитку інтересу, прагнень і схильностей до цих речовин. Йдеться про соціально цінні потреби (праця, творчість), а також про прагнення до високих результатів у будь-якому виді діяльності; здатність подолати несприятливі ситуації не пасивним очікуванням, а активною діяльністю; розвиток здатності до самоаналізу поведінки і власного психічного стану; активне ставлення до дійсності, непримиренність до всього, що не відповідає нормам моралі.

Антинаркогенна виховна робота має ґрунтуватися на принципі недопустимості вживання цих речовин молодими людьми. Студенти мають знати, чому люди швидко звикають до тютюну, алкоголю, наркотиків. Глибоке вивчення механізму дії речовин і отрут рослинного походження і механізму хворобливої пристрасті показало, що пристрасть, наприклад до куріння, виникає під впливом нікотину – отрути, яка міститься в тютюні. Цей алкалоїд тимчасово збуджує центральну нервову систему, тобто є своєрідним стимулятором. Курець відчуває “приплив сил”, у нього знижується почуття втоми, дещо підвищується настрій, тобто створюється своєрідне відчуття комфорту. Проте такий стан триває недовго, і щоб його підтримувати, людина змушена курити знову і знову. Тому потяг до тютюну стає звичкою, а відтак – пристрастю, яка з роками посилюється. Це стосується і алкоголю, і наркотиків.

У виховній роботі зі студентами слід наголошувати на відверненні негативних наслідків уживання наркогенних речовин, які можуть наступити в найближчий час, а не через десять років. Молоді люди рідко замислюються над тим, що буде з ними через такий тривалий час, тому виховний вплив може не мати бажаних результатів. Якщо ж розповідати, що з ними може трапитися завтра, це може швидше спонукати молоду людину до роздумів над своїм майбутнім. Роз'яснювальну роботу необхідно вибудовувати на контрасті, різниці між хворобливим існуванням пияка чи наркомана і радісним та цікавим життям здорової, тверезої людини.

Проводити антинаркогенну виховну роботу слід цілеспрямовано, виходячи із реального життя у вищому навчальному закладі, використовуючи різноманітні методи і способи.

До методів загальної профілактики щодо вживання наркогенних речовин відносять лекції, кіно- та відеолекторії, бесіди; ігри, конкурси, вікторини; соціально-психологічні тренінги; підготовку і публікації статей у періодичній пресі, проведення теле- і радіопрограм; соціальну рекламу: буклети, відеокліпи; масові заходи: концерти, шоу, дні боротьби із “зеленим змієм” тощо.

Під час використання методів педагогічної профілактики наркогенних звичок важливо підбирати переконливі факти, які б сприяли ефективному формуванню у студентів несприйнятливості до вживання тютюну, алкоголю і наркотиків. Досвід і педагогічні дослідження І. Халіна, М. Георгі, В. Сінюгіна переконують, що при цьому доцільно дотримуватись таких вимог: використання фактів мусить мати конкретизуючу профілактичну мету; негативні факти повинні відповідати не лише профілактичним, а й загальноосвітнім виховним завданням; профілактичні факти мають бути представлені в емоційній формі та відповідати соціальному прагненню студентів до гуманізму, співчутливого ставлення до хворих і непримиренності до розповсюджувачів наркогенних речовин; діяти згідно з принципом типологізації фактів і в той же час – умов їх конкретизації; профілактичні факти повинні сприяти накопиченню морально-практичного досвіду ведення здорового способу життя.

У профілактиці вживання наркогенних речовин важливе місце належить посиленій індивідуальній роботі зі студентами, які виявляють підвищений інтерес до тютюну, алкоголю та наркотиків. Фахівці вважають, що в роботі з такою категорією молоді ефективним засобом є емоційно-стресова психотерапія шляхом творчого самовираження. Фундатор вчення про стрес, канадський педагог Ганс Сельє стверджує, що стрес – це пристосувальна за своєю сутністю напруженість сил організму, яка може нашкодити, а може стати цілющою. Профілактика творчим самовираженням є одним із найефективніших методів. Його мета – допомогти людині стати духовно багатшою, усвідомити свою індивідуальність, знайти корисне застосування своїх здібностей і, врешті-решт, блокувати потяг до

вживання наркогенних речовин. Існує кілька таких методик профілактики вживання наркогенних речовин творчістю.

1. Профілактика створенням власних творів. Ідеться не про шедеври мистецтва, а про твори, в яких виражена індивідуальність особистості. Це можуть бути спогади, фотографії, слайди, в яких відображені настрої чи точка зору автора.

2. Профілактика творчим спілкуванням з природою. Використання цього прийому вимагає володіння молодого людиною мінімумом знань про природу, сформованого уявлення про благородний вплив природи на людину, вміння сприймати й відчувати природу по-своєму.

3. Профілактика творчим спілкуванням з літературою, мистецтвом, наукою. Вона передбачає використання музичних творів, поезії, слайдів, картин художників. Бажано, щоб студенти самі підбирали уривки із творів, особливо близьких, співзвучних їм.

4. Профілактика творчим. колекціонуванням. Творчі колекції певною мірою оберігають невпевнену у собі людину від негативного потягу. Так, альбом зі значками міст, в яких побувала людина, дає відчуття прожитого і пережитого, але головне, щоб кожен значок, календарик, монетка несли в собі риси індивідуальності збирача, тобто були йому до душі.

5. Профілактика шляхом ведення щоденника чи записної книжки. Записування власних роздумів, переживань допомагає зрозуміти себе, своє місце серед інших людей. Такі записи характеризуються внутрішньою свободою, нескінченністю і незалежністю. Важливо при цьому усвідомлювати, що в кожному такому записі є щось неповторне: цього ніхто, ніде й ніколи не напише.

6. Профілактика творчими мандрівками. Важливо, щоб людина готувалася до мандрівки, читала, виписувала з довідників і словників відомості про місця, де має намір побувати, щоб більше побачити, глибше зрозуміти і, головне, з'ясувати своє ставлення до нового, збагатити свою індивідуальність.

В антинаркогенній виховній роботі зі студентами, які вже проявляють потяг до вживання тютюну, алкоголю і наркотиків, важливу роль відіграє груповий соціально- психологічний тренінг, спрямований на те, щоб в атмосфері взаємної довіри і повної психологічної відкритості кожен із членів групи зміг краще пізнати самого себе, виробити вміння і навички пізнання інших людей, встановити з ними довірчі стосунки.

Групові форми роботи щодо антинаркогенного виховання мають певні переваги над індивідуальною виховною роботою. Передусім груповий досвід протидії відчуженню, замиканню в собі із своїми труднощами, показує студенту, що подібні проблеми властиві й іншим студентам. У такій групі є можливість отримати зворотний зв'язок і підтримку від людей з подібними проблемами, побачити себе в інших, критично оцінити свої недоліки і переваги. У групі студент може “випробовувати” різні форми поведінки, вести себе по-іншому в

атмосфері розуміння, доброзичливості, прийняття і підтримки. У процесі тренінгу учасник групи може ідентифікувати себе з іншими, «зіграти» роль певної людини для кращого розуміння її і себе, знайомства з новими ефективними способами поведінки. У групі є можливість моделювати систему взаємин і взаємозв'язків, характерних для реального життя в суспільстві, що дає змогу побачити і проаналізувати психологічні закономірності спілкування та поведінки інших людей і самих себе.

Зарубіжний досвід антинаркогенного виховання студентів. Важливе значення для антинаркогенного виховання молоді має залучення відомих людей. Так, весною і влітку 1987 р. в США пройшла безпрецедентна антинаркотична кампанія загальнонаціонального характеру.

На чолі з Н. Рейган був створений комітет, до складу якого ввійшли психологи, лікарі, громадські діячі та ін. Заборони й інші репресивні методи впливу на наркоманів у США не мали ефекту, тому було вирішено, що найвидатніші люди країни (артисти, спортсмени, політичні діячі та інші) розкажуть учням про шкідливість наркотиків. Дітям навіювали, що треба боятися торговців наркотиками, не розмовляти з ними, відповідати їм відмовою. У школах розповсюджували плакати “Не будь дурнем – не зачіпай цю погань!”, “Разом з усіма – проти кокаїну!”, “Просто скажи “Ні!” наркотикам” тощо. У мільйонах брошур та листівок писали про шкідливість наркотиків, цитували передсмертні листи наркоманів, їх звернення до батьків. Завдяки тому що масштаби кампанії і витрати на неї були значними, відразу впали основні показники поширення наркоманії. Такі кампанії згодом не раз повторювали.

Найпопулярнішою у США і багатьох країнах Європи стала 12-крокова програма лікування алкоголізму і наркоманії, створена групами анонімних алкоголіків. У США існують осередки анонімних алкоголіків (АА) й анонімних наркоманів (АН), які лікуються за цими програмами. Програма ґрунтується на самодопомозі.

Основні ідеї програми – свідоме і добровільне прийняття відповідальності за своє життя, відмова від звички звинувачувати інших у своїх невдачах, недоліках і нещастях; окреслення меж власної відповідальності; незалежність від думок і міркувань інших людей; навчання жити за принципами здорового егоїзму: “Я роблю те, у що вірю і що вважаю корисним для себе; поважаю себе та інших і не відповідаю ні за кого, крім себе”.

Програма спрямована на те, щоб зробити правильний вибір свого життя “без штучного збудження, втечі від реальності”.

Процедура лікування поділена на 12 кроків, кожний з яких має мету і психологічний зміст:

1. Визнання безсилля перед алкоголем чи наркотичною речовиною; розуміння втрати контролю над власним життям.
2. Повернення надії у силу, яка допоможе повернути згублене здоров'я.

3. Прийняття рішення віддати себе і своє здоров'я під захист Бога (як кожний для себе це розуміє).

4. Глибинне і сміливе дослідження своєї поведінки.

5. Зізнання перед Богом, іншими і самим собою у своїх помилках.

6. Готовність позбутися негативних рис свого характеру.

7. Покірливе звертання до Бога з проханням допомоги позбутися цих недоліків.

8. Покаяння перед особами, яким було нанесено зло, і підготовка до компенсації заподіяного зла.

9. Компенсація нанесеного зла всім тим людям, які від нього постраждали, за винятком тих випадків, де компенсація може завдати шкоди.

10. Продовження критичного спостереження за своєю поведінкою, визнання своїх помилок.

11. Поліпшення свого свідомого контролю.

12. Після духовного пробудження передавання свого досвіду особам, які зловживають, дотримання принципів в усіх своїх справах.

Процес одужання, прийняття нової філософії, нового стилю життя і мислення потребує багатьох місяців і навіть років, протягом яких хворі засвоюють нові форми поведінки.

Отже, ефективна антинаркогенна виховна робота повинна бути спрямована на виявлення реального стану вживання наркогенних речовин серед студентської молоді; інформування щодо справжніх властивостей наркогенних речовин, їх впливу на організм людини, формування адекватного ставлення до них, вміння протидіяти наркогенному впливу оточення, уникати ситуацій, пов'язаних із спокусою або примусом; пропаганду здорового способу життя, культури здорового відпочинку, створення умов для подолання особистістю психологічних і соціальних проблем, своєчасне отримання консультації, педагогічної, медичної допомоги; створення умов для задоволення творчих і рекреаційних потреб, змістовного дозвілля.

### ***Екологічне виховання студентів***

Нормальний розвиток населення країни безпосередньо пов'язаний з екологічною безпекою. Однак сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей. Забруднення атмосферного повітря у багатьох містах України досягло критичного рівня. Враховуючи ситуацію, що склалася, Верховна Рада України ще у 1993 р. оголосила всю територію країни зоною екологічного лиха. Екологічна криза вимагає інтенсивного екологічного виховання всього населення, зокрема студентської молоді.

***Екологічне виховання*** – педагогічна діяльність, спрямована на формування у студентів екологічної культури.

*Екологічна культура характеризується знанням загальних закономірностей розвитку природи та суспільства; розумінням взаємозв'язку їхнього існування і*

того, що природа є першоосновою виникнення еволюції людини;. визначенням соціальної зумовленості взаємовідношень людини і природи; подоланням споживацького ставлення до природи як до джерела матеріальних благ; вмінням передбачати вплив діяльності людини на біосферу Землі; підпорядкуванням своєї діяльності умовам раціонального природокористування і турботи про довкілля; вмінням зберігати сприятливі природні умови та максимально доступну норму вилучення біологічної продукції з природного фонду для задоволення потреб людини.

Екологічна культура передбачає наявність глибоких знань про навколишнє середовище, екологічний стиль мислення, що зумовлює відповідальне ставлення до природи та свого здоров'я; уміння і досвід розв'язання екологічних проблем; безпосередню участь у природоохоронній роботі, а також здатність прогнозувати можливі негативні віддалені наслідки природоперетворювальної діяльності людини.

Наявність екологічної культури допомагає майбутньому фахівцю усвідомити власний виховний потенціал як майбутнього спеціаліста, який має володіти методикою еколого-виховної роботи на виробництві.

Важливим компонентом екологічної вихованості є екологічна свідомість особистості, тобто сукупність знань, уявлень людини про її взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодію зі світом природи. На цій основі формується відповідне позитивне ставлення до природи, а також усвідомлення людиною себе як її частини.

Стрижневими елементами формування екологічної свідомості є:

- знання (засвоєння основних наукових понять про природу, екологічні проблеми);
- усвідомлення (формування свідомої позиції щодо довкілля);
- ставлення (розуміння природи як унікальної цінності та джерела матеріальних і духовних сил людини);
- навички (здатність практичного освоєння довкілля і його охорони);
- діяльність (участь у розв'язанні екологічних проблем).

Професійна освіта в галузі екологізації підготовки майбутніх фахівців має своїм завданням формування у студентів основ біосферного світогляду спеціаліста XXI ст., тобто розуміння необхідності збереження генетичного фонду планети й турботи про долю наступних поколінь, а також розуміння екологічних проблем (локальних і глобальних) як пріоритету в системі міжнародного співробітництва.

Ефективне екологічне виховання студентської молоді передбачає:

1. різноплановість екологічної освіти, охоплення всіх її рівнів, забезпечення потреби держави в екологічно грамотних кадрах з урахуванням потреб усіх регіонів;

2. використання усієї різноманітності форм і методів екологічного навчання, врахування специфіки навчальних матеріалів відповідно до особливостей і потреб вищих навчальних закладів і регіонів;

3. тісний взаємозв'язок екологічної тематики навчання з життєвоважливими інтересами (потребами) студентів, населення;

4. ознайомлення студентів із новітніми результатами екологічних досліджень у прикладних галузях.

Важливою якістю екологічно вихованої особистості є сформованість у неї екологічної відповідальності, тобто усвідомлення необхідності брати на себе конкретні зобов'язання для гармонізації її зв'язків із навколишнім середовищем та здатність прогнозувати наслідки власної діяльності.

У структурі екологічної відповідальності виділяють кілька компонентів (М. Левківський).

*Ціннісно-орієнтаційний компонент* визначає систему екологічних цінностей, які є складниками загальнолюдської культури і репрезентують цінність усього живого на землі, життя людини, її здатність захоплюватися красою природи, гуманне ставлення до інших людей, розуміння доцільності добротворчої та розумної перетворювальної діяльності людських спільнот тощо.

*Мотиваційний компонент* передбачає вияв студентами відповідних соціально значущих та особистісних мотивів (проживання в зоні жорсткого і напівжорсткого радіологічного контролю, забрудненість повітря, невідповідність питної води світовим стандартам, засміченість житлових масивів, усвідомлення планетарного забруднення загалом). Педагог повинен спрямовувати свою діяльність на формування реально діючих мотивів у вихованців.

*Когнітивний компонент* зорієнтований на розвиток у студентів їхньої екологічної спрямованості. Вона виявляється у відповідних інтересах, нахилах, переконаннях. Молоді люди повинні усвідомлювати себе частиною природи, у них мають розвиватися прагнення постійно спілкуватися з нею. Важливо, щоб студенти розуміли згубність впливу місцевих екосистем із забрудненим повітрям, водоймами тощо.

*Особистісний компонент* передбачає розуміння і вияв кожним студентом власної неповторності, унікальності, гідності, відповідальності за все живе у цьому світі.

*Практичний компонент* означає практичну діяльність молоді (організація пошукових студентських груп природоохоронного спрямування: пошук рідкісних рослин, птахів, тварин, записаних до "Червоної книги"; добровільна організація студентів для поліпшення мінієкосистеми: очищення території навчального закладу, насадження рослин і дерев; написання індивідуальних дослідницьких робіт на екологічну тематику).

Екологічну підготовку спеціаліста слід спрямовувати на якісне засвоєння ним усього обсягу екологічних знань відповідно до специфіки програм дисциплін,

формування уміння самостійно аналізувати й моделювати типові екологічні ситуації з орієнтацією на необхідність керування ними; на якісне виконання нескладних комплексних екологічних експертиз; формування здатності приймати природоохоронні рішення на перспективу, виконувати екологічну паспортизацію об'єктів. Фахівців-екологів вищого рівня і широкого профілю готують провідні університети України, де створено для цього необхідні умови.

У формуванні екологічної культури студентів важливе місце посідає курс “Екологія”. Засвоєнню матеріалу цього курсу значною мірою сприяють виконання лабораторних, розрахунково-графічних, курсових, дипломних робіт, перегляди документальних фільмів і слайдів, які б демонстрували дію екологічних законів та принципів на практиці (з використанням місцевих матеріалів).

Істотний вплив на формування екологічних знань має проведення диспутів. У їх процесі зростає ймовірність створення передумов (психологічних, організаційних, пошукових) для розширення екологічного кругозору та відповідальності особистості. Цьому сприяють також науково-пошукові та науково-експериментальні дослідження студентів, які зорієнтовані на освоєння студентами сучасних методів і технологічних схем очищення стічних вод, на роботу над їх удосконаленням з метою підвищення їх економічної ефективності та зниження екологічного впливу на довкілля. Це формує здібності, нахили, таланти особистості, готовність до самореалізації.

Екологічне виховання тісно пов'язане з естетичним. Внутрішня спорідненість полягає у формуванні ціннісного ставлення до природи. Це дає підстави стверджувати, що еколого-естетичне виховання реалізується на стику педагогіки, психології, мистецтвознавства, суспільних і природничих наук. Оскільки естетичний розвиток є невід'ємною частиною екологічної освіти, то закони краси повинні стати категоричним імперативом моральної поведінки (в етиці німецького філософа І. Канта – моральне веління, яке притаманне розуму, є вічним та незмінним, взяте за основу моралі) стосовно природи. Своєрідна «синтетичність» екологічного виховання зумовлює те, що його не можна обмежувати вивченням власне екологічних дисциплін. Воно охоплює світоглядні, моральні, естетичні й інші аспекти формування особистості.

Система екологічного виховання передбачає врахування таких аспектів (Н. Волкова):

- національного та регіонального підходів до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування;
- гуманістичної спрямованості і зростаючої ролі екологічних чинників у розв'язанні глобальних проблем людства (раціонального використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захисту середовища від забруднення промисловими та побутовими відходами);
- збереження духовного і фізичного здоров'я людини;

– об'єктивності у розкритті основних екологічних законів та понять, що дають підстави вважати екологію наукою, яка розвивається і спрямована на розв'язання проблем довкілля;

– зв'язку між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності не лише у виробництві, а й у повсякденному житті людини.

У процесі екологічного виховання необхідно домагатися, щоб для кожної молодої людини законом стали етичні правила поведінки на Землі, виголошені німецьким філософом та екологом Е. Калленбахом:

- люби й шануй Землю, яка благословляє життя й управляє ним;
- вважай кожен твій день на Землі священним і святкуй зміну пір року;
- не вважай себе вищим за інші живі істоти і не поведься так, щоб вони зникали;
- будь вдячний тваринам і рослинам за їжу, яку вони тобі дають;
- не занапащай і не забруднюй багатств Землі зброєю війни;
- не женися за прибутками від багатств Землі, а намагайся відновлювати її виснажені сили;
- не приховуй від себе й від інших наслідки твоєї діяльності на Землі;
- не обкрадай майбутні покоління, виснажуючи й забруднюючи Землю;
- споживай дари Землі помірно, бо всі її мешканці мають рівні права на її багатство.

Екологічну підготовку, що передбачає здатність людини займати активну життєву позицію у сфері поліпшення екологічної ситуації на Землі та охорони природного середовища і довкілля, раціонального природокористування, можна вважати завершеною, якщо людина: а) оволодіє системою знань у галузі екології, теоретично усвідомить взаємодію в системі “ноотропне (психоемоційне) середовище – природне середовище та довкілля”, причини наслідків порушень і забруднень природного середовища та довкілля, негативний вплив різних чинників та їхньої сукупності на організм та здоров'я людини; б) виробить гуманістичне світосприйняття, любов до природного середовища і людини як частини природи, що сприятиме самовдосконаленню духовного світу людини; в) сформує вольовий чинник з метою реалізації знань і почуттів людини при практичних діях у побуті та виробничій сфері.

Це сприятиме розвитку та збагаченню новими міждисциплінарними знаннями, якими оволодіває студент, а також новими фактами, безперервно осмислюваними за їхньою значимістю та раціональністю використання.

Практична реалізація завдань і мети екологічної освіти у вищих навчальних закладах ґрунтується на засадах взаємозв'язку теоретичних знань із практичною діяльністю студентів у цій сфері; включенні екологічних аспектів у структуру предметних, спеціальних узагальнюючих тем; поєднанні аудиторних занять із безпосереднім спілкуванням з природою; використанні проблемних методів навчання; поєднанні аудиторної і позааудиторної природоохоронної роботи.

### ***Естетичне виховання студентів***

Важливим напрямом змісту виховання студентів вищого навчального закладу, чинником гармонійного розвитку особистості є естетичне виховання.

***Естетичне виховання*** – складова частина виховного процесу, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

Метою естетичного виховання у вищому навчальному закладі є формування у майбутнього спеціаліста естетичної культури – здатності особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя та діяльність за законами краси.

Компонентами естетичної культури є:

а) естетичні почуття – емоційні стани, зумовлені оцінним ставленням людини до явищ дійсності і мистецтва;

б) естетичні потреби – потреби в естетичних переживаннях, спілкуванні з художньо-естетичними цінностями;

в) естетичні смаки – здатність оцінювати твори мистецтва, естетичні явища з позицій естетичних знань та ідеалів;

г) естетичні ідеали – соціально та індивідуально психологічно зумовлені уявлення про красу в природі, суспільстві, людині, мистецтві;

г) художні уміння – здібності в галузі мистецтва.

Усі зазначені складові поняття “естетична культура” визначають зміст і завдання естетичного виховання студентів.

Естетичне виховання майбутніх спеціалістів передбачає використання духовно-культурного потенціалу всіх навчальних дисциплін, які вивчаються у вищому навчальному закладі. Кожен семінар чи лекція має естетичний потенціал. Цьому слугують і творчий підхід до розв’язання пізнавального завдання, виразність слова викладача та студентів, відбір та оформлення наочного і роздавального матеріалу тощо.

Провідне місце в естетичному вихованні студентів належить дисциплінам соціально-гуманітарного циклу, зокрема естетиці – науці про загальні закономірності художнього осмислення дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності і перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства.

У процесі естетичного виховання формуються естетична свідомість і естетична поведінка. Естетична свідомість – це форма суспільної свідомості, що реалізується як художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали і виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах. Її компонентами є естетичні почуття, естетичний смак, естетичний ідеал.

Естетична свідомість обумовлює естетичну поведінку. Ознаками такої поведінки є красиві вчинки, дії, акуратність в одязі, красива постава, манери, уміння триматися невимушено (природно), культурно й естетично виявляти свої емоції.

Естетичний вплив на студентів має бути планомірним, цілеспрямованим і здійснюватися щоденно. Оскільки для студентів навчання є безпосередньою трудовою діяльністю, необхідно розкривати красу праці, виховувати естетичне ставлення до неї. Вищий навчальний заклад не може нехтувати потребою створення сприятливих естетичних умов для навчання: відповідного естетичного оформлення аудиторій, лабораторій, бібліотек, читальних залів тощо.

Формування естетичних смаків залежить і від умов проживання в гуртожитках (більшість студентів проживають у них п'ять років). Тому слід подбати про елементи естетизації побуту в них. Не випадково у навчально-виховних закладах, якими керував А. Макаренко, завжди була ідеальна чистота.

Неабиякі можливості естетичного виховання студентів закладені в різних формах позааудиторної виховної роботи: бесідах на естетичні теми, лекціях, концертах, дискусійних клубах, театралізованих виступах, художніх конференціях, бесідах “за круглим столом”.

Могутнім засобом впливу на розум і почуття людини є мистецтво. Література, спів, музика сприяють розвитку навичок творчого самовияву студентів, здатності до імпровізації, уміння співвідносити власні художні уподобання з жанровими закономірностями, його стильовими ознаками. Тому у вищих навчальних закладах важливо розвивати художню самодіяльність, організовувати походи до музеїв, театрів, кіно, зустрічі з художниками, письменниками, акторами тощо.

Формування справжніх естетико-духовних цінностей студентської молоді неможливе без глибокого усвідомлення ними національних основ культури, зокрема народної пісні, творчості українських композиторів-класиків. Надзвичайно важливим є цілісний підхід до засвоєння ними національної культури: вивчення історії, оволодіння естетичним багатством мови, увага до краси рідного краю. Одним з найсильніших факторів стихійного естетичного впливу в системі естетичного виховання є природа. Цей вплив посилюється за умови, що він організований і керований педагогом.

Естетичне виховання студентів здійснюється і шляхом міжособистісного впливу між студентами, студентами і викладачами у навчальному процесі та в позанавчальний час. Естетичне спілкування, яке включає елементарні естетичні навички поведінки, естетику взаємовідносин людей у праці, побуті, відпочинку, за умілої організації має потужну виховну силу. Формування естетичних відносин у навчальному закладі відбувається за участі викладачів і кураторів.

Ефективність естетичного виховання студентів значною мірою залежить від вмілого використання педагогами різноманітних способів і засобів: створення

естетичних ситуацій, які передбачають оцінювання (ознайомлення з творами мистецтва та їх обговорення); використання естетичного потенціалу усіх навчальних дисциплін; впровадження естетичних елементів у структуру знань та ін.

Формування естетичної культури майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах залежить від багатьох факторів. Серед них технократизм (надання переваги технічним дисциплінам), який протиставляє матеріальну культуру духовній. Це призводить до викривлення самої духовної культури, виникнення її неповноцінних форм. Тому в тих навчальних закладах, де спостерігається це явище, необхідно вносити у навчально-виховний процес гуманістичний смисл, гуманітаризувати свідомість студентів.

Небезпечним чинником є обмежений погляд на людину. Під час визначення цілей і завдань підготовки спеціаліста у вищому навчальному закладі слід брати до уваги не лише професіоналізм (знання, вміння і навички в галузі майбутньої спеціальності), а й здатність майбутнього спеціаліста до духовного розвитку, духовної культури. Естетичне виховання має забезпечити погляд на людину як на цілісну, духовно багату істоту.

Безперечний вплив на студентів справляє духовна атмосфера, морально-психологічний клімат у навчальних закладах. Естетичне виховання повинно починатися з духовності, що має пронизувати всю систему міжособистісних стосунків у вищому навчальному закладі. Якщо ж у середовищі викладачів і адміністрації панують байдужість, формалізм, то жодні методи чи форми естетичного виховання не спрацюватимуть.

Рівень культури кожного студента значною мірою залежить від виховання у сім'ї. Дуже часто молоді люди не лише не отримують у сім'ї стимулів власного культурного розвитку, а й набувають досвіду протидії різним впливам культури. Тому завданням вищих навчальних закладів є посилення уваги до сім'ї, охоплення її системою естетичного виховання, що дає змогу стабілізувати педагогічний вплив на студентів, розширити базу виховної роботи, підвищити її ефективність.

Готуючи студентів як майбутню інтелігенцію до її культурно-виховної функції в суспільстві, слід створити сприятливі умови формування їх високої культури. У навчальному закладі повинні працювати спеціальні кабінети, лабораторії естетичного виховання, діяльність яких спрямована на поглиблення знань студентів у сфері естетики, мистецтва, культури, на формування навичок естетичної діяльності, на методичне та наукове забезпечення навчально-виховного процесу, а також на дослідження рівня естетичної культури студентів. Доцільно розвивати такі форми творчості, які б об'єднували викладачів та студентів і позитивно впливали б на культурний рівень їх взаємин та ефективність навчання, а також налагодити контакти із спеціалістами-дизайнерами, архітекторами, які б допомагали оформляти приміщення, гуртожитки. Важливу

роль в естетичному вихованні відіграє зміцнення зв'язків вищих навчальних закладів з культурною громадськістю, залучення її до участі в житті студентства.

Отже, для високої ефективності естетичного виховання студентів необхідно створити у вищому навчальному закладі естетично привабливу обстановку, використовувати у виховній роботі зі студентами потенційні можливості народних традицій та обрядів, забезпечувати високу естетичну культуру викладачів і студентів, а також виховних заходів, залучаючи до їх підготовки і проведення якомога більше студентів і відомих людей зі сфери культури.

### ***Фізичне виховання студентів***

Фізичне виховання у вищому навчальному закладі є невід'ємною частиною формування загальної і професійної культури особистості сучасного фахівця, системи гуманістичного виховання студентів. Як навчальна дисципліна, обов'язкова для всіх спеціальностей, воно є також засобом формування всебічно розвиненої особистості, оптимізації фізичного і фізіологічного стану студентів у процесі професійної підготовки.

*Фізичне виховання* – система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєвоважливих рухових навичок і вмінь.

За час навчання важливо сформувати у студентів розуміння необхідності постійно працювати над собою, вивчаючи особливості свого організму, раціонально використовувати свій фізичний потенціал, ведучи здоровий спосіб життя, постійно засвоювати цінності фізичної культури.

Фізичне виховання у вищому навчальному закладі виконує такі функції (В Ільїніч):

- соціальну (досягнення необхідного рівня розвитку особистості, зміцнення її здоров'я, підготовка до професійної діяльності);
- інтегративно-організаційну (характеризує можливості об'єднання молоді в колективи, команди, клуби, організації для спільної фізкультурно-спортивної діяльності);
- проектно-творчу (визначає можливості фізкультурно-спортивної діяльності, в процесі якої створюються моделі професійно-особистісного розвитку людини, забезпечується розвиток індивідуальних здібностей);
- проектно-прогностичну (розширення ерудиції студентів у сфері фізичної культури);
- ціннісно-орієнтаційну (формування професійної та особистісної орієнтації);
- комунікативно-результативну (відображає культуру поведінки, спілкування, взаємодію учасників фізкультурно-спортивної діяльності);
- соціалізації (залучення індивіда до системи суспільних відносин).

Фізичне виховання спрямоване на розв'язання таких специфічних завдань: формування у студентів високих моральних, вольових і фізичних якостей, готовності до високопродуктивної праці; збереження і зміцнення здоров'я студентів, сприяння всебічному розвитку організму, підтримання високої працездатності протягом всього періоду навчання; всебічна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка студентів з урахуванням особливостей майбутньої трудової діяльності; здобуття студентами необхідних знань з основ теорії, методики і організації фізичного виховання і спортивного тренування, підготовка до роботи як громадських інструкторів, тренерів і суддів; вдосконалення спортивної майстерності студентів-спортсменів; виховання усвідомлення необхідності регулярно займатися фізичною культурою і спортом.

Фізичне виховання студентів у вищих навчальних закладах здійснюється протягом усього періоду навчання в усіх формах: навчальні заняття, самостійні заняття фізичною культурою, спортом і туризмом, фізичні вправи в режимі дня, масові оздоровчі, фізкультурні та спортивні заходи. Усі форми взаємопов'язані, доповнюють одна одну і постають як цілісний процес фізичного вдосконалення.

Навчальну програму з фізичного виховання реалізують під час навчальних занять із цього навчального предмета. Однак ці заняття не можуть відновити дефіциту рухової активності студентів, забезпечити відновлення їх розумової працездатності, запобігти захворюванням, що розвиваються на тлі хронічної втоми. Цю проблему можливо розв'язати завдяки плануванню та проведенню студентами самостійних занять із фізичного виховання впродовж 4-6 годин на тиждень.

Організація самостійної роботи студентів з фізичної культури у вищому навчальному закладі є актуальною проблемою. Здійснювати її можна за такими напрямками:

- усвідомлення необхідності в самостійній роботі (проведення бесід, лекцій, диспутів про життя і діяльність видатних людей, які досягли високих результатів у певних галузях за допомогою самостійних занять), що формуватиме фізичну культуру та бази знань для виховання стійкого переконання про цінність її для майбутніх фахівців;

- вироблення методики самостійних занять (анкетування і спостереження, бесіди, розробки необхідних програм для розвитку різних якостей, враховуючи бажання студентів обирати різні форми за індивідуальними графіками, використання контрольних тестів для констатування рівня досягнення мети).

Плануванням самостійної роботи студентів з фізичної культури необхідно передбачати: затвердження загального бюджету часу на самостійну роботу з фізичної культури; наявність рекомендованого графіка виконання домашніх завдань та контрольних тестів з фізичної культури; періодичне проведення бесід та анкетування з метою виявлення досягнень з фізичного виховання.

Засоби фізичної культури і спорту використовують у різних напрямках життєдіяльності студентів.

*Гігієнічний напрям* передбачає використання засобів фізичної культури для відновлення працездатності та зміцнення здоров'я в умовах гуртожитків і вдома: ранкова гігієнічна гімнастика, загартовувальні процедури, правильний режим праці й відпочинку, харчування, оздоровчі прогулянки, біг, спортивні ігри, плавання, ходьба на лижах тощо.

*Оздоровчо-рекреаційний напрям* полягає у використанні засобів фізичної культури й спорту за колективної організації відпочинку у вихідні дні, на канікулах: туристичні походи, екскурсії, рухливі ігри, народні забави тощо.

*Загальнопідготовчий напрям* забезпечує всебічну фізичну підготовленість і підтримку її протягом багатьох років згідно з вимогами і нормами для певної вікової категорії.

*Спортивний напрям* передбачає спеціалізоване систематичне заняття одним із видів спорту в групах спортивного вдосконалення, в спортивних секціях спортивного клубу чи індивідуально.

*Професійно-прикладний напрям* зорієнтований на використання засобів фізичної культури і спорту в підготовці до роботи за обраною спеціальністю.

Існують такі основні завдання, які розв'язують у процесі професійно-прикладної фізичної підготовки:

а) поповнити та вдосконалити індивідуальний фонд рухових умінь, навичок та фізкультурно-освітніх знань, що сприяють освоєнню обраної професійної діяльності, будуть корисними та потрібними під час професійно-прикладної фізичної підготовки;

б) інтенсифікувати розвиток професійно важливих фізичних та безпосередньо пов'язаних з ними здібностей, забезпечити стійкість підвищеного на цій основі рівня дієздатності;

в) підвищити ступінь резистентності (опірності) організму до несприятливих впливів навколишнього середовища, в якому відбувається трудова діяльність, сприяти збільшенню його адаптаційних можливостей, збереженню та зміцненню здоров'я;

г) сприяти успішному виконанню суспільних завдань, реалізованих у системі професійної підготовки кадрів, вихованню моральних, духовних, вольових та інших якостей, що характеризують цілеспрямованих, високоактивних членів суспільства.

Ці завдання слід кожного разу конкретизувати стосовно специфіки професії та особливостей контингенту тих, хто навчається. Зрозуміло, що професійно-прикладна фізична підготовка буде достатньо ефективною тільки в поєднанні з іншими складовими соціальної системи виховання, коли завдання з підготовки до трудової діяльності не зводять до часткових найближчих завдань, характерних для окремих етапів професійно-прикладної підготовки, і розв'язують не

епізодично, а перманентно. Першочергову роль у реалізації завдань відіграє повноцінна загальна фізична підготовка. На основі створюваних нею передумов будують спеціалізовану професійно-прикладну фізичну підготовку, необхідну для реалізації професійної діяльності та її умов.

*Лікувальний напрям* полягає у використанні фізичних вправ, загартовувальних і гігієнічних заходів у системі лікувальних засобів щодо відновлення здоров'я чи окремих функцій організму, знижених чи втрачених внаслідок хвороби чи травм.

Самостійні заняття необхідно спрямовувати на підвищення рівня в галузі теоретичних знань, галузі фізичної культури і спорту, на підготовку до здачі державних тестів і залікових нормативів, удосконалення вмінь і навичок з ігрових видів спорту, на удосконалення фізичного розвитку студентів.

За характером самостійні заняття фізичними вправами поділяють на індивідуальні та групові.

Основними *формами індивідуальних занять* є: виконання домашніх завдань з теоретичної підготовки, розвитку рухових якостей та удосконалення рухових дій; щоденна ранкова фізична гімнастика; спеціалізована гімнастика; виконання комплексів вправ з усунення деяких рухових вад і недоліків у фізичному розвитку; виконання комплексів вправ з метою підвищення загальної і фізичної підготовленості, розвитку сили, витривалості, швидкості, спритності, гнучкості; заняття плаванням з метою оволодіння технікою різних стилів плавання; участь у різних спортивних змаганнях і фізкультурно-оздоровчих заходах.

Кожна з цих форм має свою специфіку, вирізняється тривалістю та обсягом фізичного навантаження. Домашнє завдання, наприклад, може бути короткочасним, невеликим за обсягом виконуваної тренувальної роботи. Частіше воно є епізодичним, а то й разовим, спрямованим на ліквідацію відставання в якійсь вправі чи на закріплення нових рухових навичок. Ранкова спеціалізована гімнастика передбачає систематичні щоденні заняття, що заміняють ранкову гігієнічну гімнастику. Вона спрямована на вдосконалення окремих елементів техніки рухів, поліпшення фізичного стану, досягнення високих спортивних результатів. Її проводять щоденно протягом 40-50 хвилин.

Особливе місце у фізичному вихованні студентів посідає фізичне самовиховання, тобто процес цілеспрямованої, свідомої, планомірної роботи над собою, орієнтованої на формування фізичної культури. Цей процес охоплює три етапи. Перший етап пов'язаний із самопізнанням особистістю власного "Я", виділенням власних позитивних психічних і фізичних якостей, а також негативних, які необхідно подолати. До методів самопізнання належать самоспостереження, самоаналіз, самооцінка. На цьому етапі людина приймає рішення працювати над собою.

На другому етапі визначається мета і програма самовиховання, а на їх основі – особистий план самовиховання. Він містить завдання (зміцнення здоров'я,

загартування організму, включення до здорового способу життя; виховання наполегливості, витривалості), засоби й методи розв'язання поставлених завдань.

Третій етап фізичного самовиховання пов'язаний безпосередньо з його практичним здійсненням. Він ґрунтується на використанні способів впливу на самого себе через самонаказ, самопереконавання, самонавіювання, самокритику, самоконтроль, самозвіт.

До *форм групових занять* фізичними вправами належать: спортивні ігри, туристичні походи, змагання з різних видів спорту та ін. Правильне організування занять спортивними іграми сприяє зміцненню кістково-м'язового апарату, поліпшенню обміну речовин, вдосконаленню різноманітних функцій організму. Спортивні ігри розвивають такі риси характеру, як сміливість, рішучість, наполегливість, самовідданість, ініціативність, дисциплінованість, прагнення до досягнення спільної мети тощо.

Самостійні заняття студентів (за завданнями викладачів) фізичною культурою, спортом, туризмом дають змогу виконати тижневий обсяг рухової активності, сприяють засвоєнню навчального матеріалу з фізичного виховання, прискорюють процес фізичного вдосконалення.

Для активізації фізичного виховання майбутніх фахівців, орієнтації їх на самостійні заняття фізичною культурою і спортом необхідно:

- надавати заняттям з фізичного виховання привабливості та емоційності: ознайомлювати студентів з новими видами фізичних вправ у водно-паркових зонах, регулярно проводити масові туристичні походи тощо;
- на заняттях із фізичного виховання розширювати арсенал фізичних вправ, посилювати для самостійних занять у домашніх умовах;
- налаштовувати студентів психологічно на поступове підвищення інтенсивності занять професійно-прикладною фізичною підготовкою з неминучим неприємним відчуттям (м'язовий біль, піт тощо);
- орієнтувати студентів на засвоєння серії простих ігор і вправ не тільки з метою поліпшення здоров'я, професійної підготовки, а й для формування навичок організації ефективного виховання і активного відпочинку майбутніх дітей, для гарантування їх безпеки, наприклад біля водойм, тощо.

Фізична культура у вищому навчальному закладі виконує оздоровчі, виховні та освітні завдання. Конкретні напрями та організаційні форми масової фізичної культури визначаються статтю, віком, станом здоров'я, рівнем фізичної підготовленості, а також наявною спортивною базою, традиціями вищого навчального закладу. Фізична культура і спорт мають також гігієнічне, оздоровчо-рекреаційне, загальнопідготовче, спортивне, професійно-прикладне і лікувальне спрямування.

Істотну роль у фізичному вихованні відіграють масові фізкультурно-спортивні заходи, які організовуються у вільний від навчальних занять час, у вихідні та святкові дні, в оздоровчо-спортивних таборах, під час навчальної

практики, табірних зборів. Ці заходи проводяться спортивним клубом вищого навчального закладу з ініціативи студентів за методичного керівництва кафедри фізичного виховання та за активної участі громадських організацій вищого навчального закладу.

Ефективність фізичного виховання значною мірою залежить від мотивів, які стимулюють активність особистості: фізичне вдосконалення пов'язане з прагненням прискорити темпи власного розвитку, мати гідне місце в оточенні, домогтися уваги; дружня солідарність продиктована бажанням бути разом з друзями, співпрацювати з ними; відповідальність зумовлена необхідністю відвідувати заняття з фізичної культури, виконувати вимоги навчальної програми; суперництво пов'язане з бажанням виділитися, підняти свій престиж, бути першим; спортивний мотив зумовлений прагненням досягнути значних результатів; ігровий мотив полягає у сприйнятті занять спортом як засобу розваги, нервової розрядки, відпочинку та ін.

Однією з важливих умов раціонального використання засобів фізичної культури і спорту, високої ефективності навчально-тренувальних занять, масових оздоровчих, фізкультурних та спортивних заходів і змагань є медичне забезпечення. Здійснюється воно у формі лікарського контролю: регулярне медичне обстеження; лікарсько-педагогічне спостереження під час занять, фізкультурно-оздоровчих заходів і змагань; санітарно-гігієнічний контроль за місцем і умовами проведення занять, фізкультурно-оздоровчих заходів і змагань; медичне обслуговування масових оздоровчо-спортивних таборів, фізкультурно-спортивних та оздоровчо-спортивних заходів, санітарно-освітня робота та пропаганда фізичної культури, спорту, туризму, здорового способу життя; профілактика спортивного травматизму та захворюваності.

Діяльність викладача, тренера, інструктора, спортивного лікаря має бути спрямована на формування здатності самоконтролю за власним організмом (регулярні самостійні спостереження за станом здоров'я, фізичного розвитку, за впливом на організм занять фізичними вправами і спортом). Самоконтроль привчає студентів усвідомлено ставитися до занять, дотримуватися правил особистої та колективної гігієни, розумного розпорядку дня, режиму навчання, праці, побуту і відпочинку.

З переходом до ринкових відносин усі підприємства, установи вільні у виборі працівників. Роботодавцям потрібні здорові, фізично підготовлені кадри, які не бояться труднощів і добре справляються з будь-якими навантаженнями, оскільки мають добру фізичну форму. Хороше враження справляє і здоровий вигляд працівника, який репрезентує виробництво. Запорукою цього є фізкультура і спорт. Вони сприяють підвищенню і збереженню працездатності на тривалий час, зміцнюють організм, підвищують його опір захворюванням, позитивно впливають на функції всіх систем організму, що є добрим фундаментом успішної професійної діяльності фахівця.

## *Підготовка студентів до сімейного життя.*

### *Тендерний аспект виховання*

Нині в Україні гостро постає проблема родини та родинних стосунків. Вона надзвичайно актуальна, тому що саме родина є базовою структурною одиницею суспільства.

За статистикою, на 100 шлюбів припадає 58 розлучень, розпадається кожна друга родина. Аборти роблять 500-700 тис. українських жінок щорічно. їх кількість як мінімум у 1,2-1,7 рази перевищує кількість пологів. У Європі це співвідношення відповідає 0,25.

Одним із основних завдань суспільства є підготовка молоді до створення повноцінної сім'ї. Така підготовка повинна ґрунтуватися на системі знань, умінь і навичок, здобутих за час навчання у загальноосвітній школі. Однак педагогічні дослідження свідчать про існування певних проблем щодо сприйняття студентами себе у сімейному житті: незнання елементарних норм сімейного права; хибне уявлення про особливості статевої поведінки; відсутність психологічної готовності до домашньої праці, рівномірного розподілу домашніх обов'язків; несформованість психологічних рис, необхідних для гармонійного спілкування в шлюбі, невміння розв'язувати конфліктні ситуації у міжстатевому спілкуванні; відсутність психологічної і практичної підготовки до виховання і догляду дітей, виконання материнських і батьківських функцій.

Готовність до шлюбу і сімейного життя передбачає не лише бажання закоханих постійно бути разом, а й відповідальність і серйозні зобов'язання. Вона охоплює декілька аспектів (Л. Шнайдер).

- формування певного морального комплексу: готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків щодо свого партнера, майбутніх дітей. Йдеться насамперед про розподіл ролей між подружжям;
- готовність до міжособистісного спілкування і співпраці. Сім'я є малою групою, для її нормального функціонування необхідна узгодженість ритмів життя подружжя;
- готовність до самопожертви заради партнера, що передбачає здатність до відповідної діяльності, заснованої на альтруїзмі (безкорисливість);
- наявність якостей, пов'язаних із проникненням у внутрішній світ людини (емпатійний комплекс);
- висока естетична культура почуттів і поведінки особистості;
- уміння розв'язувати конфлікти конструктивним способом, здатність до саморегуляції власної психіки і поведінки.

У процесі підготовки до сімейного життя слід виховувати у молодих людей вміння уникати ситуацій, які спричиняють сімейні чвари, а часто – і розлучення. Йдеться про намагання партнерів домінувати у сім'ї; незадоволену потребу в спілкуванні; несумісність партнерів, що зумовлено різними умовами проживання, перебуванням під впливом різних колективів, сімей, різними життєвими

цінностями; недоліки виховання, характер і моральний розвиток сім'ї (споживацтво, егоїзм, надмірна критичність); нерівномірний розподіл обов'язків; незадоволені матеріальні потреби; порушення сімейної етики (ревності, подружнїя невірність), незадоволення сексуальних потреб тощо.

Підготовка молоді до шлюбу і сім'ї є багатогранним процесом, який охоплює кілька аспектів (В. Кравець): загальносоціальний, моральний, психологічний, правовий, господарсько-економічний, естетичний, інтимно-сексуальний. Всі вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного, мають за мету формування хорошого сім'янина.

*Загальносоціальна підготовка* молоді до сімейного життя передбачає завершення освіти, здобуття професії, початок самостійної трудової діяльності. З цим нерозривно пов'язана соціально-економічна готовність до шлюбу, сутність якої полягає в можливості молодих людей самостійно матеріально забезпечити себе і свою сім'ю, і усвідомлення ними відповідальності за партнера, за сім'ю, за дітей. Загальносоціальна підготовка передбачає також ознайомлення молоді із суспільною сутністю шлюбно-сімейних стосунків, із значенням сім'ї в житті людини і суспільства, соціальними ролями подружжя і батьків.

*Моральна підготовка* до сімейного життя передбачає формування готовності будувати сім'ю, серйозного ставлення до шлюбу, почуття відповідальності, доброти, чуйності, обов'язку, терпеливості, турботливості тощо, а також ознайомлення з правилами подружнього етикету, культурою і етикою поведінки в сім'ї тощо.

У моральній підготовці молоді до сімейного життя доцільно опиратися на релігійність значної частини студентської молоді. Зокрема, це ефективно у боротьбі з розпустою, різними збоченнями. Людина, яка вважає себе віруючою, не піддається цим негативним явищам.

Є ефективним релігійний підхід у подоланні поширеного серед молоді явища переривання вагітності. Від часу його легалізації (1957 р.) й до сьогодні в Україні зроблено приблизно 30 млн абортів. Нині в Україні становище з народжуваністю критичне: на десять новонароджених припадає вісім абортів. Зростає кількість ранніх абортів: за рік роблять 8 тис. легальних абортів у віці від 10 до 17 років. Релігія розглядає ненародженого як особистість, а не як ембріон чи зародок, а переривання вагітності як переривання життя дитини, незважаючи на те, на якій стадії її тіло знаходилося, бо життя вже розпочалося. Тому аборт релігія розглядає як вбивство, смертний гріх.

*Правова підготовка* до сімейного життя має на меті ознайомлення молодих людей з основними положеннями сімейного права: моногамія (одношлюбність); досягнення шлюбного віку, визначеного в Україні: для дівчат 17 – років, для юнаків – 18 років; запобігання кровозмішуванню (неможливий шлюб між родичами по прямій лінії, а також між тими, хто усиновлював, і тими, кого усиновили); психічне здоров'я партнерів (дієздатність); обопільна згода партнерів

(добровільність); рівноправність незалежно від походження, соціального і майнового стану, національності тощо.

У процесі підготовки до сімейного життя студенти засвоюють права і обов'язки подружжя, особисті правовідносини, майнові відносини, правовідносини між батьками і дітьми. Ознайомлюються також зі змістом державних актів про позбавлення материнських і батьківських прав, усиновлення, правові основи і наслідки розлучення, шлюбний контракт. Важливо розкрити студентам положення кримінального права про кримінальну відповідальність за ухиляння від лікування венеричних хвороб, зґвалтування, розбещення неповнолітніх тощо.

З 1 січня 2005 року набув чинності новий Сімейний кодекс України. Згідно з новим законодавством:

1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав і обов'язків подружжя.

3. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у чоловіка та жінки прав і обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органом реєстрації актів цивільного стану.

4. За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

5. Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

6. Заява про реєстрацію шлюбу подається до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їх вибором.

7. Шлюб реєструється через місяць після дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до настання цього строку.

8. Осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважають зарученими.

9. Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка перебуває в іншому шлюбі. У разі визнання такого шлюбу недійсним друга сторона має право на поділ майна, набутого в цьому шлюбі, на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом, на аліменти, прізвище, яке вона обрала під час реєстрації шлюбу.

10. Шлюб не може бути визнаним недійсним у разі вагітності.

11. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові згідно з правом на спільну сумісної власність, незважаючи на те що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

12. Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

13. Батьки і діти, зокрема ті, які проживають спільно, можуть бути самотійними власниками майна.

14. Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

15. Повнолітня дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

16. При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі 1% від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення.

З цими правовими положеннями потрібно знайомити студентів у процесі їх правової підготовки до сімейного життя.

*Господарсько-економічна підготовка* до сімейного життя передбачає формування умінь і навичок економічного і господарського характеру, необхідних у домашньому побуті: ведення домашнього господарства, рівномірний розподіл обов'язків між членами сім'ї, подолання хибних установок щодо поділу домашньої праці на жіночу і чоловічу, планування і дотримання сімейного бюджету тощо.

*Естетична підготовка* молоді до сімейного життя зорієнтована на формування уявлень про естетичну культуру сім'ї, ознайомлення з естетикою міжстатевих стосунків, основами етикету у взаєминах чоловіка і жінки; на виховання поваги до сімейних традицій, бажання їх примножувати, вміння організовувати сімейні свята. У її процесі формуються правильні уявлення про естетику побуту, з'являється бажання вносити прекрасне у свій побут, розвивається хороший смак (вміння одягатися, користуватися прикрасами, косметикою). Дуже важливо, щоб студенти усвідомили значення мистецтва в житті сім'ї, що допоможе їм цікаво організовувати дозвілля та відпочинок людини.

*Психологічна підготовка* до сімейного життя спрямована на формування здатності розуміти іншу людину, підтримувати її і психологічно розвантажувати. А це передбачає виховання в собі таких якостей, як емпатія (здатність співпереживати), емоційна гнучкість, розуміння потреб партнера, вміння пристосуватися до його звичок, особливостей характеру. Важливим також є вміння створювати спокійний морально-психологічний клімат в сім'ї, готовність підтримувати обстановку радості, бадьорості й оптимізму, здатність регулювати складні конфліктні ситуації. Цій меті підпорядковано розвиток психологічної

привабливості особистості, її здатності до контактів з іншими людьми, вміння спілкуватися і співпрацювати.

*Інтимно-сексуальна підготовка* полягає у формуванні в молоді певного рівня сексуальної культури. Важливим її елементом є емоційне багатство особистості, вміння надавати своєму почуттю різних відтінків, здатність до переживання насолод, віднайдення засобів вираження почуття кохання. Одним з невід'ємних атрибутів сексуально вихованої людини є дотримання нею гігієнічних вимог.

*Підготовка молоді до виконання материнських і батьківських функцій* передбачає освоєння нею репродуктивної функції сім'ї. Це усвідомлення ролі дітей у подружньому житті, їхнього впливу на родинне життя: діти урізноманітнюють і збагачують міжособистісні стосунки, розширюють сферу інтересів і потреб сім'ї, дають батькам емоційне задоволення самою своєю появою на світ, а відтак – своїми успіхами задовольняють почуття материнства і батьківства, підносять престиж сім'ї як мікроосередка суспільства.

У статевому вихованні студентської молоді важливого значення потрібно надавати висвітленню проблеми СНІДу. Синдром набутого імунodefіциту загрожує знищенням значної частини населення планети.

ВІЛ-інфекція розповсюджується надзвичайно швидкими темпами. Щодня в Україні вірус імунodefіциту людини вражає 38 осіб, вмирає інфікованих – 8. За статистикою, щороку понад 10 тис. мешканців нашої держави стають ВІЛ-інфікованими. За 20 років в Україні понад 119 тис. людей визнано такими. У 27,5 тис. випадків встановлено діагноз СНІД. За цей час померло понад 12 тис. мешканців України, серед них – 233 дитини.

Завдання статевого виховання полягає в поширенні інформації про СНІД; формуванні співчутливого ставлення до людей, які хворіють на СНІД (член сім'ї, колективу, однокласник тощо); умінні переживати складні життєві ситуації (втрата близької людини, невиліковна хвороба, каліцтво та ін.).

Ця хвороба може мати найрізноманітніші варіанти. Домінуючим у розвитку СНІДу раніше вважали захворювання лише імунної системи, нині відомі випадки неврологічного СНІДу, при якому переважно вражена центральна нервова система, при відсутності вираженого послаблення імунного захисту захворювання травного тракту та інших систем. Поліморфність розвитку СНІДу ускладнює винайдення ефективних засобів його лікування та профілактики.

Передається вірус статевим шляхом, через заражену донорську кров, її компоненти або донорські органи, сперму, забруднені голки, які використовують для ін'єкцій, від матері дитині у внутріутробний період, під час пологів, при годуванні грудним молоком.

Щоб спричинити хворобу, вірус повинен потрапити до крові людини через поріз чи подряпину на шкірі або слизових оболонках рота, вагіни чи прямої кишки. Вірус імунodefіциту людини не передається через рукостискання, торкання і навіть поцілунки, якщо при цьому не було порушено цілісність

слизової оболонки або поверхні язика, губів, ясен. Ним не можна заразитися в басейні, через посуд, страви, воду, перебуваючи в одному приміщенні з інфікованим.

Носії СНІДу – хворі та вірусоносії – практично здорові люди без виражених ознак хвороби на початковому етапі. Групу вірусоносіїв становлять гомосексуалісти, наркомани, донори крові та органів, інфіковані матері, а також люди з відхиленням у статевій і соціальній поведінці.

Характерні клінічні симптоми захворювання на СНІД:

1. Збільшення лімфатичних вузлів (за вухами, на шії, під пахвами і в паху). При СНІДі вони не зникають протягом місяця і більше.
2. Пурпурні затвердіння на різних частинах тіла, які, як правило, збільшуються у розмірі.
3. Втрата маси тіла більше ніж на 4 кг за два місяці.
4. Підвищення температури (38°C і вище) або нічна пітливість протягом кількох тижнів.
5. Сухий кашель більш ніж два тижні й довше, який ускладнюється дихальною недостатністю і лихоманкою.
6. Прогресуюча слабкість і втрата апетиту протягом двох місяців.
7. Шлунково-кишкові розлади протягом двох тижнів і більше.
8. Порушення координації і м'язова слабкість, часто однієї частини тіла (рука, нога).
9. Поява герпетичних висипів і виразок, які не проходять більш ніж за місяць.
10. Щільний білий наліт на слизовій оболонці порожнини рота (не тільки на язика), який не зникає протягом кількох тижнів.

**Студентська сім'я.** Студентська сім'я – це мала соціальна група, членами якої є студенти денної форми навчання і їхні діти. Створивши сім'ю, студент змушений поєднувати навчальні обов'язки з виконанням сімейних функцій. Назріває рольовий конфлікт між обов'язками сім'янина, батька (матері) і студента. Нові труднощі та суперечності з'являються у зв'язку з народженням дитини, що потребує великих затрат часу і сил, додаткового матеріального і психічного навантаження, певних жертв, зміни стилю життя. Серйозною проблемою є матеріальні та житлові умови. Часто це позначається на навчанні, на становленні молодих людей як фахівців.

Молодій студентській сім'ї важко впоратися самій із розв'язанням усіх проблем, які виникають після шлюбу. Подолати морально-психологічні проблеми допоможуть лекції, бесіди, в т.ч. індивідуальні, консультування різних спеціалістів, проведення вечорів запитань і відповідей, конференції з обміну сімейним досвідом, диспути, ознайомлення молоді зі спеціальною літературою, перегляд кінофільмів, зустрічі з лікарями, психологами, юристами та ін. Розв'язання побутових проблем студентської сім'ї є одним з основних завдань керівництва вищих навчальних закладів.

Успішно готувати студентську молодь до сімейного життя можуть лише компетентні викладачі вищого навчального закладу, чиї життєві принципи не розходяться з декларованими, яким студенти довіряють і яких поважають. Окрім того, хоч би якими системними, цілеспрямованими й результативними щодо цього були виховні впливи, важливо пробудити у студента прагнення до самовдосконалення, опанування культурою шляхетної статевої поведінки у найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

**Гендерний аспект виховання.** Демократизація та гуманізація суспільства в Україні сприяє створенню рівних можливостей для самореалізації особистості незалежно від віку і статі. Проте дисбаланс представництва чоловіків і жінок у державотворчій та управлінській діяльності, різниця в тривалості життя чоловіків і жінок, подвійна зайнятість жінок, недостатня самореалізація чоловіків у виховній та господарсько-побутовій функціях сім'ї, подвійні стандарти свідчать про існування традиційних стереотипних поглядів на роль і місце кожної статі у сімейній, професійній і суспільній сферах.

Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою – означає не лише мати певні анатомічні особливості, а й виконувати тендерні ролі. Йдеться про систему соціальних стандартів, вказівок, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб її визнали як чоловіка чи жінку. Тендерна роль охоплює також думки, почуття, слова, вчинки, які вказують на стать індивіда.

На сучасному етапі система навчально-виховної роботи закладів освіти та сім'ї навчає індивіда виконувати статеву роль відповідно до стандартизованих уявлень про “чоловіче” і “жіноче”, що стримує розвиток особистості, перешкоджає її самореалізації, оскільки не відповідає сучасному розвитку продуктивних сил, міжстатевому розподілу на ринку праці. Це зумовило коригування поглядів на соціально-психологічні відмінності, які існують між статями, і відповідно передбачає тендерний аспект у процесі виховання.

**Гендерне виховання** – цілеспрямований систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування у них егалітарних (партнерських) цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками статево толерантної поведінки.

Гендерне виховання передбачає відмову від сексизму (упереджене ставлення до людини, групи людей, пов'язане з їх належністю до певної статі; дискримінація за ознакою статі) у формуванні досвіду взаємодії між статями на засадах тендерної рівності, недопустимість протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, закладі освіти, суспільних інститутах, створення рівних умов і можливостей для розвитку, самовдосконалення і самореалізації кожної особистості.

Реалізація тендерного підходу в усіх ланках навчально-виховного процесу передбачає усвідомлення проблем тендерного паритету, оволодіння певним обсягом знань про упередження щодо кожної статі; пом'якшення стереотипів

щодо сімейних, професійних, суспільних ролей та корекцію уявлень про норми маску лінкос ті (система властивостей особистості, які традиційно вважають чоловічими) та фемінності (сукупність фізичних, психічних і поведінкових властивостей, яких очікують від жінки в певному соціумі); збагачення емоційного світу, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей з метою самореалізації особистості; накопичення та формування досвіду егалітарної (партнерської) поведінки. Цьому сприяє гендерна соціалізація – процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, що допомагає їй засвоїти норми, правила поведінки та установки відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення статей у суспільстві, робить повноцінним чоловіка чи жінку і прилучає їх до усталеної системи тендерних ролей (С. Вихор).

Гендерне виховання ґрунтується на засадах гуманітарної педагогіки, яка акцентує на тому, що:

- немає статевоповідних видів людської діяльності; освоєння будь-якого виду занять залежить від індивідуальних інтересів, здібностей, мотивації діяльності;
- чоловік і жінка відіграють однаково значущі ролі в сім'ї та вихованні дитини;
- хлопці та дівчата, чоловіки і жінки мають рівні можливості в оволодінні трудовими вміннями і навичками кар'єрного зростання;
- у вихованні дітей слід виходити з тези про рівні здібності, можливості статей та їхніх життєвих сценаріїв;
- недопустимо протиставляти дітей за статевою ознакою в різних сферах життєдіяльності, іграх, навчанні, планах на майбутнє;
- необхідно розвивати вміння дітей протистояти стереотипам і статевотипізованим очікуванням;
- важливо підтримувати дружнє співіснування статей у гендернонейтральному вихованні. Вони мають отримати рівнозначне виховання на базі однакових статевих ролей, включення в однакові види діяльності (В. Кравець).

Традиційна сім'я побудована на домінуванні однієї статі, як правило, чоловічої, на чіткому розподілі ролей і видів діяльності, згідно з яким чоловік матеріально забезпечує добробут сім'ї, утримує дружину і дітей, а дружина виховує дітей, веде домашнє господарство й у всьому підпорядковується чоловікові. Егалітарна сім'я вибудована на протилежних нормативних засадах (табл. 5.1).

Таблиця 2.1

Нормативні засади тендерних ролей традиційної та егалітарної сім'ї  
(Т. Говорун, О. Кікінеджі)

| Традиційна (домінаторна) сім'я                | Егалітарна (партнерська) сім'я                     |
|-----------------------------------------------|----------------------------------------------------|
| Нерівномірний розподіл влади, зловживання нею | Авторитет кожного, кооперативне використання влади |

|                                                                                                  |                                                                                                                                   |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Керівництво, основане на силі                                                                    | Керівництво, основане на авторитеті                                                                                               |
| Ригідність тендерних ролей                                                                       | Взаємозамінність тендерних ролей                                                                                                  |
| Статевотипізовані родинні обов'язки та тендерна сегрегація інтересів                             | Гнучкість розподілу сімейних обов'язків та видів діяльності з відповідним розмежуванням інтересів                                 |
| Суворі правила сімейного життя                                                                   | Лабільність (нестійкість) правил родинного життя                                                                                  |
| Деструктивний спосіб розв'язання конфліктів                                                      | Конструктивний спосіб розв'язання конфліктів                                                                                      |
| Невдачі та помилки приховують, засуджують, піддають обструкції, довго пригадують                 | Невдачі та помилки не приховують, обговорюють без нарікань, прощають, забувають                                                   |
| Відсутність поваги до приватних справ, особистих таємниць, тотальна підконтрольність поведінки   | Повага до приватних справ, особистих таємниць, невтручання в інтимний світ без запрошення                                         |
| Почуття незахищеності, підпорядкованості, самотності, переживання провини, тривожності, депресії | Сприйняття сім'ї як найбезпечнішого місця, де набувається впевненість у собі, зникають сумніви, тривожність, покращується настрій |
| Закритість сімейного життя, подружніх стосунків                                                  | Відкритість сімейного життя для соціуму, активне включення подружжя в суспільне життя                                             |
| Виховання дітей в умовах гіперконтролю, підпорядкованості, звітності, слухняності                | Виховання в умовах розширення автономії дитини, її самовизначення, повноправної участі в прийнятті колективних рішень             |

Як видно з таблиці нормативних засад тендерних ролей традиційної та егалітарної сімей, творення міжособистісних стосунків у сім'ї має відбуватися на засадах психологічної рівності особистостей чоловіка і жінки. З огляду на це юнаків та дівчат потрібно орієнтувати на те, що за домашні, побутові справи повинен братися в сім'ї той, хто на цей момент менше зайнятий, незалежно від статі. Основою егалітарної тендерної поведінки є взаємозамінність статей у виконанні господарських, побутових, виховних функцій сім'ї.

Рівноправ'я у навчально-виховному процесі покликані забезпечувати:

- однакові педагогічні вимоги, тон і зміст звертання до юнаків і дівчат;
- статевонейтральні вимоги до дотримання правил культури поведінки, уникнення нав'язування стереотипів на кшталт: “юнакам (дівчатам) не личить...”, “ти ж не дівчина (хлопець), щоб...” тощо;

- орієнтацію на індивідуальний розвиток молодої людини, її здібностей, уподобань, можливостей у навчанні, оволодіння професійними вміннями, досягнення певного статусу в громадсько-політичній діяльності незалежно від статі;

- заохочення молоді та однаковий доступ до користування навчальним, спортивним інвентарем, приладами;

- заохочення молоді до статевозмішаних занять, ігор, видів навчальної діяльності, уникнення статевого сепаратизму в спілкуванні;

- обговорення зі студентами проблем стосунків статей, наголошення на їхній рівності та взаємозамінності в сім'ї і суспільстві;

- привернення уваги студентів до нав'язування тендерних стереотипів ЗМІ, проявів сексизму, що принижує гідність жінок і чоловіків.

Побудова навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі на таких засадах сприятиме формуванню у студентів егалітарних цінностей, поваги до особистості незалежно від її статі.

Прикладом здійснення тендерного виховання молоді є введення спецкурсу “Професійне становлення сучасної жінки” в Київському національному аграрному університеті. Він покликаний, на думку його автора С. Виговської, створювати додаткові можливості для розкриття творчого потенціалу студенток, а також їх підготовки до майбутнього життя, яке передбачає поєднання професійних і специфічно жіночих ролей. Метою спецкурсу є сприяння ефективному професійному становленню студенток під час навчання у вищому навчальному закладі. Основними завданнями спецкурсу є:

- отримання уявлень про власні потенційні можливості, психофізіологічні, соціально-культурні особливості, розвиток адекватного розуміння самої себе, корекція самооцінки, стимулювання розвитку та розкриття творчих здібностей студенток як запорука успішної інтелектуальної діяльності;

- усвідомлення самоцінності праці, формування готовності до неї;

- підвищення рівня впевненості в собі;

- допомога в усвідомленні життєвих цілей, визначення професійних намірів, формування прагнення до самоактуалізації, бажання самовдосконалення, навчання, у т. ч. на основі самоосвіти;

- формування готовності до конкуренції на ринку праці, досягнення певного соціально-професійного статусу як фактору економічної та творчої незалежності;

- виховання характеру, розвиток інтелектуальної та духовної свободи, почуття власної гідності, уміння долати життєві труднощі, емоційної стійкості у складних життєвих ситуаціях, віри у власні сили в поєднанні з відповідальністю та повагою до інших людей;

- набуття навичок, формування культури спілкування як передумови успішної інтеграції в суспільство, готовності до взаємодії між людьми, групами, з

одного боку, а з іншого – як запорука збереження психологічного комфорту та рівноваги;

- залучення до знань про роль жінки в історії цивілізації, її становище в сучасному світі;

- виховання лідерських якостей студенток.

Для розв'язання цих завдань зміст навчальної програми спецкурсу передбачає: опрацювання загальних питань, що розкривають історію, сутність і специфіку професіоналізації особистості у контексті статевої диференціації; ознайомлення студентів з проблематикою професійного становлення сучасної жінки; спеціальну підготовку з питань диференціації як спільних для обох статей, так і специфічно чоловічих і жіночих соціально-психологічних рольових моделей поведінки у професійній сфері.

Основні методи реалізації змісту програми: а) проблемні лекції; б) діагностичні методики; в) тренінгові заняття (рольова і ділова гра, «мозковий штурм», дискусія, груповий аналіз ситуації, конструювання успішного становлення особистості та ін.); г) індивідуальні співбесіди та консультації щодо реалізації особистістю своїх професійних можливостей і намірів.

Досвід реалізації спецкурсу засвідчив, що він сприяє зростанню ефективності професійного становлення студенток вищих аграрних навчальних закладів за таких педагогічних умов:

- а) загальних (наявність професійно значущої мотивації і ціннісних орієнтацій, спрямованих на професійну самореалізацію, сформованість життєвої перспективи, зокрема професійних намірів);

- б) специфічних (урахування специфіки життєвих інтересів і статево-психологічних особливостей студенток, організація спеціальної навчально-виховної діяльності з удосконалення професійного становлення студенток-аграрієв із застосуванням інтерактивних методів та форм навчання).

Зарубіжний досвід підготовки молоді до сімейного життя. Готуючи молодь до сімейного життя, американська школа акцентує увагу на підготовці до шлюбу, відповідальності батьківства, статевого виховання. Метою дошлюбної підготовки є засвоєння сукупності теоретичних знань про шлюб та інтимні взаємини з подальшим формуванням практичних умінь і навичок їх застосування. Зміст роботи у цьому напрямі визначений як розвиток навичок побудови успішних стосунків: формування ефективної комунікативної системи; опанування нестандартними засобами вирішення конфліктних ситуацій; виховання почуття відданості; розвиток здатності піклуватися та сприяти індивідуальному розвитку партнера; вдосконалення вміння щиро і відверто висловлювати власні емоції та думки, аргументовано обстоювати особисті переконання, не провокуючи конфліктних ситуацій тощо.

До важливих напрямів американської системи підготовки до сімейного життя належить статеве виховання молоді, метою якого є: засвоєння вичерпної

інформації з питань анатомії і фізіології організму людини та його репродуктивної системи (вагітності, народження дитини, батьківства, сексуальності та статевої орієнтації, контрацепції та абортів, статевого насилля, СНІДу та інших захворювань, що передаються статевим шляхом); виховання почуття відповідальності у статевих взаєминах шляхом пропаганди використання контрацептивів та відмови від випадкових статевих контактів; розвиток навичок побудови успішних стосунків (уміння вести бесіду, бути вдячним слухачем, приймати виважені рішення за різноманітних життєвих обставин та вирішувати конфліктні ситуації); формування усвідомленого сприйняття зобов'язань та відповідальностей сімейного життя.

Зміст роботи в цьому напрямі передбачає формування та виховання у молоді прагнення мати міцну, здорову сім'ю, яка відповідає сучасним вимогам американського суспільства (рівноправність батька і матері в сім'ї, народження кількох дітей, свідоме та відповідальне ставлення до їх виховання; переконання, що у сфері інтимних стосунків людина залежна від суспільства; адекватне сприйняття дорослості, її змісту, ознак, проявів та якостей; почуття соціальної відповідальності за власні вчинки, та їх можливі наслідки; прагнення зрозуміти інших і повага до тендерних відмінностей статей; відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших людей; усвідомлення шкоди та небезпеки ранніх статевих зв'язків; переконання в недопустимості безвідповідальності та легковажності у взаєминах із представниками протилежної статі).

Характерною ознакою статевого виховання молоді США на сучасному етапі є акцент на поведінці підростаючого покоління, що трактується з позицій двох підходів. Абстентивне статеве виховання пропонує молоді повне утримання від сексуальних контактів. Молодих людей навчають, що єдине надійне та безпечне статеве спілкування можливе лише в шлюбі з одним партнером; утримання дарує свободу від відчуття провини, сумніву та тривоги, попереджає захворювання, що передаються статевим шляхом, небажану вагітність, згубний вплив абортів на організм жінки. Основна мета всебічного статевого виховання – формувати в молоді сукупність необхідних знань з анатомії людини, її репродуктивної системи та статевого розвитку. Свої зусилля педагоги спрямовують на профілактику безпечних сексуальних контактів та пропаганду використання контрацептивів.

Метою американської системи підготовки молоді до відповідального батьківства є розширення наявної системи знань, умінь і навичок щодо виховання і догляду за дітьми та специфіки взаємин “батьки – діти”. Зміст роботи в цьому напрямі визначено як виховання емпатії та здатності піклуватися про інших як запоруки розуміння та врахування батьками потреб дитини; розкриття специфіки розвитку організму дитини, її фізичних, психологічних, когнітивних, емоційних, соціальних потреб і ролі батьків у їх задоволенні; подання практичних настанов з догляду та виховання дітей, покликаних створювати безпечне середовище, що стимулює ріст і розвиток дитини (Л. Яворська).

Кожна країна має власні звичаї укладання шлюбу. За давнім звичаєм Індії церемонія шлюбу починається в той час, коли майбутнє подружжя грає в дитячі ігри. Як правило, майбутній чоловік і дружина не знають одне одного і часто живуть в різних селах. Перше знайомство відбувається на Святі заручин, коли їм по 10-13 років. Дітям зв'язують руки гірляндами з духмяних квітів і окроплюють голови водою зі священної ріки Ганг. Коли вони підростають, призначають день весілля.

Традиційний обряд сватання в південно-західному Китаї вимагає від нареченого надіслати косинку. У відповідь вона повинна прислати йому зв'язані нею домашні туфлі. Якщо до них додано в'язку бананів, значить, дівчина згодна на шлюб, якщо зелену цибулю – відмовляє.

В Іраку поширена законна форма тимчасового шлюбу. Ці шлюби укладають на термін від одного місяця до кількох років. Дівчата, як правило, тимчасовими дружинами не стають. У шіїтських центрах є прошарок, який складається із вдів, розлучених жінок, які погоджуються на тимчасові шлюби. Деякі вередливі жінки встигають за своє життя до десятка разів виходити заміж.

У селах Туреччини зберігається звичай публічно голити нареченого на вулиці перед будинком нареченої, щоб усі бачили, що у нього росте борода і він справжній чоловік.

На індонезійському острові Суматра чоловік, щоб довести свою витривалість, повинен віднести майбутню дружину з дому батьків у свій. У Югославії нареченому пропонують підняти "еквівалент" нареченої – штангу, яка відповідає її вазі.

На Філіппінах наречений повинен платити за право відвідати наречену й за те, що йому дозволили їсти і пити в її присутності, а також за щастя поговорити з нею. Крім того, наречений окремо платить батькам нареченої за виховання його майбутньої дружини.

Побудова навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі на засадах рівноправ'я юнаків і дівчат сприятиме формуванню у студентів егалітарних цінностей, поваги до особистості незалежно від її статі.

### ***Питання та завдання для самоконтролю:***

- 1. Охарактеризуйте сутність національного виховання.*
- 2. Які основні завдання національного виховання?*
- 3. Охарактеризуйте специфіку виховної роботи у вищому навчальному закладі на різних її етапах.*
- 4. Розкрийте зміст основних закономірностей виховання. Чому їх необхідно враховувати у виховному процесі?*
- 5. Обґрунтуйте необхідність дотримання основних принципів національного виховання.*
- 6. Доведіть необхідність морального виховання майбутніх фахівців.*
- 7. Розкрийте основні напрями змісту морального виховання студентів.*

8. Які провідні моральні якості повинні бути притаманні сучасному фахівцю?
9. Складіть основні положення кодексу честі фахівця вашого профілю і порівняйте його з існуючим (якщо такий має місце). Запропонуйте його для обговорення в групі.
10. Розкрийте зв'язок трудового виховання студентів з їх майбутньою професійною діяльністю.
11. Охарактеризуйте основні види трудової діяльності студентів і їх виховне значення.
12. Розкрийте зміст основних вимог до організації трудового виховання майбутніх фахівців.
13. Якими об'єктивними причинами зумовлена потреба інтенсивної правовиховної роботи серед студентської молоді?
14. Доведіть взаємозв'язок правового виховання з моральною, трудовою, економічною, екологічною та іншими складовими всебічного розвитку молоді людини.
15. Проаналізуйте з позиції свого фаху, з якими галузями права вам доведеться мати справу. У який спосіб ви вдосконалюватиметеся в цьому напрямі?
16. Розкрийте основні проблеми змісту антинаркогенного виховання студентів.
17. Які форми антинаркогенної виховної роботи найефективніші? Чому?
18. Охарактеризуйте основні завдання екологічної освіти і виховання
19. Покажіть взаємозв'язок естетичного виховання з іншими складовими всебічного розвитку майбутніх фахівців.
20. Охарактеризуйте шляхи і засоби фізичного виховання студентів у вищому навчальному закладі.
21. Обґрунтуйте необхідність підготовки студентів до сімейного життя у процесі навчання у ЗВО.
22. Розкрийте причини сімейних конфліктів і способи їх уникнення і подолання.

#### **Список використаних джерел:**

1. Кучинська І. О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с.  
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>
2. Кучинська І. О. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с.

3. Дущенко О. С. Інтернет-технології: навч.-метод. комплекс. Ізмаїл: Ірбіс, 2017. 292 с.
4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.
5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху /упор. Г.О. Сиротенко. Полтава, 2016. 124 с.
6. Інноваційні технології в підготовці вчителя сучасної школи: пос. /Коляда М. та ін. Київ, 2015. 312 с.
7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків: Основа, 2014. 240 с.
8. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії: методичний посібник / Нац. акад.. пед. наук України. Ін-т соц. та політ. Психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.
9. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник / Упорядники: Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 104 с.
10. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль. Мандрівець. 2019. 360 с.

## **ТЕМА : УПРАВЛІННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

1. Наукові засади управління вищою школою.
2. Методична робота у вищій школі

### **1. Наукові засади управління вищою школою**

Успішне здійснення навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі залежить передусім від якості керівництва педагогічним колективом, тобто діяльності, спрямованої на розроблення й реалізацію рішень, організацію контролю та аналізу результатів.

Завдання, напрями діяльності і структура вищого навчального закладу

У Законі України “Про вищу освіту” визначено, що основною метою діяльності вищого навчального закладу є забезпечення умов, необхідних для здобуття особою вищої освіти, підготовка фахівців для потреб України.

Головними завданнями вищого навчального закладу є:

1) здійснення освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечує підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідає стандартам вищої освіти;

2) здійснення наукової і науково-технічної (для вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації), творчої, мистецької, культурно-виховної, спортивної та оздоровчої діяльності;

3) забезпечення виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців з вищою освітою;

4) здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та їх атестація в акредитованих вищих навчальних закладах третього та четвертого рівнів акредитації;

5) вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці та сприяння працевлаштуванню випускників;

6) забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України;

7) підвищення освітньо-культурного рівня громадян.

Вищий навчальний заклад здійснює свою діяльність у таких напрямках:

– навчальна діяльність як основна, спрямована на організацію процесу навчання у вищій школі відповідно до нормативних документів. Вона сприяє здобуттю знань студентами, формуванню вмінь і навичок практичної діяльності, тобто формує фахівців. Навчальний процес у вищій школі характеризується органічним поєднанням навчального і науково-дослідного аспектів;

– виховна діяльність зорієнтована на створення сприятливих умов для розвитку молоді, виховання студентів і спонукання їх до самовиховання. Виховний вплив здійснюється передусім у процесі навчання шляхом використання потенційних можливостей навчальних дисциплін та в позааудиторний час. Навчальна і виховна діяльність тісно пов'язані між собою;

– методична діяльність сприяє ефективності навчального процесу шляхом підвищення педагогічної майстерності викладачів, розроблення і втілення в навчально-виховний процес нових технологій навчання;

– науково-дослідницька діяльність передбачає поєднання навчальної діяльності викладача з його науково-дослідною роботою, яка сприяє не лише збагаченню науки новими фактами, а й підвищенню рівня професіоналізму викладачів, глибшому оволодінню їх навчальними предметами, втіленню досягнень науки в практику;

– культурно-просвітницька діяльність реалізується через активну участь викладачів і студентів у поширенні наукових знань серед населення.

Вищий навчальний заклад діє на підставі власного Статуту, який містить: назву, юридичну адресу, дату прийняття рішення про створення; перелік прав і обов'язків власника (власників); обсяг цивільної правоздатності вищого навчального закладу; обсяг основних засобів (розмір статутного фонду), наданих власником (власниками); порядок утворення, діяльності та повноваження органів

управління вищим навчальним закладом, права та обов'язки керівника; порядок обрання представників до органів громадського самоврядування; джерела надходження та порядок використання коштів та іншого майна вищого навчального закладу; порядок звітності, контролю за здійсненням фінансово-господарської діяльності; концепцію освітньої діяльності; порядок внесення змін до статуту вищого навчального закладу; порядок реорганізації та ліквідації вищого навчального закладу; власну символіку та атрибутику; право звертатися з ініціативою до органів управління вищою освітою про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами щодо їх удосконалення; умови користування земельними ділянками в порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Структурні підрозділи вищого навчального закладу створюються відповідно до законодавства. Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу третього і четвертого рівнів акредитації є кафедри і факультети.

1. Кафедра. Це базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу (його філій, інститутів, факультетів), що проводить навчально-виховну і методичну діяльність з однієї або кількох споріднених спеціальностей, спеціалізацій чи навчальних дисциплін і здійснює наукову, науково-дослідну та науково-технічну діяльність за певним напрямом. Вона створюється рішенням вченої ради вищого навчального закладу за умови, якщо до її складу входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж три з яких мають науковий ступінь або вчене звання.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач кафедри, якого на цю посаду обирає за конкурсом учена рада вищого навчального закладу строком на п'ять років (для національного вищого навчального закладу – на сім років). Із завідувачем кафедри укладається контракт.

Головними завданнями кафедри є створення умов для задоволення потреб студентів у підвищенні рівня професійних і культурних знань; підготовка висококваліфікованих фахівців з глибокими теоретичними і необхідними практичними знаннями; підвищення кваліфікації персоналу кафедри; підвищення якості методичного забезпечення навчального процесу; розроблення нових технологій навчання; задоволення потреб підприємств і організацій у підвищенні кваліфікації їх персоналу; організація і проведення за замовленнями підприємств і організацій наукових досліджень і виконання пошуково-конструкторських робіт; поширення наукових, технічних і культурних знань серед населення.

У межах кафедри можуть бути створені групи (секції) викладачів, пов'язаних однією дисципліною або обслуговуванням одного факультету. За кожною групою завідувач кафедри призначає керівника з методичного забезпечення і організації навчальної роботи в групі.

2. Факультет. Це основний організаційний і навчально-науковий структурний підрозділ вищого навчального закладу третього та четвертого рівнів акредитації, що об'єднує відповідні кафедри і лабораторії. Він створюється рішенням вченої ради вищого навчального закладу за умови, що у його складі працює не менше ніж три кафедри і навчається не менше 200 студентів денної (очної) форми навчання.

Рішення про створення факультету поза місцем розташування вищого навчального закладу державної форми власності приймає спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади.

Структурними підрозділами вищого навчального закладу четвертого рівня акредитації можуть бути наукові, навчально-наукові, науково-дослідні та науково-виробничі інститути. Керівництво інститутом здійснює директор, якого обирають на посаду за конкурсом строком на п'ять років.

До структурних підрозділів вищих навчальних закладів належать також:

1) навчально-науково-виробничі центри (комплекси, інститути), що об'єднують споріднені факультети, коледжі, технікуми, наукові, науково-дослідні, науково-виробничі й проектні інститути, дослідні станції, кафедри, наукові лабораторії, конструкторські бюро, навчально-дослідні господарства, навчально-виробничі комбінати, експериментальні заводи, фабрики, фірми, клінічні бази установ медичної освіти, полігони, технопарки, інші підрозділи;

2) навчально-наукові центри (комплекси, інститути), що об'єднують споріднені факультети, кафедри, наукові лабораторії, центри, інші підрозділи, які забезпечують підготовку фахівців з певних спеціальностей (напрямів підготовки) і здійснюють наукові дослідження з певного напрямку;

3) науково-дослідні центри (комплекси, інститути), що об'єднують споріднені наукові лабораторії, центри, інші підрозділи за певним напрямом науково-дослідної роботи.

Вищий навчальний заклад повинен мати у своєму складі бібліотеку, яку очолює директор (завідувач). Директора бібліотеки обирає вчена рада вищого навчального закладу строком на п'ять років (для національного вищого навчального закладу – на сім років).

При вищому навчальному закладі можуть працювати також підготовчі відділення (підрозділи), підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, лабораторії, навчально-методичні кабінети, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення та інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законодавством.

### ***Принципи управління вищим навчальним закладом***

Науково обґрунтоване керівництво вищими закладами освіти передбачає дотримання таких принципів управління:

1. Принцип державотворення. Сутність його полягає у спрямуванні діяльності усіх ланок вищих закладів освіти на утвердження і розвиток державності України, піднесення їх рівня до міжнародних стандартів.

2. Принцип науковості. Він передбачає врахування під час організації навчально-виховного процесу досягнень педагогіки, психології, володіння усіма методиками викладання навчальних дисциплін.

3. Принцип демократизації. Розв'язуючи проблеми діяльності навчального закладу, керівник має зважати на думку членів педагогічного та студентського колективів, громадськості, систематично звітувати про свою роботу перед колективом працівників вищого навчального закладу.

4. Принцип гуманізації. Він передбачає формування гуманної особистості гуманними засобами у всіх ланках взаємовідносин: адміністрація – викладачі, студенти, батьки; викладачі – викладачі; викладачі – студенти, батьки; студенти – студенти; студентські лідери – рядові студенти; студенти – батьки.

5. Принцип цілеспрямованості. Сутність його полягає у чіткому перспективному і щоденному плануванні всіх напрямів навчально-виховної та інших видів діяльності вищого навчального закладу з урахуванням його можливостей.

6. Принцип компетентності. Згідно з ним усі працівники вищого навчального закладу повинні мати високий рівень професійної підготовки, загальну ерудицію, сумлінно виконувати службові обов'язки.

7. Принцип оптимізації. Полягає він у створенні в навчальному закладі належних умов для забезпечення його працівникам можливостей для ефективної діяльності.

8. Принцип ініціативи й активності. Передбачає наявність цих якостей у керівника вищого навчального закладу та створення умов для творчих пошуків усіма працівниками.

9. Принцип об'єктивності в оцінюванні виконання працівниками вищого навчального закладу своїх обов'язків. Йдеться про систематичний контроль за діяльністю працівників закладу, об'єктивне оцінювання її результатів, гласність і врахування думки педагогічного колективу.

10. Принцип поєднання колегіальності з персональною відповідальністю. Керівник навчального закладу несе повну відповідальність за навчально-виховну діяльність перед державними органами, але під час прийняття важливих рішень з питань діяльності свого закладу зобов'язаний брати до уваги думку членів колективу, якщо вона не суперечить законам України.

11. Принцип автономії і самоврядування. Цей принцип передбачає право самостійно визначати форми навчання, форми і види організації навчального

процесу, наймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників; надавати додаткові освітні послуги; за встановленим порядком відкривати структурні підрозділи, здійснювати видавничу діяльність, розвивати поліграфічну базу; об'єднувати свою діяльність на підставі угод з діяльністю інших юридичних осіб; брати участь у роботі міжнародних організацій; запроваджувати власну символіку та атрибутику; брати участь у розробленні нормативно-законодавчої бази; безстроково та безкоштовно користуватися виділеними земельними ділянками.

Рівень автономії вищого навчального закладу розширюється з наданням йому статусу національного. Він може бути головним розпорядником коштів Держбюджету планів і навчальних програм, контролює якість їх виконання; керує складанням розкладу навчальних занять і здійснює контроль за його виконанням; здійснює контроль за навчальним процесом, використанням технічних засобів і технологій навчання; управляє прийомом на перший курс, формує академічні групи; організовує цільове і контрактне навчання студентів; організовує облік успішності студентів, представляє студентів до переведення на наступний курс, допускає до складання державних іспитів і захисту дипломних робіт (проектів); представляє студентів на призначення стипендій і надбавок до них, на академічну відпустку, на індивідуальний графік навчання, на відчислення із ВНЗ; контролює виконання науково-дослідної і пошуково-конструкторської робіт, якість їх виконання, використання їх результатів для вдосконалення навчального процесу; розподіляє бюджетні засоби із наукової тематики; визначає контингент аспірантів; організовує роботу державних атестаційних і екзаменаційних комісій, представляє склад дисертаційних рад, контролює якість підготовки аспірантів, докторантів, стажерів і пошукувачів; розвиває форми самоврядування серед студентів факультету, підтримує зв'язки з громадськими організаціями; проводить роботу із сприяння працевлаштуванню випускників; управляє формуванням штатного складу завідуючих кафедрами, викладачів, навчально-допоміжного і науково-дослідного персоналу; організовує атестацію персоналу; контролює навчальне навантаження викладацького складу і якість його виконання; здійснює планування видання навчальної і методичної літератури, контролює рівень методичного забезпечення на кафедрах; видає вказівки і розпорядження по факультету.

Декан видає розпорядження, що стосуються діяльності факультету. Вони є обов'язковими для виконання всіма працівниками факультету і можуть бути скасованими лише керівником вищого навчального закладу, якщо суперечать закону, статутіві чи завдають шкоди інтересам вищого навчального закладу.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач. Він організовує підготовку і реалізацію навчальних планів і навчальних програм, контролює якість їх виконання; керує розподілом навантаження викладачів кафедри і контролює його; здійснює контроль за навчальним процесом, використанням технічних засобів і

технологій навчання; бере участь у прийомі на перший курс, формуванні академічних груп; організовує цільове і контрактне навчання студентів кафедри; допускає до складання державних іспитів і захисту дипломних робіт (проектів); узгоджує представлення студентів на академічну відпустку, на індивідуальний графік навчання, на відрахування з ВНЗ; контролює виконання науково-дослідних і пошуково-конструкторних робіт, якість їх виконання, використання їх результатів для вдосконалення навчального процесу; визначає контингент аспірантів, докторантів, стажерів і пошукувачів кафедри; розвиває форми самоврядування серед студентів кафедри, підтримує зв'язки з громадськими організаціями; проводить роботу по сприянню працевлаштування випускників, організує підтримку зв'язків з випускниками; управляє формуванням штатного складу кафедри (викладацьким, навчально-допоміжним і науково-дослідним персоналом); проводить засідання кафедри при підготовці конкурсного обрання викладачів і наукових працівників; здійснює планування видання навчальної і методичної літератури та ін.

Проаналізувавши особливості управлінської діяльності, психолог В. Третяченко сформулював специфічні чинники, що об'єднують низку диференційованих якостей і утворюють модель особистісних якостей керівника.

1. Адапційна мобільність. Це чинник, який визначає роль і місце особистості в динаміці міжособистісної взаємодії у малих соціальних групах, її соціометричний статус та позицію у функціональній структурі ділових відносин (прагнення впливати на інших, схильність до безперервних якісних змін умов праці, здатність протистояти дестабілізуючому впливу негативних форм поведінки тощо).

2. Емоційне лідерство. Воно передбачає домінування по "вертикалі" і «горизонталі» у неформальних групах усередині організаційної структури та ділове лідерство у неформальній групі свого підрозділу при розв'язанні більшості проблемних ситуацій.

3. Здатність до інтеграції соціальних функцій (ролей). Вона характеризується пристосуванням своєї поведінки до рольових очікувань інших учасників соціального контакту (вміння бути і формальним емоційним лідером, і адміністратором, регламентованим посадовими інструкціями, правовими установами та неформальними нормами, які склались у певній організації).

4. Контактність. Це здатність до встановлення позитивних соціальних контактів. Її зумовлюють такі соціально-психологічні властивості особистості, як «відкритий» характер у спілкуванні, прагнення до поінформованості, високий рівень домагань, честолобне прагнення до утвердження своєї особистості, здатність встановлювати ділові зв'язки, здатність вислуховувати та переконувати, схилити людей до себе, вміння поглянути на конфліктну ситуацію очима тих, хто конфліктує тощо.

5. Стійкість до стресу. Управлінська діяльність висуває високі вимоги до вольових та емоційних регуляторних механізмів у структурі поведінки та діяльності керівника. При кожному вольовому напруженні відбуваються емоційні перенапруження, що призводить, з одного боку, до зривів, неврозів та інших захворювань, а з іншого – як компенсаторна реакція у людини з'являються прагнення всупереч ситуації та логіці приймати рішення за виробленими заздалегідь алгоритмами, які не можна застосовувати у певній ситуації.

Ці якості, на думку В. Третьяченка, забезпечують управлінську діяльність, яка виявляється в когнітивній, емоційно-комунікативній та регулятивній функціях, що доводять ідентичність складу управлінської діяльності та психіки (психологічної структури) особистості керівника.

Американські дослідники пропонують таку модель особистісних якостей керівника:

- 1) яскраво виражена здатність до стратегічного планування та прогнозування;
- 2) прийняття правильних і своєчасних перспективних рішень про виділення та розподіл ресурсів;
- 3) прагнення збільшити кількість своїх обов'язків шляхом розширення масштабів діяльності або переходу на роботу вищого рівня;
- 4) уміння приймати творчі та раціональні пропозиції за умов високого ступеня ризику. Уникнення тривалого перебування у “зоні комфорту”;
- 5) упевненість у власних силах, сприйняття невдач як тимчасових негараздів;
- 6) прагнення мати значні права і, відповідно, нести відповідальність. Самонавчання в кабінетах і навчання з керівниками вищого рівня;
- 7) висока схильність до інтуїтивного передбачення та абстрактного аналізу розвитку складних процесів і критичних ситуацій;
- 8) використання максимальної кількості здібностей та сил у роботі. Внутрішнє оцінювання власних дій, уникнення постійного узгодження їх з оточенням;
- 9) концентрація уваги на розв'язанні проблеми, а не на виявленні винуватців; бажання працювати з підлеглими, які не бояться ризику та вміють приймати самостійні рішення;
- 10) власницьке ставлення до реалізованих ідей та результатів їх упровадження; використання за критичних умов перевірених ідей; економія часу при обґрунтуванні та підготовці рішень.

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну психологічну літературу, Л. Орбан-Лембрик виділяє суб'єктивні чинники, які утруднюють і стримують управлінську діяльність:

- 1) не вміння керувати собою, незнання своїх психофізіологічних можливостей, соціально-професійного потенціалу, що призводить до нездатності справлятися зі стресами, які виникають у житті управлінців, керувати собою і максимально ефективно використовувати свій потенціал;

2) нечіткі особисті цінності, які є причиною того, що керівнику не вистачить підстав для суджень, які можуть сприйматися оточенням як необґрунтовані. Ефективна концепція управління загалом орієнтована на такі цінності, як успішність, реалізація потенціалу працівників, висока готовність до нововведень тощо;

3) невиразні особисті цілі, за яких керівники рідко досягають успіху. Вони не можуть оцінити успіх інших, оскільки обмежені нечіткістю особистих цілей;

4) зупинений саморозвиток, який є причиною того, що деякі керівники не вміють подолати свої слабкості й працювати над власним зростанням. Вони недостатньо динамічні, схильні уникати проблемних ситуацій, не розвивають усі свої здібності, втрачають природну співчутливість, їх ділове життя стає рутиною настільки, наскільки вони в інтересах особистої безпеки виключають зі своєї діяльності ризик;

5) не вміння розв'язати проблеми, що призводить до їх нагромадження та привнесення у дії управління хаосу, непорозумінь;

6) брак творчого підходу, за якого керівник з низьким рівнем винахідливості рідко висуває нові ідеї, нездатний змусити інших бути творцями й використовувати нові підходи в роботі. Він часто не ознайомлений з методами підвищення винахідливості;

7) не вміння впливати на людей, коли у своїх недоліках і труднощах вони звинувачують інших, критикують їх через те, що підлегли, на їх думку, до них не прислуховуються;

8) недостатнє розуміння особливостей управлінської діяльності, що призводить до не вміння прогнозувати поведінку підлеглих, їх можливі помилки та реакції. Труднощі виникають при налагодженні зворотного зв'язку, що у практиці управління є інформацією, яка надходить від виконавців;

9) слабкі навички керівництва, за яких ефективність методів роботи керівника стає причиною того, що люди почувають себе незадоволеними і працюють, не використовуючи свій інтелектуально-професійний та соціально-психологічний потенціал;

10) не вміння навчати, яке проявляється, коли управлінець не може передати власний досвід молодому керівникові, підвищити показники працівників і допомогти їм у саморозвитку;

11) низька здатність формувати групу (команду), внаслідок чого керівникові не вдається перетворити її на кваліфікований і результативний колектив односторонців, робота групи зазвичай супроводжується труднощами або не дає віддачі.

Колегіальним органом вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації є вчена рада, яку формують строком до п'яти років (для національного вищого навчального закладу – до семи років). До її компетенції належать: подання до вищого колегіального органу громадського самоврядування

проекту статуту, а також змін і доповнень до нього; ухвалення фінансових плану і звіту вищого навчального закладу; подання пропозицій керівнику вищого навчального закладу щодо призначення та звільнення з посади директора бібліотеки, а також призначення та звільнення з посади проректорів (заступників керівника), директорів інститутів та головного бухгалтера; обрання на посаду таємним голосуванням завідувачів кафедр і професорів; ухвалення навчальних програм та навчальних планів; ухвалення рішень з питань організації навчально-виховного процесу; ухвалення основних напрямів наукових досліджень; оцінювання науково-педагогічної діяльності структурних підрозділів; прийняття рішень щодо кандидатур для присвоєння вчених звань доцента, професора, старшого наукового співробітника та ін.

Вчену раду вищого навчального закладу очолює голова – керівник вищого навчального закладу. До складу вченої ради вищого навчального закладу входять заступники керівника вищого навчального закладу, декани, головний бухгалтер, керівники органів самоврядування, а також виборні представники, які представляють науково-педагогічних працівників і обираються з числа завідувачів кафедр, професорів, докторів наук; виборні представники, які представляють інших працівників вищого навчального закладу і працюють у ньому на постійній основі відповідно до квот, визначених у Статуті вищого навчального закладу. При цьому не менш як 75% загальної чисельності її складу мають становити науково-педагогічні працівники вищого навчального закладу і не менше як 10% – виборні представники з осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. Виборні представники обираються вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу за поданням структурних підрозділів, в яких вони працюють.

Рішення ради реалізуються через накази і розпорядження органів виконавчого керівництва ВНЗ. Вони обов'язкові для виконання керівниками підрозділів, персоналом і студентами. У випадку незгоди з рішеннями ради ректор може повернути їх для повторного розгляду.

План роботи ради приймається на кожен навчальний рік. Засідання ради проводяться ректором або його заступниками один раз на місяць. Рішення ради приймаються голосуванням і вважаються прийнятими, якщо за них проголосувало не менше половини присутніх.

*Вчена рада факультету* є колегіальним органом факультету вищого навчального закладу третього і четвертого рівнів акредитації. Її очолює голова – декан факультету. До складу вченої ради факультету входять заступники декана, завідувачі кафедр, керівники органів самоврядування факультету, а також виборні представники, які представляють науково-педагогічних працівників і обираються з числа професорів, докторів наук, виборні представники, які представляють інших працівників факультету і які працюють у ньому на постійній основі відповідно до квот, визначених у Статуті вищого навчального закладу. При цьому

не менш як 75% загальної чисельності її складу мають становити науково-педагогічні працівники факультету. Виборні представники обираються органом громадського самоврядування факультету за поданням структурних підрозділів, в яких вони працюють.

До компетенції вченої ради факультету належать: визначення загальних напрямів наукової діяльності факультету; обрання на посаду таємним голосуванням асистентів, викладачів, старших викладачів, доцентів, декана; ухвалення навчальних програм та навчальних планів; вирішення питань організації навчально-виховного процесу на факультеті; ухвалення фінансових плану і звіту факультету.

Рішення вченої ради факультету вводяться в дію розпорядженнями декана факультету, а скасувати їх може лише вчена рада вищого навчального закладу.

У вищому навчальному закладі третього або четвертого рівня акредитації можуть працювати вчені ради інших структурних підрозділів. Їх повноваження визначаються керівником вищого навчального закладу.

Засідання кафедр призначаються і проводяться не рідше одного разу на місяць. На їх засіданнях обговорюються плани діяльності; підводяться підсумки за минулий період; розглядаються звіти про діяльність окремих працівників; обмінюються досвідом методичної, навчальної і наукової діяльності; заслуховуються наукові доповіді та повідомлення; інформується колектив про останні рішення керівництва ВНЗ і факультету; розглядається успішність студентів і стан робіт в аспірантів і докторантів; розробляються рекомендації з підвищення якості навчального процесу і розширення навчальних і наукових зв'язків кафедр; оголошується навчальне навантаження викладачів на наступний період.

У національному вищому навчальному закладі обов'язково створюється наглядова рада. Вона розглядає шляхи перспективного розвитку закладу, надає допомогу його керівництву в реалізації державної політики у галузі вищої освіти і науки, здійснює громадський контроль за діяльністю керівництва вищого навчального закладу, забезпечує ефективну взаємодію його з органами державного управління, науковою громадськістю, суспільно-політичними та комерційними організаціями в інтересах розвитку вищої освіти.

Склад наглядової ради національного вищого навчального закладу затверджується Кабінетом Міністрів України. Положення про неї затверджує голова наглядової ради за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки. Термін повноваження наглядової ради становить не менше трьох років, але не більше п'яти.

Наглядова рада може бути створена також за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки

або іншим центральним органом виконавчої влади, у підпорядкуванні якого перебуває вищий навчальний заклад.

Для розв'язання поточних питань діяльності вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації створюються робочі органи: ректорат, деканати, приймальна комісія. Положення про робочі органи затверджуються наказом керівника вищого навчального закладу відповідно до Статуту вищого навчального закладу.

### ***Органи громадського самоврядування у вищих навчальних закладах***

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є загальні збори (конференція) трудового колективу. Порядок його скликання та роботи визначається Статутом вищого навчального закладу.

У вищому колегіальному органі громадського самоврядування повинні бути представлені всі групи працівників. Не менше ніж 75% загальної чисельності делегатів мають становити педагогічні або науково-педагогічні працівники. Скликається він не рідше одного разу на рік.

Вищий колегіальний орган громадського самоврядування за поданням вченої ради вищого навчального закладу приймає Статут вищого навчального закладу, а також вносить зміни до нього. До його компетенції належить обрання претендента на посаду керівника вищого навчального закладу шляхом таємного голосування і подання своїх пропозицій власнику (власникам) або уповноваженому ним (ними) органу (особі); щорічне заслуховування звіту керівника вищого навчального закладу та оцінювання його діяльності; обрання комісії з трудових спорів відповідно до Кодексу законів про працю України; за мотивованим поданням наглядової ради або вченої ради вищого навчального закладу розгляд питань про дострокове припинення повноважень керівника вищого навчального закладу; затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу, положень про органи студентського самоврядування тощо.

Органом громадського самоврядування факультету у вищому навчальному закладі третього або четвертого рівня акредитації є збори (конференція) трудового колективу факультету. Порядок його скликання та роботи визначається Статутом вищого навчального закладу.

В органі громадського самоврядування факультету повинні бути представлені всі групи працівників факультету. Не менш як 75% загальної чисельності делегатів (членів) виборного органу повинні становити педагогічні або науково-педагогічні працівники факультету і не менше як 10% – виборні представники з осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. Збори скликаються не рідше одного разу на рік.

Орган громадського самоврядування факультету оцінює діяльність керівника факультету; затверджує річний звіт про діяльність факультету; вносить пропозиції

керівнику вищого навчального закладу про відкликання з посади керівника факультету; обирає виборних представників до вченої ради факультету; обирає кандидатури до вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу; обирає кандидатури до вченої ради вищого навчального закладу.

Самоврядування закладів освіти передбачає їх право на самостійне планування роботи, розв'язання питань навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності; участь у формуванні планів прийому студентів, слухачів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод підприємств, установ, організацій, громадян; визначення змісту компонента освіти, що надається закладом освіти понад визначений державою обсяг; прийняття на роботу педагогічних, науково-педагогічних, інженерно-педагогічних та інших працівників, а також фахівців з інших держав, у т.ч. за контрактами; самостійне використання усіх видів асигнувань, затвердження структури і штатного розпису в межах встановленого фонду заробітної плати; здійснення громадського контролю за організацією харчування, охорони здоров'я, охорони праці в закладах освіти.

### ***Студентське самоврядування***

У вищих навчальних закладах створюються органи студентського самоврядування. Під студентським самоврядуванням розуміють право студентської громади (усі студенти денної форми навчання вищого навчального закладу) самостійно вирішувати питання громадського життя студентів у межах чинного законодавства та Статуту навчального закладу.

Українське законодавство забезпечує обов'язкову участь студентів у прийнятті рішень на всіх рівнях у системі вищої освіти. В Україні створено Всеукраїнську студентську раду для розгляду актуальних проблем студентського життя. Головними її завданнями є:

- сприяння розвитку студентського руху в Україні, у т. ч. розвитку у вищих навчальних закладах України студентського самоврядування;
- забезпечення постійного зв'язку та взаємодії між Міністерством освіти і науки України і органами студентського самоврядування вищих навчальних закладів;
- аналіз суспільних процесів у сфері освіти, культури, праці, соціального становлення та розвитку студентської молоді, молодих спеціалістів і громадян, які вступають до вищих навчальних закладів, розроблення та внесення за результатами такого аналізу пропозицій Міністерству освіти і науки України та органам місцевого самоврядування всіх рівнів;
- участь у підготовці та розробленні пропозицій до нормативно-правових актів, програм із найважливіших питань суспільного становища, правового і соціального захисту студентської молоді, молодих спеціалістів і громадян, які вступають до вищих навчальних закладів України;

- сприяння розширенню регіонального, всеукраїнського та міжнародного співробітництва у сфері освіти, культури, праці, соціального становлення та розвитку молоді;
- участь у підготовці та реалізації заходів, спрямованих на розв'язання соціально-економічних, правових, освітніх, культурних та інших проблем студентської молоді, молодих спеціалістів;
- стимулювання утвердження правового громадянського суспільства в Україні, духовного та фізичного розвитку студентів, виховання у них патріотизму;
- сприяння формуванню громадянської свідомості студентів, що ґрунтується на національних інтересах держави та загальнолюдських цінностях.

Міністерство освіти і науки України на основі угоди співпрацює з Українською асоціацією студентського самоврядування (УАСС), яка на добровільних засадах об'єднує у своєму складі представницькі органи студентського самоврядування вищих навчальних закладів усіх регіонів України. Ця співпраця передбачає проведення взаємних консультацій, залучення представників УАСС до підготовки нормативних актів із питань вищої освіти та соціального забезпечення студентів, спільне проведення конференцій та семінарів, надання необхідної УАСС інформації. Часткові зміни до Закону України “Про вищу освіту” передбачають зміцнення правового становища студентських і представницьких органів, наділення їх ширшими та краще юридично захищеними правами, а також підвищення кількісного представництва студентів в усіх органах управління вищих навчальних закладів та в процесі їх акредитації.

Органи студентського самоврядування сприяють гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника. Рішення студентського самоврядування мають дорадчий характер.

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та відповідного центрального органу виконавчої влади, в підпорядкуванні якого перебуває вищий навчальний заклад, Статутом вищого навчального закладу.

Основними завданнями органів студентського самоврядування є: забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу; забезпечення виконання студентами своїх обов'язків; сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності студентів, створенню відповідних умов для проживання і відпочинку студентів; стимулювання діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями; допомога у працевлаштуванні випускників; участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами; залучення студентів до

реалізації державної молодіжної політики; забезпечення інформаційно-молодіжної, правової, психологічної, фінансової допомоги студентам (спільно з відповідними службами); репрезентація у керівництві вищих навчальних закладів; залучення студентів до трудової діяльності у вільний від роботи час (спільно з деканатами); координація діяльності старостату, кураторів академічних груп, студентського профкому; контроль за навчальною і трудовою дисципліною студентів, оперативне реагування на її порушення; участь у розподілі стипендіального фонду; участь у поселенні студентів у гуртожитки та виселенні їх; організація деканатами, відділом навчально-виховної роботи, господарською службою вищого навчального закладу, директором студентського містечка, завідувачами гуртожитків, вихователями побуту, відпочинку і дозвілля студентів у гуртожитках; участь в організації ремонту кімнат, забезпеченні зберігання і підтримки в належному стані приміщень, обладнання та іншого майна навчального закладу; координація роботи з викладачами, наставниками академічних груп студентів та кафедрами, деканатами факультетів; організація чергування студентів і сприяння налагодженню пропускнуго режиму в гуртожитках; активна участь у роботі з організації змагання за зразкові кімнати, поверхи, гуртожитки, економію електроенергії та ін.; створення умов для самостійної підготовки (навчання) студентів; разом із завідувачами гуртожитків, директором студмістечка, вихователями пропаганда здорового способу життя, запобігання вчиненню студентами правопорушень, вживанню ними алкоголю, наркотиків, палінню тощо.

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, вищого навчального закладу. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) студентів вищого навчального закладу, які ухвалюють Положення про студентське самоврядування; обирають виконавчі органи студентського самоврядування та заслуховують їх звіти; визначають структуру, повноваження та порядок обрання виконавчих органів студентського самоврядування.

Збори старост академічних груп є інформаційно-дорадчим органом у ВНЗ. Вони виконують роль зворотного зв'язку для системи управління. Збори проводить проректор, що опікується навчально-методичною діяльністю, і начальник навчально-методичного управління. На зборах інформують про важливі заходи у житті вищого навчального закладу; роз'яснюють правила навчальної діяльності; розглядають кандидатів на іменні стипендії; інформують про накази і вказівки, що регламентують режим навчання і атестації, про рішення загальноукраїнських і міських органів, що стосуються діяльності ВНЗ; обговорюють стан і напрями навчальної діяльності на факультетах тощо.

Збори старост академічних груп на рівні факультету проводить декан факультету або його заступник. На них роз'яснюють правила і графік здійснення навчальної діяльності, правила атестації знань і умови проведення специфічних навчальних заходів; розглядають труднощі, що виникли в процесі навчання; пояснюють накази по ВНЗ і вказівки декана факультету, що стосуються інтересів студентів.

Органи студентського самоврядування існують у різноманітних формах (сенат, парламент, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентські деканати, ради тощо). Студенти розробляють проекти нормативних документів, затверджують їх на установчих конференціях навчального закладу. На цих конференціях обирають студентську виборчу комісію, яка організовує вибори до органів студентського самоврядування. Депутати парламенту, сенату чи старостату із свого середовища обирають голову, який формує уряд.

У деяких вищих навчальних закладах студентське самоврядування існує у формі студентського братства, яке діє на рівні академічної групи, факультету, гуртожитку, університету. Саме студентське братство виступає ініціатором різноманітних заходів, що проводяться в навчальному закладі. Воно також може брати участь у здійсненні прийому на перший курс, у поселенні в гуртожитки. За участі братств відбувається розподіл стипендій, преміювання.

Багатий і цікавий зарубіжний досвід студентського самоврядування. Наприклад, майже в усіх вищих навчальних закладах Ізраїлю є студентські асоціації, які проводять різноманітні заходи для студентів і пропонують їм багато послуг. Так, студентів університету ім. Д. Бен-Гуріона в Негеві об'єднує Студентська асоціація – позаполітична організація. Її керівників обирають щорічно: від кожного відділення по одному представнику. Представники студентів входять і до складу багатьох університетських органів, наприклад, ради директорів, виконавчого комітету і сенату.

Студентська асоціація університету проводить різноманітні культурні заходи: щотижня організовує лекції, концерти, демонструє кінофільми, випускає студентську газету, допомагає студентам у працевлаштуванні, в пошуках житла тощо. Студенти мають можливість відвідувати синагогу і звертатися до рабина, відповідального за всі заходи, які стосуються досліджень єврейських традицій.

Студенти на добровільних засадах беруть участь у різних громадських проектах. Так, частину свого часу вони присвячують наданню допомоги дітям із проблемних сімей. Раз на тиждень студенти 4 години позанавчального часу (120 годин протягом навчального року) допомагають престарілим, проводять гурткові заняття, уроки івриту та ін. Для студентів розроблені спеціальні брошури зі списками можливих робочих місць.

В університеті можна займатися різними видами спорту. Спортивний центр містить гімнастичний зал, шість тенісних кортів і два басейни. Діють клуби

гандболу, волейболу, шахів, плавання. Студентські команди представляють університет на різних змаганнях.

Польські органи студентського самоврядування, окрім реального розв'язання за допомогою цього інституту власних проблем, мають закріплене законом право брати участь у загальноуніверситетських справах. Для цього студентська громада обирає своїх представників до колегіальних органів, які функціонують при університеті. Це – сенат університету і його комісії, наукова рада, контрольно-ревізійна комісія, бібліотечна рада тощо. Згідно із законом, максимальна кількість студентів, яку можуть обрати до колегіальних органів державного університету, становить 25% загального складу колегіального органу.

У Польщі студентське самоврядування на рівні академічної групи переважно відсутнє. Це зумовлено тим, що академічних груп із постійним особовим складом, за деяким винятком, просто не існує, бо студенти більшість предметів обирають за власним бажанням і через це постійно опиняються в нових групах. Вибори до студентської ради характеризуються відкритістю і прозорістю виборчого процесу, хоча не у всіх університетах цих принципів дотримуються функціонери органів студентського самоврядування. Наприклад, вибори у Вищій торговельній академії відбуваються за участю студентів як денного, так і заочного відділень, а також аспірантів і докторантів, але за наявності різних квот. Кандидати чи групи кандидатів формують команди і проводять передвиборні кампанії, виступаючи з публічними промовами, роздаючи символічні подарунки.

Особливістю органів студентського самоврядування в Польщі є їх потужна матеріальна база і фінансово-правова незалежність від адміністрації навчального закладу. Річний бюджет органів студентського самоврядування, наприклад Варшавського університету, становить приблизно 200 тис. дол. на рік. Ці кошти обов'язково, згідно із Законом про вищу освіту, виділяють з бюджету університету на діяльність самоврядування. До цієї суми долучаються добровільні пожертви і внески спонсорів. Площа приміщень, які займає студентське самоврядування Варшавського університету, становить 450 кв. м. Кошти, які виділяють органам студентського самоврядування, витрачають на діяльність центральних органів студентського самоврядування університету, зокрема на: утримання приміщення і апарату; діяльність органів студентського самоврядування на відділеннях і факультетах, які самостійно розпоряджаються частиною виділених коштів; гранти для студентських товариств і об'єднань, які діють при університеті.

Адміністрація вищого навчального закладу органів студентського самоврядування в Польщі має право визначати розмір плати за навчання в університеті. Суттєвим засобом впливу також є вирішальне право органів студентського самоврядування затверджувати проректора зі студентських питань.

Ознайомлення зі студентським самоврядуванням у вищих навчальних закладах Франції, Великої Британії та Північної Ірландії показало, що воно зорієнтоване переважно на:

- захист інтересів студентів на всіх рівнях вищої освіти;
- реалізацію студентських ініціатив у навчально-виховному процесі, а також у науковій, професійній, культурній та інших соціальних сферах діяльності;
- підвищення ефективності взаємодії між студентами та університетською адміністрацією;
- забезпечення студентських прав і свобод відповідно до громадянських норм, що діють у суспільстві;
- співпрацю з державними та місцевими органами влади;
- організацію побуту, різноманітних форм дозвілля, подорожей, працевлаштування студентів;
- створення нового інформаційного простору для студентів університету та їх зв'язок із світовими інформаційними джерелами.

Участь у студентському самоврядуванні дає змогу виявити потенційних лідерів, виробити в них навички управлінської та організаторської роботи, сформуванати майбутню еліту нації. Без вирішення проблем студентського самоврядування неможливо досягти європейської якості освіти і підготувати конкурентоспроможних фахівців.

## **2. Методична робота у вищій школі**

Якість навчально-виховної діяльності вищого навчального закладу, його результати певною мірою залежать від викладача, його теоретичної підготовки, педагогічної майстерності. З метою підвищення фахової підготовки педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах проводять спеціальну методичну роботу.

### ***Зміст методичної роботи у вищому навчальному закладі***

Методична робота є цілеспрямованою діяльністю вищого навчального закладу щодо забезпечення психолого-педагогічної та методичної підготовки викладачів вищої школи з метою підвищення ефективності їх навчально-виховної діяльності. Вона сприяє особистісному розвитку викладача, його педагогічної майстерності щодо викладання і проведення позааудиторної виховної роботи зі студентами.

Функції методичної роботи у вищій школі:

- 1) планування – підготовчий етап методичної роботи, який полягає у визначенні системи підходів, що забезпечать досягнення найкращих результатів;
- 2) організаційна – виявляється в діяльності, пов'язаній з удосконаленням структури методичної роботи, змісту діяльності її складових;
- 3) діагностична – вимагає регулярного вивчення ступеня розриву між реальним рівнем компетентності педагогів, що виявляється в узагальненому

результаті їх праці, та вимогами суспільства до якості діяльності конкретних працівників освіти в умовах розбудови української вищої освіти;

4) прогностична – вимагає визначення знань та умінь, необхідних педагогам у майбутньому;

5) моделювання – полягає у розробленні принципово нових положень навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі, формуванні та впровадженні моделей передового досвіду, їх експериментальній перевірці, після якої вони можуть бути використані як зразки для впровадження;

6) відновлювання – передбачає відновлення частково забутих або втрачених викладачами знань після закінчення педагогічного навчального закладу;

7) коригування – спрямована на виправлення в діяльності педагогів недоліків, пов'язаних із використанням застарілих методик, що не відповідають вимогам сучасності;

8) пропагандистська – забезпечує інформування педагогів, їх агітацію щодо впровадження у практику досягнень науки, передового педагогічного досвіду;

9) контроль-інформаційна – полягає у створенні та підтримці стабільного зворотного зв'язку, оцінюванні відповідності наслідків методичної роботи плановим завданням та нормативним вимогам.

Методичну роботу у вищому навчальному закладі слід здійснювати у таких напрямках (І. Соколова):

а) підвищення теоретичного та наукового рівня викладання предмета з метою реалізації завдань змісту професійної освіти в Україні;

б) поглиблення теоретичних і практичних знань викладачів вищої школи з проблем неперервної професійної освіти та організації навчально-виховної роботи з предмета;

в) підвищення професійної майстерності професорсько-викладацького складу з метою досягнення високої професійної компетентності та високого рівня самоорганізації його професійної діяльності;

г) формування умінь:

– організування навчально-методичної роботи з урахуванням особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців;

– планування діяльності за напрямками: науково-дослідна, навчально-методична, організаційно-методична, виховна робота тощо, аналізування її результатів;

– здійснення педагогічного дослідження в навчально-виховному процесі;

– управління пізнавальною активністю студентів у процесі навчання, організація самостійної та науково-дослідної роботи;

г) оволодіння методами вивчення і впровадження у практику роботи педагогічного досвіду професійної підготовки фахівців з урахуванням своєї творчої індивідуальності.

Диференціація змісту і форм методичної роботи залежить від специфічних потреб викладачів, які працюють на факультеті; рівня професійної компетентності педагогів; досвіду професійної підготовки фахівців; особливостей інтересів, потреб, мотивів діяльності викладача; віку педагога та його стажу викладацької роботи у вищому навчальному закладі; рівня психологічної готовності до впровадження сучасних технологій навчання.

### ***Керівництво методичною роботою у вищому навчальному закладі***

Щоб методична робота у вищому навчальному закладі спонукала кожного викладача до підвищення свого фахового рівня, сприяла взаємному збагаченню членів педагогічного колективу педагогічними знахідками, дала змогу молодим викладачам вчитися педагогічній майстерності у досвідчених колег, забезпечувала підтримання у педагогічному колективі духу творчості та прагнення до пошуку, вона повинна бути вміло керованою.

Під керівництвом проректора з навчальної роботи у вищому навчальному закладі працює науково-методична рада як постійно діючий орган при раді вищого навчального закладу, яка покликана визначати стратегічні (перспективні) та тактичні завдання методичної роботи закладу; розглядати стан і результативність методичної роботи на факультетах та кафедрах; організовувати моніторингові дослідження з метою визначення якості професійної підготовки на факультетах та підготовки пропозицій щодо її вдосконалення; обговорювати та затверджувати пропозиції факультетів (або рад), кафедр щодо навчальних планів та програм, у т.ч. інтегрованих; проводити експертизу робочих програм, навчально-методичних комплексів з дисциплін; розробляти методики для проведення педагогічних досліджень факультетами та кафедрами вищого закладу освіти та методичні рекомендації щодо організації науково-дослідної, самостійної роботи студентів; рецензувати навчальну та методичну літературу, підготовлену кафедрами; організовувати та проводити методичні семінари та наради для викладачів.

Оскільки підготовка фахівців однієї або кількох споріднених спеціальностей, підвищення кваліфікації спеціалістів відповідної галузі народного господарства і культури здійснюється на факультетах вищого навчального закладу, це потребує проведення методичної роботи з педагогічними кадрами факультетів з урахуванням специфіки їх навчально-виховної діяльності.

На факультетах працюють методичні комісії, які визначають завдання та напрями методичної роботи кафедр; удосконалюють навчальні плани і програми підготовки фахівців, вирішують питання про відкриття нових спеціальностей та спеціалізацій; розробляють рекомендації щодо введення до навчальних планів нових спецкурсів з метою забезпечення безперервної професійної підготовки; визначають шляхи підвищення ефективності навчально-виховного процесу на факультеті та педагогічної кваліфікації професорсько-викладацького складу; розробляють заходи щодо удосконалення самостійної роботи студентів; організовують виробничі практики, координують діяльність кафедр, що їх забезпечують.

Важливим осередком методичної роботи у вищому навчальному закладі є кафедра як основна навчальна група, яка здійснює навчальну, методичну й науково-дослідну роботу з однієї або кількох пов'язаних між собою наукових спеціальностей, а також підготовку й підвищення кваліфікації кадрів.

Зміст методичної роботи на кафедрі полягає у проведенні наукових досліджень з метою удосконалення навчально-виховного процесу, впровадженні сучасних технологій навчання, педагогічному обґрунтуванні змісту навчальних дисциплін кафедри; підготовці наукових кадрів; методичному забезпеченні навчального процесу з предметів кафедри; удосконаленні навчальних планів та програм, визначенні структурно-логічних зв'язків між дисциплінами, навчальними курсами (теоретичними і практичними) з фаху; розробленні, апробації та впровадженні нових навчальних дисциплін і курсів; управлінні самостійною роботою студентів, активізації їх навчальної праці; розробленні, рецензуванні та підготовці до видання навчальної та методичної літератури (підручників, монографій, навчальних посібників, конспектів лекцій, методичних вказівок до семінарських та практичних занять тощо); проведенні моніторингових педагогічних досліджень з метою визначення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців та методики викладання спеціальності у закладах освіти; керівництві позааудиторною роботою з фаху; підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів; проведенні маркетингових досліджень за напрямками: потреба у спеціалістах, підготовку яких забезпечує кафедра, попит на педагогічну інформацію для різних категорій педагогічних кадрів та профорієнтаційної роботи серед випускників шкіл у закладах освіти регіону.

### ***Форми методичної роботи у вищому навчальному закладі***

З метою підвищення професійної майстерності викладачів у вищих навчальних закладах використовують різноманітні форми методичної роботи:

а) науково-практичні конференції викладачів щодо проблем реалізації концепції неперервної професійної освіти, науково-методичних засад підготовки фахівців;

б) загальні конференції педагогічних працівників вищої школи, де обговорюють стан навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, на факультетах, а також перспективи розвитку фахових спеціальностей;

в) засідання вченої ради закладу, на яких детально аналізують рівень професійної підготовки студентів, стан навчально-виховної роботи на факультетах, обговорюють і затверджують перспективний план роботи вищого навчального закладу за окремими проблемами (наприклад, науково-дослідна робота студентів, методична робота з викладачами та ін.), а також розглядають досвід роботи кафедр, факультетів щодо впровадження нових технологій навчання студентів;

г) методичні семінари;

г) виробничі наради, на яких ректорат інформує про стан навчально-виховної роботи, результати сесій або про необхідність вживання заходів щодо професійної підготовки студентів;

д) засідання кафедр, на яких обговорюють результати роботи викладачів щодо вдосконалення навчально-виховної роботи зі студентами;

е) інструктивно-методичні наради, які проводяться деканатами факультетів;

є) індивідуальна самоосвітня робота викладача вищої школи;

ж) індивідуальні та групові консультації із завідувачами кафедр і викладачами з реалізації управлінських функцій або для надання конкретної методичної допомоги кафедрам з питань планування роботи, визначення змісту, форм наукової, організаційно-методичної роботи.

Ефективним є постійно діючий семінар “Професійна майстерність викладача вищого закладу освіти”. На засіданнях такого семінару розглядаються актуальні проблеми навчально-виховної роботи вищого навчального закладу: психологія сучасного студента; складові педагогічної майстерності викладача вищої школи; професійна спрямованість всіх видів навчально-виховної роботи; психолого-педагогічні аспекти організації самостійної роботи студента; психолого-педагогічні основи організації контролю успішності студентів та інші актуальні питання педагогіки і психології вищої школи.

Важлива роль у підвищенні професійної майстерності викладача належить методичним нарадам вищого навчального закладу. На їх засіданнях розглядають проблеми вдосконалення різних видів навчальних занять, шляхи підвищення ефективності різних видів практик у формуванні фахівця, місце курсових і дипломних робіт у підготовці спеціаліста, модульно-рейтингову систему навчання студентів тощо.

Підвищенню майстерності викладачів сприяє також систематичне проведення та обговорення відкритих показових лекцій та інших видів навчальних занять.

Ефективними формами методичної роботи є написання і підготовка до видання конспектів лекцій, методичних матеріалів до семінарських занять, лабораторних робіт, курсового та дипломного проектування, практики і самостійної роботи студентів; розроблення навчальних планів, навчальних програм, робочих навчальних планів, робочих навчальних програм; розроблення і постановка нових лабораторних робіт; підготовка комп’ютерного програмного забезпечення навчальних дисциплін: складання екзаменаційних білетів, завдань для проведення модульного, тестового і підсумкового контролю; розроблення і впровадження наочних навчальних посібників (схем, діаграм, стендів, слайдів тощо), нових форм, методів і технологій навчання; вивчення і впровадження передового досвіду організації навчального процесу; підготовка концертних програм, персональних художніх виставок та ін.

Важливе значення для підвищення ефективності методичної роботи має наявність у вищому навчальному закладі спеціального методичного кабінету, у якому представлені методичні розробки; плани роботи методичних семінарів, семінарських, практичних і лабораторних занять; плани вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, виховної роботи; наукові праці, підручники і посібники, авторами яких є викладачі навчального закладу. Важливо також у методичному кабінеті показати досягнення кафедр у навчально-виховному процесі, окремих викладачів вищого навчального закладу.

Особлива роль у методичній роботі викладача вищого навчального закладу належить самостійній роботі над підвищенням рівня своїх знань, вдосконаленням методичної майстерності. Значною мірою вона визначається вимогами до педагогічних кадрів керівництва вищого навчального закладу, а також професійною відповідальністю, професійними амбіціями викладача. Тому ця форма методичної роботи викладачів є складовою їх самоосвіти. Зміст її охоплює систематичне вивчення наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури, участь у методичній роботі кафедри і факультету, розроблення окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи, проведення експериментальних досліджень, огляд і реферування педагогічних і методичних журналів, збірників тощо. Така робота спонукає викладача звертатися до нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду з метою вдосконалення власного.

### ***Питання та завдання для самоконтролю:***

- 1. Охарактеризуйте основні принципи управління вищим навчальним закладом.*
- 2. Опишіть структурні підрозділи вищого навчального закладу.*
- 3. Які функції керівників вищого навчального закладу, факультету і кафедри?*
- 4. Розкрийте зміст роботи вченої ради вищого навчального закладу, вченої ради факультету.*
- 5. Які дорадчі та робочі органи функціонують у вищому навчальному закладі?*
- 6. Охарактеризуйте діяльність органів громадського самоврядування вищого навчального закладу.*
- 7. Яке місце студентської о самоврядування в системі управління вищим навчальним закладом?*
- 8. На розв'язання яких проблем спрямована діяльність студентського самоврядування у зарубіжній вищій школі?*
- 9. Розкрийте зміст основних напрямів методичної роботи у вищому навчальному закладі.*
- 10. Які основні вимоги до організації методичної роботи у вищому навчальному закладі?*

11. *Розкрийте зміст і методику роботи науково-методичної ради вищого навчального закладу.*
12. *Охарактеризуйте методичну роботу факультетської методичної комісії.*
13. *Розкрийте зміст і методику методичної роботи на кафедрі.*
14. *Опишіть основні форми методичної роботи у вищому навчальному закладі.*
15. *Доведіть необхідність вивчення, узагальнення і поширення у вищому навчальному закладі передового педагогічного досвіду.*
16. *Охарактеризуйте основні шляхи і методи вивчення та поширення передового педагогічного досвіду у вищому навчальному закладі.*

### **Список використаних джерел:**

1. Кучинська І. О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с.  
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>
2. Кучинська І. О. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с.
3. Дущенко О. С. Інтернет-технології: навч.-метод. комплекс. Ізмаїл: Ірбіс, 2017. 292 с.
4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.:ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.
5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху /упор. Г.О. Сиротенко. Полтава, 2016. 124 с.
6. Інноваційні технології в підготовці вчителя сучасної школи: пос. /Коляда М. та ін. Київ, 2015. 312 с.
7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків: Основа, 2014. 240 с.
8. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії: методичний посібник / Нац. акад.. пед. наук України. Ін-т соц. та політ. Психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.
9. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник / Упорядники: Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 104 с.
10. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль. Мандрівець. 2019. 360 с.